

ADRIAN NECULA (Coord.), *Câmpul universitar și actorii săi*, Iași,
Polirom, 1997

Colecția „Colegium” a Editurii Polirom a propus, în toamna anului 1997, ca noutate editorială în seria „Psihologie. Științele educației”, volumul *Câmpul universitar și actorii săi*. Contextul apariției acestei lucrări a fost acela al împlinirii, la 26 octombrie 1997, a 137 de ani de la întemeierea la Iași a primei universități moderne românești și a 100 de ani de la înagurarea Palatului Universității.

Membrii grupului ieșean de analiză, din cadrul laboratorului „Psihologia câmpului social”, au organizat în toamna anului 1996 o întâlnire de discuții pe problematica spațiului academic și a situației universității românești în prezent. În urma fructificării intervențiilor și a adăugării câtorva texte elaborate ulterior, a rezultat acest volum, care reunește opiniile unui număr mare de autori, cadre didactice, cercetători și doctoranzi din Universitatea „Al. I. Cuza”-Iași, Universitatea „Babeș-Bolyai”-Cluj-Napoca, din unele universități pariziene și bucureștene. Dintre numele de referință care semnează aici amintim pe acelea ale lui *Adrian Neculau*, *Constantin Cucoș*, *Andrei Cosmovici*, *Gilles Ferréol*, *André Sirota*.

Lucrarea pornește de la premisa, exprimată în prefață, că universitatea actuală, la șapte ani după schimbarea socială, se află într-un moment de criză, pentru a cărei rezolvare sunt necesare schimbări la nivelul structurilor instituției, culturii organizaționale și la nivelul personalității fiecărui actor în parte, apreciind că „nu se pot schimba actorii decât dacă se schimbă condițiile materiale, structurile instituției, cultura managerială și mediul psihosocial” (p. 13).

Structura cărții propune patru părți: *I. Universitatea - între ideologie și spirit pragmatic*, *II. Tradiția universității românești*, *III. Învățământul românesc între inerție și schimbare*, *IV. Actorii câmpului universitar: percepții și atitudini*. Aceste capitole cuprind studii cu o tematică extrem de eterogenă, ce exprimă puncte de vedere și rezultate ale unor cercetări desfășurate în mediul universitar.

Prima parte a volumului abordează tema clasică a disputei dintre ideologie și spirit pragmatic, pe care o plasează în mediul specific universitar punând în discuție orientări și dileme valorice (*Constantin Cucoș*), valori și actori (*Adrian Neculau*), ideologie și îndoctinare în învățământul superior (*Teodor Cozma*, *Mariana Momonu*, *Robert Frances*), universitatea ca mediu de formare a elitelor (*Viorel Babu*, *Dumitru Stan* și *Liliana Stan*), cercetarea științifică (*Gheorghe Popa*).

Radiografia situației universității românești, ca rezultat al cercetărilor întreprinse și prezentate, atât în prima, cât și în ultima parte a cărții, pornește adesea de la abordări comparative, pe diferite perioade istorice: interbelică, a comunismului și cea post-revoluționară, a aspectelor semnificative ale fiecărui tip de universitate. Aceste demersuri diagnosticează starea actuală ca una de criză, percepută astfel de către studenți, cadre didactice și chiar elevi aflați în ultimul an de liceu (*Adrian Neculau*, *Dumitru Stan* și *Liliana Stan*), apreciind că „regresul calitativ al actorilor câmpului universitar asociat cu probabilitatea mică de validare a absolvenților de învățământ superior pe poziții socioprofesionale aferente studiilor lor demonstrează faptul că în România există o alarmantă criză a universității” (p. 90).

Putem observa că starea învățământului universitar românesc este constatată în cadrul unor cercetări punctuale, în urma anchetelor pilot pe eșantioane de subiecți din universitățile reprezentate. Autorii resimt însă nevoia unei abordări consistente, la nivel național, care să facă posibilă identificarea unor mecanisme interne și externe care generează această criză. Condițiile și factorii implicați nu țin însă numai de contextul post-revoluționar, cât mai degrabă de disfuncționalitățile acumulate, de slaba sincronizare a universității cu cerințele câmpului social. Manifestări similare se petrec în țările Europei Centrale și de Est (*Zoltan Eszik*) și sunt prezente, într-o anumită măsură, în toate sistemele educative.

În rândul demersurilor investigative interesante se înscrie și acela privind statusul și prestigiul în mediul academic (*Ticu Constantin*, *Ion Dafinoiu*), studiul ce oferă o analiză operațională a

conceptului de prestigiu universitar (definire, elemente constitutive, indicatori ai prestigiului, relația prestigiu-competență-putere), analiză extrem de utilă pentru înțelegerea dinamicii relațiilor ce se stabilesc între actorii acestui câmp și al „logicii” funcționării instituției.

O imagine de ansamblu asupra structurii învățământului superior românesc, de stat și privat, este dată de cercetarea grupului de la Cluj (*Traian Rotaru, Maria Dan, Iulian Pah, Eniko Veres*), care prezintă date și identifică tendințe manifestate după 1989 în ceea ce privește numărul de studenți înscriși în institute și facultăți, ponderea învățământului privat, situația pe profile și specializări, dar și opinii privind motivația alegerii profesiei/profilului/instituției și evaluarea perspectivelor în ocuparea unui loc de muncă.

Autorii francezi semnează în economia volumului studii privind instituții universitare de prestigiu: Școlile Superioare din Franța (*Monique Puti*), alegerea directorului unei Unități de Formare și Cercetare în cadrul universității (*André Sirota*) și primul an la universitate: cazul studenților francezi (*Gilles Ferréol*).

Lucrarea cuprinde și texte ale unor mari personalități științifice și profesori remarcabili: *Petre Andrei, Dimitrie Gusti, Ștefan Bârsănescu* privind misiunea universității, formația și prestația academică, libertatea în învățământul superior, pentru a argumenta că universitatea din trecut oferă repere autentice pentru organizarea și desfășurarea învățământului academic de azi (*Andrei Cosmovici, Adrian Neculau*).

În cadrul volumului sunt prezentate unele teorii clasice și analize despre rolul și sarcinile universității, practicile academice, mecanismul reproducerii culturale a relațiilor de putere și acela al atribuirii diplomelor, autonomia universitară, perspectivele schimbării, relația profesor-student și relația între câmpul universitar și cel social.

Este meritul autorilor acestei lucrări care, în contextul preocupărilor actuale pentru realizarea reformei la nivelul învățământului universitar, au reușit să identifice o serie de disfuncționalități ale acestui sistem și să avanseze unele soluții pertinente pentru eliminarea lor. Fără a ignora eterogenitatea abordărilor din cadrul volumului, considerăm că lucrarea de față oferă imaginea realității învățământului superior românesc și în special a unor probleme cu care se confruntă în prezent.

Mihaela Vlăduț

MARIN BALACI, *Demografia vârstei a treia*,
Editura Medicală, București, 1998

Apărută la Editura Medicală S. A. București, lucrarea *Demografia vârstei a treia* este o monografie a procesului de îmbătrânire demografică, ceea ce constituie o noutate în domeniu.

Lucrarea lui Marin Balaci este valoroasă din cel puțin trei motive: în primul rând, în economia lucrării sunt cuprinse aspectele teoretico-metodologice; în al doilea rând, autorul face o analiză la zi a evoluției procesului de îmbătrânire demografică în România, cu ajutorul a trei scenarii de evoluție demografică pe un orizont de timp mediu, fiind evidențiată și posibilă (probabilă) evoluție viitoare. În al treilea rând, autorul realizează pe parcursul lucrării o sinteză a literaturii de specialitate din țară și din străinătate.

În prima parte sunt expuse problemele conceptuale și metodologice ale analizei procesului de îmbătrânire demografică. Cititorul este avizat asupra conținutului și formelor conceptului și procesului de îmbătrânire demografică, precum și asupra domeniilor al căror subiect de studiu este acesta.

Utile și deci necesare, tehnicile și metodele de descriere și analiză ale procesului de îmbătrânire demografică sunt descrise pe larg. Sunt incluse în lucrare, mai întâi, metodele cantitative:

distribuții, structuri, tendințe, indici specifici de vârstă, de diferențe relative și de disimilaritate etc., modelul populației stabile și cel al populației staționare. Metodele grafice și cele de evaluare ale consecințelor procesului completează gama metodelor de analiză a procesului de analiză demografică cuprinsă în lucrare.

Factorii care determină și modelul sistemic și cibernetic de analiză a determinismului și consecințelor procesului de îmbătrânire demografică completează tabloul conceptual și metodologic de analiză a procesului de îmbătrânire demografică.

Prima parte este utilă, atât autorului, cât și cititorului. Autorul realizează clarificări conceptuale și metodologice exhaustive, mai puțin accesibile publicului larg. Cititorul este familiarizat cu problematica procesului și îi este astfel ușurată înțelegerea analizei și a concluziilor ce se desprind din analiza acestuia în România. El parcurge deci, firesc, gradual problematica procesului de îmbătrânire demografică având, în final, o viziune cuprinzătoare asupra subiectului. Autorul se orientează corect asupra aspectelor cuprinse în analiză: nivelul, cauzele și caracteristicile pe subcolectivități, precum și formele de manifestare ale procesului de îmbătrânire demografică în România.

Urmând o logică în cadrul căreia determinismul economic este bine reprezentat, aspectele îmbătrânirii populației active în România sunt tratate separat.

Prezentarea nivelului îmbătrânirii populației pe glob oferă posibilitatea comparării cu cel atins în România și, prin urmare, a înțelegerii mai bine a dinamicii și ritmului acestuia în țara noastră.

Fenomenul și aspectele prezentate nu sunt absolut noi. Ele au fost sesizate și de alți specialiști și chiar de autor în lucrări anterioare. Includerea lor într-o singură lucrare, ca și perspectiva asupra unei perioade mai îndelungate de evoluție a procesului oferă posibilitatea unei analize mai nuanțate și deci a înțelegerii mai bune a procesului de îmbătrânire demografică ce a avut loc până la data analizei.

Consecințele procesului de îmbătrânire demografică se constituie în tot atâtea semnale ale factorilor de decizie asupra unor aspecte cu reverberații sociale, economice și politice importante.

Remarcăm, de asemenea, stilul concis al analizei. În calitate de demograf, economist și statistician, cum însuși se prezintă, autorul nu putea acoperi, decât în parte, obiectivul afirmat al lucrării de a expune „problemele metodologice și conceptuale, sistemul de indicatori, tehnicile și metodele de analiză ale aspectelor demografice, economice, politice, juridice, socio-culturale și medico-sanitare a îmbătrânirii populației”.

Experiența profesională a autorului, de formație economist, dar cu îndelungată activitate în Institutul Național de Gerontologie și Geriatrie, unde a avut posibilitatea studierii unei biografii în special geriatice și gerontologice, își pune amprenta asupra modului de abordare a temei. Faptul are un aspect pozitiv: însăși tema abordată și implicațiile sale practice reclamă o tratare interdisciplinară. În acest caz sunt atrase în „colaborare” cunoștințe din geriatrie și gerontologie și mai puțin din sociologie, psihologie și altele, a căror adevărată colaborare este reclamată. Aspectul prezintă interes din punct de vedere științific. Locul echipelor de cercetare interdisciplinară este „suplinit” (în mică măsură, desigur) de aceste „aplicații” ale destinului profesional al unor cercetători. Este foarte bine că ele se manifestă și editorial reprezentând, astfel, și suportul unei invitații adresată specialiștilor pentru aprofundare și colaborare în studiul unui proces care se dovedește a avea caracteristici și prin urmare soluții specifice pentru România.

Lucrarea *Demografia vârstei a treia*, premieră de gen în literatura științifică românească, are o valoare incontestabilă. Numai prin faptul că subliniază cu claritate puncte și aspecte ce trebuie aprofundate de specialiști din domenii înrudite lucrarea face un serviciu enorm cercetării. Nici o lucrare nu epuizează cercetarea unui fenomen și cu atât mai puțin a unui aflat în derulare.

Puține lucrări încheie etape și mai puține oferă deschideri pentru cercetări viitoare. Ele merită felicitări. Printre acestea se numără și lucrarea *Demografia vârstei a treia*.

Maria Simion

MIRCEA VULCĂNESCU, *Posibilitățile filosofiei creștine*, Editura Anastasia, București, 1996

Apariția volumului *Posibilitățile filosofiei creștine* la Editura Anastasia reprezintă un moment important în efortul de restituire a valorilor culturale interbelice. Prigoniți deopotrivă, autor și operă, M. Vulcănescu este, după 1989, repus treptat în drepturi și readus în conștiința publică românească.

Scrierile lui Mircea Vulcănescu sunt rodul unui evantai larg de preocupări (circa 145 de lucrări; multe necunoscute), concretizate în studii, conferințe, cronici, din domenii variate: filosofie românească și universală, economie, statistică, istorie, teologie, etică, drept ș.a. Aceștia li se adaugă apreciate traduceri din Rilke, Villon, Peguy, poezii proprii și o tumultuoasă activitate publicistică în presa vremii.

Locul lui Mircea Vulcănescu în viața noastră spirituală a fost remarcat curajos dar sporadic și înainte de 1989: *Sociologia militans* (IV) de Pompiliu Caraion, prima reeditare a *Dimensiunii românești a existenței* la „Caiete critice” (1980), evocările consacrate filosofului de către H. Sthl în *Amintiri și gânduri* (1981) și *Amintiri despre Vulcănescu* de Constantin Noica („Almanahul literar” din 1984), studii publicate în reviste străine.

Mircea Vulcănescu s-a format sub influența unor personalități de seamă ale culturii noastre (Nichifor Crainic, Nae Ionescu, Dimitrie Gusti), a aderat la mesajul intelectual promovat de dascălii săi, a scris despre ei și a participat la afirmarea ideilor acestora. Actualul volum cuprinde studii, articole, conferințe teoretice sau referitoare la aspecte concrete, cu un conținut filosofic, sociologic, istoric, religios.

Personalitate plurivalentă, Mircea Vulcănescu și-a manifestat puterea de creație, atât în sfera abstractă a ideilor, ca filosof de mare ținută și erudiție (cum o dovedesc numeroasele studii filosofice și bineînțeles „dimensiune românească a existenței”), cât și în sfera vieții practice în care s-a implicat direct (îndeplinind pentru o perioadă de timp funcția de subsecretar de stat la Ministerul de Finanțe). Ca sociolog a cercetat viața spirituală și economică a satului românesc, participând direct și plin de entuziasm la campaniile monografice conduse de profesorul Dimitrie Gusti, al cărui asistent a fost un timp.

Concepția ce stă la baza alcătuirii acestui volum are menirea de a oferi o punte spre o exemplificare cât mai vie a chiar acestor două fațete complementare ale personalității filosofului, de teoretician și de om activ totodată, implicat în debaterile arzătoare ale timpului. Textele selectate, focalizează atenția cititorului asupra preocupărilor de natură religioasă.

Primul capitol, prin cele patru studii antologate: „Posibilitățile filosofiei creștine”, „Gândirea religioasă contemporană”, „Ideea de Dumnezeu în filosofia lui Toma d’Aquino” și „Realism tomist și idealism fenomenologic”, este dedicat integral filosofului creștin care a fost Mircea Vulcănescu, evidențiat cu prisosință prin atașamentul și cunoașterea profundă a problemelor filosofice medievale și contemporane.

A doua secțiune a cărții, intitulată „Delimitări ortodoxe” ne prezintă un Mircea Vulcănescu viu angajat în prezent, preocupat de problemele concrete ale vieții religioase cum ar fi: variate chestiuni confesionale (*Confesionalism și interconfesionalism*), raportul ortodoxie-catolicism (*Ortodoxia și Apusul după N. Berdiaev*), dar mai ales de criza societății și declinul ei moral (*Însemnări pe marginea crizei morale sau Aspirația la creștinism și înțelesul ei actual*). Acordându-se altor voci ale timpului – „antimoderniste” le-au calificat adversarii – Vulcănescu se lansează într-o critică a societății, decretând fără echivoc „falimentul veacului al XX-lea”, însă, neuitând să atragă atenția asupra „rolului prin esență creator al creștinismului” în însănătoșirea și reabilitarea morală a acestuia.

În *Creștinismul și lumea modernă* – conferință ținută în 1940 și publicată în volumul *Logos și eros* la Editura Paideia în 1991 – Mircea Vulcănescu califică societatea prezentă drept „o lume în care valorile se relativizează”, comunitatea umană e divizată în „individualități opuse”, în care „omul a pierdut simțul transcendenței”. Sunt afirmații actuale încă și admirabil consonante cu discursul actual

despre secularizarea societății, individualizare și diferențiere instituțională, „pierderea sensului” și efortul omului modern de a-l regăsi.

Manuela Gheorghe

GABRIEL A. ALMOND, SIDNEY VERBA, *Cultura civică – Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, București, CEU -Press, 1996

Cartea *Cultura civică – Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, scrisă de Gabriel A. Almond și Sidney Verba în 1963, pe baza unor ample cercetări empirice, este o lucrare fundamentală, de căpătâi, pentru orice cetățean, cercetător și politician interesat de procesele complexe combinatorii care contribuie la realizarea democrației și a culturii civice.

Documentația ei de granit dobândită prin investigarea unui eșantion de 5 000 de subiecți din 5 țări cu diferite stadii și nuanțe în realizarea democrației – S.U.A., Anglia, Germania, Mexic și Italia – îi oferă terenul unei impecabile demonstrații teoretice a ceea ce înseamnă democrația și cultura civică din perspectiva cea mai larg interdisciplinară: politologică, sociologică, psihologică, antropologică, istorică.

Omul cu conștiință politică, cu atitudine și comportament politic, cu exigențe și revendicări politice este de fapt omul politic sau cetățeanul care trăiește viața cetății. La o hiperanaliză a acestei strânse legături rezultă că în fiecare individ, din orice societate, există un gen de orientare politică, de la cel care afirmă că domeniul problemelor publice este treaba celor aleși, el derobându-se de această responsabilitate sau nevoie de intervenție, până la cel care consideră datoria sa de a afla și verifica modul cum se iau deciziile și cum este guvernată urbea sau țara sa.

Cultura civică – în concepția reputaților autori - nu este altceva decât cultura politică a democrației care se constituie în pattern-uri de atitudini politice și sociale ce sprijină dezvoltarea democratică stabilă sau în constituire. Din cele cinci țări selectate, Statele Unite și Marea Britanie relevă modelele unei democrații stabile, iar Germania, Mexic și Italia, în curs de constituire, la diferite niveluri.

Reușita acestei lucrări în lumea politică, dar și în cea a cercetării este reflectată de numărul mare de ediții la care a ajuns – anume până în 1989 la a 14 ediție a versiunii paperback – indicator semnificativ al polemicii și interesului stărnite de ea în cei aproape 25 de ani de la prima apariție „cover”.

Studiu fundamental în politica comparată și în teoria democrației, lucrarea realizată pe bază de anchete efectuate în anii 1959-1960 analizează istoria imediat parcursă după experiența istorică zdruncinată a anilor 1930, 1940, 1950 cu secvența tragică a prăbușirii democrației, eșecurile politice și agresiunile ce au culminat cu al doilea război mondial. Meritul autorilor G. Almond și S. Verba este că ei nu au rămas cu fața întoarsă spre trecut, privirile lor s-au îndreptat numai spre viitor, spre acel viitor care va crea condițiile realizării unei democrații autentice moderne și stabile pe continentul european și în țările lumii a treia.

Democrația sau autoritatea poporului, a celor mulți, în noile democrații, este însă o ecuație mai complexă, ea nu se reduce la introducerea votului universal și a instituțiilor politice care asigură puterea poporului. În realizarea culturii civice, pe lângă performanțele politice, economice și sociale - ceea ce se impune cu forța evidenței sunt valorile, atitudinile și deprinderile de un tip complex și subtil pe care le adoptă, le interiorizează și manifestă oamenii. Democrația semnifică nu numai participarea populară, dar, mai ales, responsabilitatea celor aleși, a liderilor în a guverna în interesul celor ce i-au delegat, guvernare care impune obligație, răbdare și încredere.

Cultura mondială pe cale de a se naște datorită tehnologiei industriale adoptată universal și răspândirii la fel de universale a informației și a cunoașterii are o mare necunoscută: aceea a

caracterului politic pe care va trebui să-l dețină autorii subliniază, totuși, o premisă neîndoieală. Un aspect al acestei noi culturi politice va fi o cultură politică a participării, o revoluție politică la scară mondială al cărui produs va fi explozia participării. Credința că omul obișnuit este relevant din punct de vedere politic pentru orice sistem politic a dobândit un loc de frunte în conștiința și practica politică democratică. Cum lumea se împărțea în două tipuri de state, democratice și totalitare, participarea dobânda și ea caracteristicile tipului de regim politic: ca un cetățean influent la procesul luării deciziilor politice, în statul democratic, sau ca un supus participant, în cel totalitar.

Cultura civică se constituie ca un răspuns la ambivalența stărilor de fapt privind statutul democrației, întrucât cultura civică nu este o cultură exclusiv modernă, ci una care îmbină modernitatea și tradiția. Modelul cel mai potrivit pentru această cultură este Marea Britanie în care s-a ajuns la „o a treia cultură”, nici tradițională, nici modernă, ci împărțându-se din amândouă; o cultură pluralistă bazată pe comunicare și persuasiune, o cultură a consensului și diversității, o cultură care a permis schimbarea, moderând-o însă (p. 37).

Lucrarea *Cultura civică* se impune cititorului prin două dimensiuni. Întâi, prin forța teoretică și stilul de construire a demersului - gradual, consecvent, riguros - și apoi, prin forța de netăgăduit a cercetării nemijlocite, a datelor obținute din cele cinci țări eșantionate.

Dimensiunea teoretică explică conținutul principalelor concepte cu care operează precum cu niște instrumente în descifrarea stării de democratizare sau a nivelului culturii civice atins în fiecare țară din cele investigate. Analizele privind semnificația culturii civice înainte de toate semnificând o cultură politică deschid lucrarea. Tipurile de cultură politică, subcultura politică sau cultura civică, o cultură politică mixtă, micro-politica și macro-politica sunt subiecte fascinante pentru cercetătorul aplecat asupra domeniului public pe care autorii le realizează atât de remarcabil, încât lucrarea și cercetarea par a fi contemporane cu noi și nu cu un sfert de secol în urmă.

Pattern-urile cunoașterii politice, sentimentele față de guvernare și politică sau partizanatul politic, tipurile de competență și raporturile ei cu participarea, loialitatea politică, cooperarea civică - întregesc imaginea complexă a conceptului de cultură civică.

Fenomenul participării politice este un fenomen social total, el atinge cu aripile sale întreaga viață a comunității naționale și locale, familială și individuală, de aceea studiul cuprinde participarea la organizații și asociații voluntare, modul de comunicare, procesul de socializare politică ce începe în familie și continuă în școală și la locul de muncă. Competența civică nu este un dat, ci se dobândește prin exercițiu individual și comunitar. Investiția cu putere semnifică și obligația de a răspunde pentru investitura primită. Cultura civică presupune administrarea afectului, consens și clivaj într-o măsură echilibrată care să asigure stabilitatea și, totodată, dezvoltarea continuă a democrației. În încheiere, recomandăm lucrarea tuturor celor interesați de viitorul propriei democrații, precum și al democrației la nivel planetar.

Maria Cobianu - Băcanu

GEOFF DENCH, *The Place of Men in Changing Family Culture*, Institute Of Community Studies, London, 1996

Cartea lui Geoff Dench, *The Place of Men in Changing Family Culture* se dorește a fi o încercare de a explora natura variațiilor culturale contemporane în rolurile pe care familia le atribuie bărbaților și, în același timp, o încercare de a evidenția posibilele legături între aceste schimbări și performanțele bărbaților, nu numai în familie, ci și la locul de muncă și în societate.

Autorul subliniază faptul că lucrarea sa poate fi citită mai degrabă ca un studiu pilot, deoarece cercetările întreprinse nu au fost realizate la o scară suficient de largă pentru a justifica într-un mod foarte ferm concluziile la care ajunge. Însă pattern-ul rezultatelor ce se desprind din cercetare este consecvent cu

materialele etnografice colectate. El indică o serie de probleme pe care studiile viitoare ar putea fi focalizate, iar reinterpretarea bogăției de date și informații existente deja promite să fie valoroasă.

Studiul acordă o atenție deosebită grupurilor etnice minoritare. Aceasta deoarece analizele recente au evidențiat valoarea posibilă a rolurilor familiei în ajutorarea bărbaților care sunt subiecți al discriminării sexuale, motivându-i să depășească obstacolele cu care se confruntă.

Oarecum împotriva așteptărilor autorului, materialele colectate indică faptul că etnicitatea, apartenența etnică, nu constituie cel mai important factor în determinarea stilului de viață și a valorilor familiale. Cercetarea relevă o divergență mai profundă în toate comunitățile etnice studiate. Această divergență se manifestă între acele persoane care trăiesc în acord cu regulile și normele familiei convenționale și cei care insistă ca această problemă să poată fi lăsată la alegerea individului.

Cheia implicării acestor „culturi familiale alternative neregulate” constă în faptul că, în societatea britanică actuală, se înregistrează o scădere, o reducere a așteptărilor pe care familia le are de la bărbați, iar acesta poate fi un element de bază în sublinierea unor probleme curente care apar în legătură cu bărbații societății de azi.

În timp ce cei mai mulți oameni în vârstă cred în familia construită în jurul mariajului convențional și a diviziunii sexuale a muncii, principalii apărători ai alegerii personale și ai diversității de forme în ceea ce privește familia sunt, în special, bărbații tineri, cei fără copii și cu puține responsabilități sociale. Contrar unor stereotipuri deja existente, acest din urmă punct de vedere se bucură de o mai largă acceptare în rândul populației albe a Marii Britanii, decât în rândul minorităților etnice.

Studiind în special minoritatea africanilor-caraibieni din Anglia, Geoff Dench subliniază că, la prima vedere, ei par să fie o excepție de la regula mai sus amintită. Însă rezultatele cercetării arată că „nivelul cel mai înalt de susținere a familiilor alternative în acest grup pare să aparțină într-o măsură mult mai mare celor care au adoptat mai rapid modelul cultural britanic, decât celor care păstrează modelul valoric caraibian”.

Emigranții născuți în Caraibe sunt la fel de „tradiționali” ca și emigranții din alte țări. Dar ei sunt în mod evident diferiți de copiii lor născuți și crescuți în Anglia, datorită diferențelor de practici și valori culturale.

Rezultatele cercetării evidențiază că valorile alternative nu par să fie menținute de prea mulți bărbați după ce devin „părinți cu experiență”. „Aceasta – spune Geoff Dench – poate indica faptul că o ideologie accentuând alegerea personală nu poate furniza baze stabile pentru relații familiale durabile”. Cei mai mulți bărbați de vârstă medie par să se reîntoarcă la valorizarea interdependenței personale în ceea ce privește diviziunea sexuală a muncii, ca un mod de a consolida familia și de a garanta rolul și locul bărbatului ca parte utilă în viața familiei și a comunității.

Cazul africanilor-caraibieni e mai puțin instructiv ca ilustrare a „modelului minorității non-europene”, cât ca o evidențiere a ceea ce s-ar putea întâmpla atunci când valorile alternative sunt adoptate de majoritatea membrilor dintr-o comunitate, devenind o forță efectivă în respectul grup. „Africano-caraibienii – arată Geoff Dench – au cel mai mare număr de femei și bărbați adulți care trăiesc separați și exprimă sentimente negative față de sexul opus. Tot mai mulți bărbați africano-caraibieni sunt șomeri, demoralizați și inactivi social, în timp ce tot mai multe femei sunt excesiv de împovărate de solicitările familiei și ale locului de muncă”. Dezacordurile puternice referitoare la „cultura familiei” – nu numai între bărbați și femei, ci, în special și mult mai adânc, între generații – îi împiedică să accepte eventualele schimbări pozitive ale situației în care se află.

Concluzia la care autorul ajunge în urma acestui studiu este că, în societatea britanică actuală, există un suport mai larg pentru mariajul convențional decât este în general recunoscut. De asemenea, Geoff Dench apreciază că politicile sociale recente acordă o prea mare greutate punctelor de vedere libertine și că ele i-ar putea sprijini mai substanțial pe cei care vor să trăiască în familiile convenționale.

Manuela Ștefan

HAN F. VERMEULEN, A. ALVAREZ ROLDAN (eds.), *Fieldwork and Footnotes. Studies in the History of European Anthropology* Routledge, London, New York, 1995

Stabilită ca domeniu de studiu în S.U.A. începând cu anii '60, istoria antropologiei a devenit o specialitate mai degrabă în cadrul istoriei științei. În Europa dezvoltarea sa este prea puțin sistematizată, iar inițiativa de coordonare europeană în acest domeniu este de dată relativ recentă.

Asociația Europeană a Antropologilor Sociali (E.A.S.A.) a organizat în 1990 în Portugalia prima conferință care a găzduit și un seminar de Istorie a antropologiei europene unde s-au prezentat date privind istoria cercetărilor de antropologie din câteva țări europene (Marea Britanie, Franța, Georgia, Germania, Olanda). Interesul crescând al antropologilor face ca în 1992 noi lucrări și filme istorice să se adauge primelor, cu ocazia celei de a doua Conferințe E.A.S.A., desfășurată la Praga.

Fieldwork and Footnotes prezintă lucrările selectate cu prilejul Conferinței de la Praga, lucrări care au meritul că valorifică o diversitate de tradiții de cercetare. Originalitatea acestei încercări stă în contribuția personală a antropologilor la înțelegerea și scrierea istoriei științei, pe care ei înșiși o dezvoltă, tinzând spre ceea ce George Stocking Jr. numește „idealul de istorie a antropologiei care să fie în același timp sofisticată din punct de vedere istoric și bine informată din punct de vedere al antropologiei”.

Toate aceste contribuții se grupează în trei părți privind: originile antropologiei și problema periodizării evoluției acesteia, modernism și postmodernism în antropologie, având ca reper opera lui Bronislaw Malinowski și antropologia și etnologia în Europa.

Înscriindu-se între punctele de vedere care se centrează asupra originilor antropologiei, abordarea în perspectiva hegeliană propusă de Gheorghiță Geană¹ pornește de la faptul că o disciplină științifică apare numai când obiectul său poate fi conceput ca un întreg. De aceea, după o metodă de inspirație hegeliană, istoria antropologiei poate fi împărțită în două: „faza preconceptuală” și „faza conceptuală”. Această a doua fază, conceptuală, poate fi atinsă abia la mijlocul secolului al XIX-lea, fiind pregătită de o fază preconceptuală, care înregistrează ca evenimente de cea mai mare importanță marile descoperiri geografice (între secolele al XV-lea și al XVII-lea). Cu ocazia descoperirii întregii planete, se conturează și obiectul antropologiei, pe care autorul îl numește „omenime”.

Modul de constituire al obiectului antropologiei este susținut cu ajutorul câtorva argumente teoretice.

Unele dintre aceste argumente caută să justifice înclinarea autorului de a denumi evenimentele care au condus la revoluționarea cunoașterii despre lume, nu marile descoperiri „doar geografice”, ci marile descoperiri „antropo-geografice”.

Aceste argumente privesc: problema epistemologică a abordării istorice și contextuale a teoriilor (Thomas Khun și Stephen Toulmin), sincretismul între cadru și evenimente – în concordanță cu teoria despre fazele geografice ale istoriei (Simion Mehedinți); favorizarea dezvoltării socio-umane, mai degrabă de noi rute decât de noi ținuturi (Wayne Davies).

Un alt rând de argumente privește ceea ce autorul consideră a fi „regula completitudinii” pe care o menționează ca: „regulă de condiționare (ce) pare a preciza cel mai important eveniment din istoria particulară a științelor, anume: perceperea completă a obiectului de studiu” (p. 65).

În concluzie: „De vreme ce omul este un vital constituent ale patternului terestru-spațial” (James Bird), antropologia s-a văzut „inevitabil marcată de regula completitudinii” (p. 66). Ea a putut să apară ca disciplină abia după ce, în urma marilor descoperiri antropo-geografice, omenirea putea să-și perceapă propria imagine ca întreg.

De la închiderea cercului perceptual antropo-geografic, până la apariția antropologiei mai trec trei secole și jumătate. Este timpul dintre expediția lui Magellan în jurul lumii și definiția dată culturii de E. B. Tylor. Acest timp a fost necesar pentru trecerea de la percepție la conceptul de sine. „Într-adevăr,

¹ Gheorghiță Geană, *Discovering the whole of human kind: the genesis of anthropology through the Hegelian looking-glass*, în: *Fieldwork and Footnotes*, p. 60–74.

scrie Gheorghiță Geană, devenirea omului (sau a genului uman) spre conștiința de sine reprezintă un proces de cunoaștere antropologică: antropologia însăși” (p. 69).

Aducând în atenția cititorului o orientare istorist-difuzionistă privind originile antropologiei, punctul de vedere al antropologului olandez Han F. Vermeulen se apleacă asupra formării și distribuirii termenilor ce denumesc disciplina². Conform lui Han F. Vermeulen antropologia ar fi o știință a națiunilor și popoarelor născută la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea în Europa și Statele Unite ale Americii.

Dezvoltarea conceptelor de „etnografie” și „etnologie” este legată de formarea societăților etnologice în mai multe centre europene și la New York, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, fapt care premerge operelor de antropologie propriu-zisă ale clasicilor E. B. Tylor, L. H. Morgan, A. Bastian.

Conceptualizarea etnologiei ca știință a națiunilor este urmată de instituționalizarea acesteia în societăți etnografice și muzee și de transformarea concurentă a etnologiei în știință a raselor.

Explicația acestei evoluții stă în evoluția politică a statelor europene mai ales după congresul de la Viena. Dacă până la 1818, în opinia curentă, națiunile se distingeau prin limbă, condiția fizică și condiția morală, după apariția lucrărilor lui William Edwards, dimensiunea fizică se impune o dată cu impunerea etnologiei rasiale. Astfel, dezvoltarea naționalismului este însoțită de impunerea etnologiei rasiale și a celei cu precădere fizice.

Autorul își susține punctul de vedere împotriva aceluia care deducea originea romantică a antropologiei din contactele unor călători europeni și comercianți, misionari sau ofițeri coloniali din Europa cu populații îndepărtate.

Prezentând o versiune complementară celei a autorului român, Han F. Vermeulen caută originile antropologiei în timpul și locul care-i impun numele. Studiul său se ocupă cu cercetarea termenilor „etnografie” și „etnologie”, care se referă la popoare și națiuni și nu la studiul comparativ al unor societăți. Autorul menționează că „antropologia a început ca o disciplină independentă în anii 1830 și 1840 o dată cu fondarea societăților etnologice” (p. 41) și urmărește evoluția acestora în mai multe țări europene.

Autorii amintiți sunt de acord asupra faptului că în evoluția antropologiei se pot distinge două etape importante, cea de a doua în secolul al XIX-lea reprezentând, în fapt, renașterea antropologiei, care depășește preocupările reprezentanților etnografiei și etnologiei.

Între studiile dedicate unor contribuții de seamă la dezvoltarea antropologiei, cel dedicat operei lui Bronislaw Malinowski și originilor metodei etnografice se dovedește a fi de un interes deosebit³.

Prezentarea experienței științifice a marelui cercetător în două momente cruciale ale ei - cercetările populației din Mailu și a celei din Kiriwina - ne dezvăluie modul în care intervine, într-o descoperire, personalitatea omului de știință. Despre Bronislaw Malinowski se spune: „virtutea (sa) nu era capacitatea empatică, ci incredibila sa capacitate de muncă” (Clifford Geertz, în A. A. Roldan, loc. cit., p. 145).

Malinowski inovează, abordând studiul instituțiilor sociale din perspectiva prezentului. „De ce nu prezentul mai întâi?”, notează el în dreptul unui paragraf din lucrarea lui W.H.R. Rivers, *Kinship and social organization*. Acest fapt îl determină să stabilească importanța limbajului vorbit de o populație în înțelegerea vieții sociale a acesteia. Pentru înțelegerea expresiilor legate de existența naturală a oamenilor dintr-o cultură nu este suficientă găsirea echivalențelor cuvintelor într-o altă limbă, ci judecarea situațiilor în care o expresie a fost rostită. De aici interesul acordat evenimentelor din viața indigenilor din Kiriwina și importanța metodei observației pe care o fundamentează astfel Malinowski.

² Han F. Vermeulen, *Origins and institutionalization of ethnography and ethnology in Europe and the U.S.A.*, 1771–1845, în op. cit., p. 39–59.

³ Arturo Alvarez Roldan, *Malinowski and the origins of the ethnographic method*, în op. cit., p. 143–155.

Într-un articol ce propune o sinteză asupra evoluției antropologiei de la origini până în prezent Thomas K. Schippers pune în evidență, în paralel cu periodizarea acestei dezvoltări, câteva direcții care au marcat-o⁴. Este vorba despre împărțirea interesului antropologilor între cercetarea societăților neeuropene și cercetările cu caracter național care au avut ca obiect predilect mediul de viață rural și obiceiurile. Pentru a exemplifica această bipolaritate autorul articolului face referire la opera antropologului francez Arnold Van Gennep. Acesta s-a ocupat în prima perioadă a activității sale cu studierea societăților neeuropene din care a rezultat lucrarea *L'état actuel du problème totémique* (1920), după care a întreprins studii sistematice ale zonei rurale din Franța și a publicat *Manuel de folklore français contemporain*, între 1938–1958.

De asemenea, din punctul de vedere al rezultatelor de cercetare, în evoluția antropologiei se pot distinge, după Thomas Schippers, o direcție inovatoare, teoretică, reprezentată mai ales de antropologii din Marea Britanie, Franța, Olanda și una arhivistică, inspirată de tendința statistică, bine reprezentată în Germania.

Un amănunt privind evoluția cercetărilor care s-au format la școala antropologiei europene evidențiază rădăcinile etnometodologiei – prin reprezentantul ei Erving Goffman „care, mai apoi, s-a numit pe sine sociolog” (p. 241) – activând în școala de antropologie socială britanică.

Lucrarea conține și alte interesante capitole (paisprezece în total) semnate de autori prestigioși din Danemarca (Michael Harbsmeier, *Towards a prehistory of ethonography: early modern German travel writing as traditions of knowledge*), Germania (Klaus-Peter Koepping, *Enlightenment and Romanticism in the work of Adolf Bastian: the historical roots of anthropology in the nineteenth century*), Nikola Susanne Bock, *Historical anthropology and the history of anthropology in Germany*, Marea Britanie (Alan Barnard, *Orang Outlang and the definition of man: the legacy of Lord Monboddo*), Olanda (Jan J. de Wolf, *Beyond evolutionism: the work of H. J. Nieboer on slavery, 1900-1910*), Cehia (Peter Skálik, *Bronislaw Kasper Malinowski and Stanislaw Ignacy Witkiewicz; science and art in the conceptualization of culture*), Suedia (Tomas Gerholm, *Sweden: central ethnology, peripheral anthropology*), Slovenia (Zmago Smitek și Božidar Jezernik, *The anthropological tradition in Slovenia*), Polonia (Zbigniew Iasiewicz și David Slaterry, *Ethnography and anthropology: the case of Polish ethnology*), și Mexic (Enrique Hugo García Valencia, *Spanish social anthropologists in Mexico: anthropology in exile and anthropology of exiles*).

În ansamblu, *Fieldwork and Footnotes* conține contribuții notabile la cunoașterea tradițiilor antropologice în Europa marcând probabil un moment de referință în constituirea și pe continentul nostru a istoriei antropologiei ca un domeniu aparte al științei antropologice, așa cum există el în S.U.A. de peste trei decenii.

Elena Beca

⁴ Thomas K. Schippers, *A history of paradoxes: anthropologies of Europe* în op. cit., p. 234–246.

REFLECTAREA RELAȚIILOR SOCIALE ÎN ARTA EVULUI MEDIU

ANA GHERGHEL, ANDREEA MAFTEI

1. PREZENTARE GENERALĂ

Bazat pe principiile științifice dezvoltate într-o vastă literatură de specialitate care au stat la baza unor viabile cercetări, studiul demonstrează actualitatea unui domeniu de confluență între artă, istorie și sociologie. Un asemenea demers din cauza abordării interdisciplinare este greu de ținut în cadrele unei teorii sociologice, dar punctul de plecare se regăsește în viziunea lui Pierre Francastel, așa cum apare ea în forma centralizată în lucrarea *Realitatea figurativă*, în care se fundamentează sociologia artei ca demers particular, definindu-i obiectul de studiu și metodele de cercetare. Viziunea pe care o propunem se deschide spre noi perspective și include puncte de vedere diverse într-o sinteză cuprinzătoare.

Premisa de la care pornim și care aparține lui P. Francastel susține că: „opera de artă este lucrul ca atare, simultan semnificat și semnificant; nu este dedublarea vreunei alte forme, oricare ar fi ea, ci produsul unuia dintre sistemele prin care umanitatea își dobândește și comunică înțelepciunea, realizându-și operele”.

Arta face parte din societate, fiind unul din sistemele fundamentale ale ei, alături de știință, tehnică, filosofie, cu statut autonom și rol activ: integrarea valorilor în acțiune. Se respinge astfel poziția celor care consideră arta o simplă reprezentare a societății sau o oglindă a ei, un mod de delectare, un ornament sau o satisfacție facilă și imaginară. Prin urmare, opera de artă nu este numai un simbol (reprezentare), ci mai mult: produs necesar, fiind rezultatul activității creatoare a omului, corespunzând practicii sociale de ansamblu, având intenționalitate bine definită și formă specifică.

Arta integrează în substanța ei categoriile fundamentale ale spiritului uman în forma pe care o au la un moment dat, incluzând aceste elemente variabile, contrastante, perisabile într-o rețea coerentă. „Opera de artă se constituie ca încercare de organizare colectivă a universului corespunzând intențiilor unui grup social sau unei societăți și fiind funcție de capacitățile tehnice și nivelul intelectual al respectivului grup sau respectivei societăți”.

Opera de artă definită ca sistem de semne poate fi cercetată prin metode speciale, prin care se dezvăluie mecanismele epocii în care a fost realizată, modurile de gândire ale grupului social care a produs-o. Astfel, se legitimează necesitatea constituirii unui demers particular, prin care să se analizeze arta, această

formă esențială de exprimare a spiritului uman în care regăsim definite într-un mod specific, structurile mentale ale unei epoci și prin care putem cunoaște trecutul, prezentul și chiar viitorul.

În fiecare epocă se dezvoltă un anumit tip de artă care exprimă relația fundamentală care se stabilește în societatea respectivă. Elementul social reprezintă un factor important în crearea operei de artă, pentru că artistul este cuprins în rețeaua relațiilor sociale. Realul pe care încearcă să-l transpună în diverse forme este dublu mediat, de experiența proprie și de societatea care investește obiectele naturii cu diverse valențe axiologice. Michel Foucault în lucrarea *Les mots et les choses* afirma că „noi nu cunoaștem decât ceea ce ne permite să concepem structura mentală a unei epoci” – ceea ce înseamnă și că privim operele de artă, ca instrumente ale cunoașterii, cu ochii societății care trăiește în noi. Nu putem sesiza semnificații diferite de cele pe care pe care social le-am învățat și, pentru că specificul artei rezida în existența unei analogii profunde între structura semnificatului și cea a semnificantului, studiul asupra uneia dintre structuri ne va oferi informații despre cealaltă.

Semnificația artei nu rezultă decât din integrarea ei în ansamblul activităților individuale și sociale, fiind derivată din funcționalitatea ei socială. Astfel se afirmă legătura strânsă dintre artă și social ca fiind derivată din funcționalitatea ei socială. Afirmată astfel legătura strânsă a artei cu contextul social, am optat pentru o analiză interdisciplinară ce cuprinde perspectiva sociologică, istorică și estetică (artistică) - modalitatea cea mai potrivită pentru a obține o viziune unitară a epocii studiate. Am ales pentru analiza efectuată o epocă puțin studiată la noi, dar care face obiectul unor intense preocupări, fiind în atenția sociologilor și istoricilor occidentali: evul mediu – o epocă cu o spiritualitate foarte diferită de cea actuală, dar foarte profundă. În ciuda multor diferențe, pentru ochiul atent al cercetătorului științific, apropierea nu întârzie să se arate. Un loc comun este deja faptul că prin cunoașterea trecutului, prezentul se luminează.

În mod convențional, istoricii au stabilit că evul mediu occidental are două mari perioade, definite fiecare prin trăsături specifice și valabile, cu mici diferențe zonale, pentru întregul Occident: epoca *romanică* (circa 980–1280) și epoca *gotică* (circa 1280–1440).

Studiul se oprește asupra epocii romanice, insistând asupra elementelor de trecere de la arta carolingiană la cea romanică și de la arta romanică la cea gotică.

Primele încercări de artă romanică se desfășoară în Franța, aici se elaborează stilul și pornind de aici se răspândește cu rapiditate cuprinzând practic întregul Occident: Germania, Italia, Anglia, Spania.

Dintre monumentele stilului romanic le-am ales pe cele mai reprezentative având în vedere, înainte de toate, faptul că arta romanică este o artă urbană, care s-a răspândit pretutindeni plecând de la oraș, ceea ce înseamnă că multe edificii mici nu sunt decât copia mai mult sau mai puțin fidelă a monumentelor mari. Astfel că, alegând prototipurile acestei serii, avem garanția că elementele selectate cuprind trăsăturile esențiale ale stilului.

Am ales dintre manifestările artistice arhitectura și sculptura. Pictura apare într-o măsură mai mică, dar este totuși prezentă prin fresce care acopereau interiorul bisericii, zidurile masive și boltite și prin miniaturi ce împodobeau manuscrisele vremii. Arhitectura este arta în care se definesc caracteristicile esențiale ale stilului romanic. În acea epocă întâlnim abații, biserici episcopale, parohiale și mănăstirești, care reproduc toate același plan bazical, cu mici diferențe sau inovații între ele. Sculptura este deosebit de bine reprezentată, având împreună cu arhitectura un caracter unitar, supunându-se legii cadrului [H. Focillon, 6]. Sculptura apare decorând atât exteriorul (portalul), cât și interiorul în navă, boltirea arcadelor, arcaturile, capitellurile coloanelor, ficele, ancadramentul ferestrelor și în absidă: suprafața dintre lintou și arhivoltă. Având în vedere că în artele decorative regăsim pretutindeni aceleași teme reluate în diverse variante, am ales spre analiză două portaluri importante: cel de la catedrala Saint Lazare din Autun și cel de la catedrala Sainte Madelaine din Vezelay.

Opera de artă aduce, atât pentru sociologie, cât și pentru istorie, elemente informaționale pe care acestea nu le posedă în alt mod. Concluziile care se pot trage pentru cunoașterea prezentului sau trecutului dintr-o apropiere estetică de viață, transformă și completează viziunile care se pot deduce dintr-o cunoaștere pur sociologică sau istorică. „Sociologia artei presupune la bază o metodă de descifrare sistematică nu numai a operelor de artă care se prezintă ca atare, ci și a numeroaselor alte sectoare de activitate. Ea presupune recunoașterea unei gândiri plastice (estetice) – fundamentală la fel ca și celelalte forme ale activităților elementare ale omului, mai bine studiate până acum” (Francastel). Vom utiliza metode proprii sociologiei (analiza de conținut a operelor alese) și metode proprii istoriei (descriptive), urmărind sistematic evoluția societății pe anumite paliere: organizare socială (categorii sociale). Se constituie astfel un demers particular, cât mai cuprinzător, adecvat obiectului de studiu abordat.

2. ANALIZA MODULUI DE REFLECTARE A RELAȚIILOR SOCIALE ÎN ARTĂ

2.1. CARACTERISTICI FUNDAMENTALE ALE SPIRITUALITĂȚII ROMANICE

2.1.1. Unitatea

În ciuda diferențelor imprimare de diversele provincii în care s-a dezvoltat, o unitate profundă marchează la toate nivelurile civilizația romanică desfășurată pe un spațiu geografic vast. Există o serie de factori care au determinat această coeziune. În primul rând, ne confruntăm cu fenomenul migrației populației, cu o extremă mobilitate a oamenilor. O mare parte a populației trăia nomad: regi, principii, seniori, episcopi cu întreaga lor suită călătoreau neîncetat, mutându-și curtea dintr-un loc în altul, vizitând sanctuare sau conducând expediții militare. Acestă permanentă mișcare care nu se întrerupea decât iarna favoriza contactele și întâlnirile în micul grup al privilegiaților de care depindea crearea operei de artă.

În al doilea rând, această lume divizată, frământată de luptele dintre principii, nu cunoștea cu adevărat frontiere. Orice om, de îndată ce ieșea din satul părinților săi, era străin, deci permanent amenințat. Astfel, Europa se preta mai mult decât s-ar putea crede schimbărilor și fuziunilor estetice.

În al treilea rând, la etajele superioare ale culturii, un element de coeziune puternic îl reprezenta moștenirea carolingiană – deceniile în care întregul Occident fusese unit sub o singură conducere politică, cea a unei echipe omogene de episcopi și judecători.

2.1.2. Feudalismul

În jurul anului 1000, lumea occidentală s-a schimbat lent, dar sigur și în regatul Franței încep să apară noi structuri sociale. Modernitatea secolului XI rezulta dintr-o transformare profundă, care se resfrânge asupra tuturor aspectelor civilizației, dar, în special, asupra modalității de repartizare a puterii și bogăției, a modului de concepere a relației om-Dumnezeu și a mecanismelor creației artistice. Resortul mutației prin care trece Europa occidentală, nu se găsește la nivelul economiei care înregistra un progres prea lent pentru a putea produce singură o modificare atât de importantă, ci se găsește la nivel politic: scăderea progresivă a puterii regilor. Nu se poate înțelege arta romanică și formele specifice pe care le îmbracă, fără referire la această schimbare: generalizarea feudalismului. Ne-am propus din această pricină să insistăm asupra acestui fenomen și asupra organizării societății.

Feudalismul reprezintă spargerea conducerii centralizate din timpul Imperiului carolingian într-o multitudine de celule politice, în care comanda câte un senior. Continuă să existe regate, dar suveranul, care se afla în vârful ierarhiei sociale, are mai mult o funcție simbolică (mitică); autoritatea și puterea sa scad în favoarea nobilimii. Seniorii feudali dețin majoritatea prerogativelor monopolizate de rege până atunci: puterea militară, puterea de a judeca și puterea de a pedepsi. În întregul Occident se generalizează relațiile directe, de la om la om, bazate pe obligațiile stabilite între cel puternic și cel slab. Reglementarea relațiilor sociale se face printr-un regim al privilegiilor și imunității, care statuează raporturile de vasalitate dintre oameni. Dacă vasalul are două categorii de îndatori permanente în schimbul feudului acordat de senior: ajutor financiar și militar (*auxilium*) și serviciu de curte (*consilium*), seniorul, la rândul său, are datoria de a-l proteja și întreține pe vasal.

Una din interpretările date timpanelor, se referă exact la relația de vasalitate. Iisus în slava este asociat cu seniorul, lângă care trebuie să fie cât mai aproape vasalii, așa cum apostolii stau strâns legați de Domnul Iisus. Seniorul este întruparea divinității pe pământ, iar ruga către Dumnezeu este o rugă față de senior (a se vedea ritualul investiturii în care apropierea mâinilor joacă un rol important).

Putem spune că în epoca romanică relația de bază este cea de subordonare – a vasalului față de senior, a țăranului față de feudal, a celui slab față de cel puternic. Această relație este ilustrată pe toate timpanele bisericilor romanice: Iisus în slavă

sau Judecata de Apoi. Lui Iisus, în plan central, i se supun toate personajele apropiate, iar cele îndepărtate se află în interacțiune cu alte personaje. Nu există personaje singure, ci doar „gesticulați și gesticulatori” [LeGoff, 8], unii care realizează acțiunea și unii care se supun acțiunii.

2.1.3. Evoluția religiozității

Artă reprezintă instrumentul de propagandă prin care se impune ideologia Bisericii. Prin analiza ei putem urmări evoluția Bisericii și a ideologiei din această perioadă, evidențiind câteva trăsături ale sentimentului religios.

Milenarismul se dezvoltă puternic în secolul al X-lea. Este vorba de teroarea sfârșitului lumii, fenomen ce declanșează o vie îngrijorare, determinată de interpretarea literală a textului din Apocalipsa cap. 20. Până la 970–980, obsesia venirii lui Antihrist e vie. Spre 1000, se constată o liniștire, dar rămâne o neliniște reală, o teamă de Dumnezeu care pedepsește, de Iad, de „dincolo”, de cataclisme, care sunt reflexul mâniei divine și vestesc răul, ce marchează arta romanică. În artă se manifestă prin predilecția pentru reprezentarea Judecății de Apoi. În cazul acestei teme artiștii au tendința de a reda supliciile pe care infernul le rezerva păcătoșilor. Ei arată diavoli hidoși, monștrii bizari sfâșiindu-i și torturându-i pe condamnați. O astfel de imagine înspăimântătoare ne oferă timpanul de la Autun. Torționarii sunt măriți peste măsură, cu capete hidoase, însetați de sânge, cei ce suportă supliciile sunt micșorați și doborâți de diabolismul primilor. Echilibrul este stabilit într-o oarecare măsură de îngerul filiform, prin înălțimea sa și prin mărimea aripilor sale. În partea de jos a timpanului îi vedem pe oameni în diverse posturi umile, cu capetele plecate, fiindu-le prea greu să suporte greutatea unui Iisus răzbunător. Vedem un demon care își înfinge ghiara în umărul unei desfrânate care își apleacă grumazul și își îndoaie genunchii.

Observăm o împărțire pe jumătate a planului timpanului: dreapta-stânga. Dreapta este partea raiului, stânga – a iadului unde păcătoșii sunt pedepsiți. De asemenea, dihotomia stânga–dreapta mai poate avea un corespondent în imaginea androgenului despicat în două: stânga este partea femeiască, iar dreapta cea bărbătească.

În a doua jumătate a secolului al XI-lea, emoția religioasă izvorăște nu din teamă și anxietate, ca în secolul trecut, ci din speranța unei purificări prin castitate. În secolul XII, emoția religioasă devine foarte sensibilă, tinzând să se înfăptuiască în reculegerea rugăciunii sau în bucurie prin renunțare. Sensul reculegerii se află acum în dorința de a se ruga pentru a cere un lucru, iertare, ajutor, mai rar pentru a exprima dragostea față de Creator.

Gustul miraculosului este o altă trăsătură de seamă a spiritualității epocii romanice: credința maselor în ființe supranaturale, în forțe superioare. Regăsim două tipuri de atitudini în fața divinului: misticism irațional, pasionat și pietate epică simplistă, naivitatea miraculosului și superstiției. Amestecul de fantastic și sacru se regăsește în toate manifestările artistice; puțini credincioși au o cunoaștere

a dogmei, majoritatea aşază fenomenele pe care le întâlnesc în categoria faptelor supranaturale.

Un alt filon interesant îl reprezintă urmărirea evoluţiei imaginii lui *Dumnezeu*. Până în secolul al XI-lea, se remarcă o pietate aspră, în care figura centrală e Dumnezeu-Tatăl al Vechiului Testament, dur, reprezentat ca fiind drept, rece, departe de oameni, Creatorul atotputernic, Judecătorul suveran şi intransigent, care răsplăteşte şi pedepseşte după o evaluare matematică. Credinciosul e cuprins de teama de iad, de o nelinişte reală. Starea de spirit generală plină de fervoare religioasă şi de anxietate, determină implicaţii multiple: frecventarea masivă a bisericilor, donaţii numeroase pentru aşezămintele religioase, încercări de sihăstrie, succesul primei cruciade. Divinitatea trebuie îmblânzită, se manifestă un eroism în pietate care capătă caracter excepţional. Fecioara, sfinţii, martirii şi apostolii au rol de mijlocitori, de interpuşi între om şi Dumnezeu.

De la sfârşitul secolului al XI-lea şi în secolul al XII-lea, predomină sentimentul de seninătate şi încredere. În centrul pietăţii religioase se află figura lui Dumnezeu-Fiul al Noului Testament, în forma sa umană, bun şi iertător. Fecioara, apostolii, martirii şi sfinţii devin obiectul unei veneraţii speciale. Eroismul e propovăduit în viaţa cotidiană, nu mai are caracter excepţional. Iisus în slavă este o temă centrală, nelipsită de pe portaluri.

Cea mai reuşită întru chipare a Fiului lui Dumnezeu este pe timpanul de la Vezelay, el apare firav şi plat. În raport cu apostolii care îl însoţesc, aceştia apar mai masivi şi mai rotunjiţi. Atotputernicul se ridică la un nivel superior faţă de apostoli, conferindu-i-se o trăsătură de supraomesc şi de nefiresc. El depăşeşte orice altă dimensiune din univers, dar capătă măreţia monumentalului. Timpanul este construit pe structura unei progresii în care se pleacă de la periferie spre centru, punct final şi central fiind Hristos în glorie. Hristos apare supradimensionat nu numai la Vezelay, ci şi pe alte timpane. Se poate observa o deformare expresionistă a trăsăturilor, figurii şi membrelor. Palmele sunt deschise – simbol al binecuvântării ce se revarsă peste credincioşii ce-şi caută mântuirea în biserică.

La Vezelay se constituie o mimică şi un vocabular destinat comunicării şi o dată cu demonstraţiile acrobatice se adaugă o adevărată forţă de expresie combinaţiilor lineare, care seamănă cu nişte deformări şi dereglări. Acestea formează impresia unei dezordini, dar care nu este o consecinţă negativă, ci din contră, conferă oamenilor pe care i-a denaturat şi gesturilor lor o semantică ce se manifestă ca un limbaj violent şi direct.

Un loc important în arta romanică îl are *imaginea omului*. Trebuie evitată interpretarea simplistă a dimensiunilor umane, omul mărit sau diminuat, un limbaj mai direct şi un vocabular comun, care se instituie spontan, deformările asemănătoare, chiar provocate de factori diferiţi, producând aceleaşi efecte. Înţelegerea discrepanţelor dimensionale ţine de înţelegerea întregii perioade romanice, care pune accentul pe arhitectonică, pe măreţia şi sobrietatea bisericilor, astfel că întreaga ornamentaţie trebuie să se supună determinărilor arhitecturii.

Întâlnim personaje alungite pe timpane, pe intergoluri și pe console, iar personajele bondoace pe capiteluri și lintouri. Nu trebuie trecută cu vederea apariția pe același element arhitectural a combinației dintre cele două tipuri umane descrise mai sus. La Vezelay eșalonarea proporțiilor este oarecum gradată, pe măsură ce personajele se apropie de bordura arhivei care le trasează, măsură subliniată de razele care vin din palmele larg deschise ale lui Hristos, care se detașază ca mărime datorită poziționării sale pe axa cea mai înaltă. Se poate considera că delimitarea între figurile mari și cele mici se asociază marelui clivaj social, care îi separă pe cei puternici de cei săraci, pe potențați de pauperi. Marile figuri romanice exprimă toată puterea, măreția și dragostea, după cum și calitatea care se cerea tatălui-senior în lumea agitată a secolelor al XI-lea și al XII-lea, era forța sa protectoare și generozitatea sa.

3.2. ANALIZA CATEGORIILOR SOCIALE ȘI ROLUL LOR ÎN DEFINIREA ARTEI

Imaginea asupra ordinii sociale care se impune în secolul al XI-lea menține ideea împărțirii în categorii imuabile ce asigură stabilitatea fundamentală a universului, dar recunoaște că societatea ca și „cetatea lui Dumnezeu, pe care o credem una, este împărțită în trei ordine: unii se roagă, alții se luptă și ceilalți muncesc. Aceste trei părți coexistând, nu admit să fie despărțite; serviciile aduse de una sunt condiția apariției operelor celorlalte două”. Această formulă introdusă de episcopul Adalberon din Laon are ecou în epocă. Reprezentarea socială – o masă aservită și două elite (preoții și cavalerii) – se impune la începutul secolului al XI-lea și domină pentru secole, structurile mentale ale Occidentului. Se îndepărtează astfel confuzia dintre spiritual și temporal care se realizase în persoana suveranilor carolingieni și a suveranilor anului 1000, în care se cumula o multitudine de atribute. Astfel, puterea în ordinea profanului revine cavalerilor, iar puterea în ordinea sacralului (inclusiv a artei) revine Bisericii.

Acestea sunt condițiile pe care le oferă structurile sociale și în care se naște opera de artă. Vom urmări formula societății tripartite în continuare pentru a analiza fiecare categorie socială: **a.** Cavalerii – cei care luptă; **b.** Biserica – cei care se roagă; **c.** Țăranii – cei care muncesc.

a. Cavalerii. Acest corp social format din elemente eterogene – aventurieri cu diverse origini (nobili, oameni simpli, țărani) – este unit din ce în ce mai puternic de privilegiile sale, de poziția sa în vârful edificiului social-politic, de comportamente comune și de profesarea acelorași virtuți. Virtuțile majore pe care le cultivă sunt vitejia în luptă – curajul și forța fizică. Războiul este actul central al vieții lor, ordonându-le întreaga existență și pentru care își riscă totul: onoarea și viața. Etica lor cuprinde și alte virtuți în subsidiar, de exemplu, generozitatea și fidelitatea – două fațete ale onoarei, valoarea principală a acestei emulații permanente a vieții de război și de curte.

La acest etaj al corpului social, constatăm o adevărată îmbinare de rețele de dependență bazată pe relații afective și patriarhale. Cuprins în această rețea complexă, fiecare este pe rând, senior și vasal. El trebuie să se arate la fel de generos ca cel mai bun senior (regele – seniorul seniorilor) și la fel de loial ca cel mai bun vasal. Singura modalitate de menținere a disciplinei în aristocrația agitată a secolului al XI-lea este acest cod al onoarei – al devoțiunii și obligației cavalierești.

Societate masculină prin excelență (femeia ocupa un loc minor), această societate a războiului și a eroismului în luptă poartă amprenta lor în toate manifestările culturale. O cultură violentă, irațională, sensibilă la gest, rit, simbol e producția acestei vremi. În ce sens irațională? Arta romanică nu-și propune să figureze ceea ce ochii văd, aparențele iluzorii, ci realitățile veritabile care se disimulează în spatele aparenței sensibile. Opera de artă trebuie să ridice vălul, să arate nu omul, ci forțele secrete care guvernează obscur universul. Pentru aceasta apelează la mecanismele mentale care nu diferă mult de cele ale visului, arta fiind o explorare a invizibilului. Prin urmare, rațiunea fiind subordonată credinței în ritul liturgic, se dezvăluie inexprimabilul (suprasensibil), pe care arta e chemată să-l figureze. Numai prin simbol se găsesc echivalente vizibile pentru puterile invizibile și se construiește o imagine a Împărăției lui Dumnezeu.

Feudalii, care oferă prin donații mijloace de realizare a operei de artă, nu au nici o autoritate spirituală în acest domeniu; crearea ei stă în mâinile altei categorii. În concepția medievală, arta avea funcție de sacrificiu, fiind închinată divinității, slavei lui Dumnezeu. Prin urmare, realizarea operei de artă depindea de cei pe care societatea îi însărcinase să dialogheze cu forțele tenebroase ce guvernează viața și moartea. Dacă prin tradiție imemorială această autoritate aparținea regilor, în Europa sfârșitului de secol al X-lea, care devenea feudală, autoritatea trece în mâinile Bisericii, ale clerului și călugărilor.

b. Biserica: Viața Bisericii este punctată de un eveniment pregătit îndelung: Reforma gregoriană. Aceasta înseamnă ruperea de laic a sacrului, datorită situației în care ajunsese viața clericilor din secolul al X-lea, dominată de simonie, nicolaism și dezordini interne. Reforma promovează principiul totalei libertăți ecleziastice față de laici, lupta generală împotriva răului, dorința de creștinare a societății. Concepția nouă asupra religiei: presupune creșterea autorității papale – papa devine un fel de monarh în fruntea clerului – și extinderea puterii sale asupra laicilor – sistemul hierocratic, autoritatea supremă a deținătorului deplinei jurisdicții spirituale.

Episcopii, abații, canonicii, strâng în jurul lor oamenii ca pe niște vasali. Sărăcia nu mai este idealul lor, Biserica se acoperă cu aur și pietre scumpe. Gustul pentru luptă și putere a invadat și Biserica acestui timp, arta sacră suferă influența lumii feudale care se naște, chiar imaginea lui Dumnezeu este feudală. Sfântul Anselm îl descrie în atotputernicia sa, instalat în vârful unei ierarhii de dependenți personali: îngerii, ce dețin de la El fiefuri; ei sunt ca niște vasali în jurul seniorului. Călugării au conștiința luptei pentru El din aceeași poziție ca și războinicii laici. Cât de impregnată este ideologia veacului de gândirea feudală se vede în faptul că

supunerea oamenilor față de Dumnezeu se înscrie în același cadru ca și raporturile care pe pământ, în viața cotidiană, subordonează seniorului feudal ansamblul supușilor săi și așteaptă de la ei fidelitate – loialitate și slujire. În orice contract vasalic se angajează ambele părți. Astfel, precum seniorul trebuie să-și apere și să-și ajute „omul său” dacă acesta își indeplinește datoriile sale, creștinul, vasalul lui Dumnezeu, spera să obțină protecția împotriva tuturor pericolelor lumii și mai ales, mântuirea prin vitejie. Valorile cavalerilor conferă creștinătății secolului al XI-lea o alură eroică, cei mai mari sfinți au fost combatanți; se introduce alternativa acțiunii militare în centrul tuturor reprezentărilor mintale, credința (pietatea) apare ca o luptă continuă, o suită de asalturi și rezistență la agresiunile forțelor perfide ce acționează în univers.

Mijloacele prin care creștinul poate obține favorurile divine, mila lui Dumnezeu, sunt multiple. În primul rând, fiecare îl poate sluji îndeplinindu-și menirea – muncind, luptând sau rugându-se. Donațiile reprezintă o altă cale prin care se asigură mântuirea celui care oferea, dar și a întregului său neam. Un alt mod mult utilizat este pelerinajul – cea mai bună formă de asceză pe care creștinismul eroizat o propune. Penitența pentru cei care își mărturiseau public greșelile excepționale, mijloc de purificare spirituală, pelerinajul e în același timp simbol al drumului spre Împărăția lui Dumnezeu: procesiunea lentă a poporului lui Dumnezeu spre Pământul promis, dar și plăcerea călătoriei împreună cu prietenii. Se constituie rute de pelerinaj cu destinații precise: locurile sfinte (Ierusalim), Roma - mormântul sfinților Petru și Pavel, Compostella – mormântul sfântului Iacob. Aceste drumuri ce străbat Occidentul sunt mereu populate de pelerini în căutarea mântuirii și sunt jalonate de numeroase monumente, puncte de oprire pentru călători. În această ambianță, apar celebrele «chansons de geste», creație specifică a acestei epoci.

c. Țăranii sunt de mai multe categorii: sclavi eliberați care rămân dependenți, legați de pământ; oameni liberi cu anumite drepturi condiționate; servii-iobagi cu personalitate juridică și aflați sub protecția seniorului; țăranii liberi.

Toți cei care nu participau direct la apărarea teritoriului formau o masă omogenă, supusă rechizițiilor și corvezilor, la discreția seniorului de care depindeau. Pentru ca tabloul societății să fie mai complet, trebuie spus că treptat se mai formează o categorie socială: muncitorii, ce lucrează pe șantiere și au statut diferit în funcție de domeniul în care lucrează (minerit, construcții, industria textilă).

2.3. CARACTERISTICI GENERALE ALE MANIFESTĂRILOR ARTISTICE

Arta romanică atinge culmile sale în *arhitectură*. Monumentul trebuie să contribuie la dezvăluirea semnificațiilor ascunse și să conducă spiritul la înțelegerea inexprimabilului prin jocul unor revelații succesive. Sanctuarul este conceput ca reprezentare a cosmosului și a microcosmosului care e omul – adică a întregii creații, arătându-l pe Dumnezeu însuși, care nu s-a dorit despărțit de ceea

ce a creat. Cum Dumnezeu este tainic, pătrunderea înțeleșurilor divine nu poate fi realizată decât prin simbol. Prin însuși modul în care e așezată în spațiu, orientată spre răsărit, biserica se situează simbolic în fața speranței, a învierii și impune procesiunii oamenilor care o străbat, mișcarea cu sensul spre gloria Parusiei.

Planul bisericii devine un semn. Desigur nu putem ignora faptul că e determinat și de necesitățile liturgice: alei paralele, cercul deambulatoriului – pentru ușurarea circulației, transeptul cu ieșiri laterale ce degajă spațiul pentru a ordona derularea ceremoniilor și a facilita accesul spre relicvele plasate în absidele altarului. Biserica este în primul rând funcțională, structura sa răspunde dinamicii interne impuse de exercițiul rugăciunii colective. Dar e și rezultatul unei gândiri mitice și eshatologice, având un simbolism bine definit. Intrarea principală prin răsărit este surmontată de un portal care îl înfățișează pe Hristos – „adevărata poartă” (Ioan 10, 7–9), având rolul de a-i introduce pe credincioși în lumea divinului. Crucea formată din planul bazilical (prin îmbinarea navei centrale cu transeptul) evoca crucea patimilor sau crucea dublă a păstorilor poporului. Mai profund, conține imaginea Fiului Omului crucificat, în care se unesc cele două naturi: cea umană – linia orizontală, și cea divină – linia verticală. Prin pătratul sau dreptunghiul navei centrale – simbol al pământului, finitului, temporarului, creștinul străbate practic lumea înaintând spre portul ceresc, spațiul divinității: altarul, care e circular; cercul fiind simbolul cerescului, infinitului, veșniciei. Clopotnițele dreptunghiulare plasate deasupra intrării reprezintă dorința finitului de a se înălța deasupra pământului, înălțându-se spre Cer.

Toate trăsăturile vădesc gândirea menită să-l ducă pe credincios la contemplare spirituală și rugăciune:

- piatra nudă evocă simplitatea, plinul;
- orizontalitatea subliniată prin cornișe îndreaptă privirea spre altar unde se află sculpturile sfinților;
- verticalitatea, prin etajele suprapuse, atrage spiritul spre înalt;
- bolțile și cupolele (inovație generalizată de sistemul romanic) introduc în ritmurile arhitecturii cercul, simbol al eternității.

Sculptura prezintă o serie de trăsături specifice. În primul rând o riguroasă ordine interioară. Nimic nu e întâmplător, fiecare element este așezat la locul său în virtutea unei logici interne, bazată pe o ideologie bine pusă la punct de Biserică, și interiorizată de artist care are statutul unui meșteșugar. Forma personajelor este determinată de cadrul, locul și rolul lor. Apar transformări surprinzătoare ale corpului uman, supus legilor cadrului: oameni-coloane, arhivolte, romburi, triunghiuri, oameni pitici, uriași etc. Se manifestă o predilecție pentru formele animale: păsări, reptile, patrupeze, care generează un repertoriu infinit de curbe și contracube, supuse deformărilor, precum și monștri și motive decorative. Realismul se amestecă cu fantasticul într-un aliaj irepetabil.

Oamenii secolului al XI-lea au un mod propriu de a-și intelectualiza credința, nu prin judecată rațională, ci prin exegeza aplicată textului Biblic. Riturile

colective permit oamenilor, printr-o participare gestuală la mister, să iasă din natura lor, să se identifice cu forțele supratereștre. Se ajunge la insesizabil, inaccesibil nu prin raționament, ci prin muzică, prin liturghie și artă. Itinerariul metodic urmat de ei ar fi: Dumnezeu a creat universul perceput prin simțuri, acea „universitas” de care vorbea Jean Scotus Erigene. Avansând după vorba Sfântului Pavel „per visibilia ad invisibilia”, plecând de la creație – predicatie imobilă și mută, ce conține învățătura cea mai bogată a pedagogiei divine, se poate ajunge la Creator prin punerea în evidență în diversitatea formelor și figurilor universului vizibil a relațiilor, a armoniei și ordinii. Locul important pe care îl ocupa simbolismul cifrelor în sistemul gândiri romanice dovedește acest lucru. Spre exemplu, Raoul Glaber, călugăr și istoric de seamă, înfățișează simbolismul numărului patru: patru evangheliști, patru elemente ale cosmosului, patru virtuți fundamentale, patru simțuri ale omului, patru fluviile paradisului, patru îngerii lumii. Aceste corespondente stabilite între diferitele planuri ale vieții reduc universul la o formulă, expresie simbolică a unității originale.

Arta împreună cu muzica și liturghia sunt considerate procedee inițiatice menite să-l ajute pe om să răzbească prin hățișurile acestei lumi spre adevărul etern, spre lumea de dincolo. Arta are drept funcție să facă vizibilă structura armonioasă a lumii, să dispună la locul lor un număr de semne, ce constituie limbajul secret prin care se exprimă invizibilul. Ea redă în forme simple, celor aflați la primul grad de inițiere, fructele vieții contemplative. Prin imaginile pe care le oferă privirii, prezintă o glosă, un comentariu asupra lumii. Printr-un demers progresiv ce îl însoțește pe cel muzical (al polifoniei) și al primilor pași ai reflexiei scolastice, limbajul artistic favorizează cunoașterea intuitivă a ceea ce nu se poate comunica altfel. Furnizând cheia misterului, permite captarea realității substanțiale a universului într-o manieră mai perfectă decât prin lectura sau prin simpla vizionare, mai profundă decât prin raționament și instantanee.

4. CONCLUZII

În Occident asistăm la o veritabilă explozie a nevoii de religiozitate, care izbucnește în toate direcțiile fără a se rezuma la religiile tradiționale. Această nouă atracție pentru sacru și mister dezmente pronosticurile avansate de marxiști și de pozitiviști, care profetizau decăderea progresivă a religiei datorită progresului științei și al marilor schimbări politice și sociale. Realitățile ulterioare (războaie, genociduri, criza familiei, izolarea individului în societățile noastre dezarticulate, creșterea șomajului, prăbușirea ideologiilor), au demolat însă optimismul care îi făcuse să creadă în progresul continuu, material și moral, prin care se va depăși treptat nevoia de religie. Omul sfârșitului de secol XX, resimte tot mai acut nevoia de certitudine, nevoia de a crede, îndreptându-se spre religie în dorința de a-și regăsi echilibrul spiritual. Explozia de secte religioase care apar în permanență în

Întreaga lume este o expresie a acestei căutări disperate a omului contemporan. Actualitatea acestei probleme ne-a făcut să ne apropiem mai mult, în dorința de a o cunoaște și înțelege, de o epocă în care religia a jucat un rol principal în viața societății: evul mediu. Văzută mult timp ca o epocă neagră, o adevărată noapte a omenirii, epoca medievală ne apare astăzi, după cercetări atente și imparțiale, a fi o epocă deosebit de bogată, cu o spiritualitate profundă și plină de înțelesuri pentru omul contemporan. Iată de ce ne-am focalizat atenția asupra acestei perioade pentru a prezenta un model de analiză ce poate fi îmbunătățit și aplicat oricărei epoci istorice. Înțelegerea fenomenelor sociale din trecut poate fi nu numai un exercițiu, ci și un sprijin pentru urmărirea și explicarea evenimentelor prezente.

BIBLIOGRAFIE

1. BALTHRUSAITIS, JURGIS, *Formări și deformări*, Editura Meridiane, București, 1989.
2. CHEVALIER, JEAN, *Dicționar de simboluri*, Editura Artemis, București, 1994.
3. DRIMBA, OVIDIU, *Istoria culturii și civilizației*, volumele II și III, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.
4. DUBY, GEORGES, *Le Moyen Age*, Edition d'art Albert Skira SA, Geneve, Suisse, 1984.
5. DUVIGNAUD, JEAN, *Sociologia artei*, Editura Meridiane, București, 1985.
6. FOCILLON, HENRI, *Arta Occidentului*, volumul I: „Evul mediu romanic”, Editura Meridiane, București, 1974. *Arta sculptorilor romanici*, Editura Meridiane, București, 1989.
7. FRANCASTEL, PIERRE, *La réalité figurative*, Edition Denoel/Gonthier, Paris, 1965.
8. LE GOFF, JACQUES, *Civilizația Occidentului medieval*, Editura Meridiane, București, 1989; *Imaginarul medieval*, Editura Meridiane, București, 1991.
9. OPRESCU, GHEORGHE, *Manual de istoria, artei - evul mediu*, Editura Meridiane, București, 1985.
10. PACAUD, MARCEL, ROSSIAUD JACQUES, *Epoca romanică*, Editura Meridiane, București, 1982.
11. SCOBELTZINE, ANDRE, *Arta feudală și rolul ei social*, Editura Meridiane, București, 1979.
12. „Le Nouvel Observateur”, nr. 1659, 22–28 août 1996.

NATURA ȘI EVOLUȚIA POLITICULUI

BOGDAN JUNCU

Între multiplele probleme cu care se confruntă actualmente sociologia politică românească (și în general științele sociale renăscute după 1989), una dintre cele mai importante este (re)construirea sistemelor conceptuale și a modelelor teoretice. Prin lucrarea de față încercăm să răspundem acestei cerințe, abordând două probleme constitutive demersului sociologic de cercetare a politicului: în primul rând, problema definirii și operaționalizării valide a conceptului de politic, iar în al doilea rând, cea a identificării principalelor tipuri politice specifice diferitelor ere istorice. Beneficiile așteptate de la o astfel de întreprindere privesc, mai întâi, fundamentarea epistemologică a sociologiei politice prin delimitarea clară a obiectului său de studiu, iar apoi evidențierea principiilor metodologice definitorii pentru cercetarea sociologică a realităților politice.

Pentru a rezolva principala problemă a studiului nostru, definirea politicului, recursul la antropologie este obligatoriu. Domeniul politic, ca variabilă culturală universală, este de altfel punctul de intersecție poate cel mai important dintre cele două științe sociale cu vocație integralistă, sociologia și antropologia.

Reprezentanții (îndeosebi anglo-saxoni) acestor discipline s-au întâlnit inevitabil pe acest teren comun, eforturile lor teoretice concretizându-se într-o paradigmă, cea funcționalistă, ce domină actualmente celelalte perspective teoretice, atât din antropologie, cât și din sociologie. În cele ce urmează vom folosi paradigma funcționalist-sistemică drept fundal teoretic pentru considerațiile referitoare, fie la dimensiunile generale ale politicului, fie la aspectele istorice ale acestuia.

Principala trăsătură a demersului funcționalist este căutarea generalului, identificarea acelor note comune ce constituie „esența” invariabilă a unor fenomene sociale eterogene din punct de vedere formal. De asemenea, funcționalismul se prezintă ca o perspectivă teoretică de tip ecologic și în același timp sistemic („organicist”), ce impune localizarea cerințelor funcționale (provocărilor) ce se exercită din mediul extern ori intern, asupra rolurilor și structurilor interne, în vederea evaluării impactului pe care aceste imperative („nevoi”) le au asupra aranjamentelor structurale. Stabilitatea instituțională (ori sistemică) este, din această perspectivă, rezultatul armoniei/consonanței dintre imperativele funcționale ce se exercită asupra unei instituții (ori asupra unui sistem) și răspunsul adaptativ al instituției (sistemului) la provocările ce tind să-i afecteze funcționarea. Acest mod de a conceptualiza spațiul unităților și relațiilor sociale permite o teoretizare adecvată a schimbării social-politice, înțeleasă ca rezultând din situațiile conflictuale (disfuncționale) generate de incongruența dintre cerințe și structuri.

Superioritatea modului de abordare funcționalist-sistemic derivă din faptul că modifică centrul de focalizare a atenției dinspre structuri (instituții) către provocări și cerințe „informale”, precum și către impactul sistemic al acestora. Dintr-o perspectivă de maximă generalitate, inspirată de teoria sistemelor generale și cibernetică, socialul apare ca un sistem deschis, finalist, viu, ale cărui principale finalități sunt supraviețuirea și dezvoltarea colectivă, prin adaptarea la un mediu în continuă schimbare. Concluzia extrem de importantă ce decurge de aici este că, dincolo de formele instituționale contingente istoric sau cultural, se poate presupune că există anumite mecanisme sociale adaptative identice din punct de vedere funcțional. Sarcina sociologiei (similară dintr-o dată cu cea a antropologiei) devine, deci, identificarea comparativă și emică (specifică, non exterioară) a structurilor și relațiilor echivalente funcțional, ce îndeplinesc funcții adaptative identice. Cercetarea antropologică a fosilelor umane și infra-umane, a comportamentului primatelor ori a societăților „exotice” aflate din punct de vedere tehnologic în pre-modernitate, apare astfel ca un prim pas vital în tentativa de explicare a fundamentelor diferitelor instituții sociale ale epocii moderne înșăși. În continuare, vom oferi o definiție generală a politicului, bazată pe rezultatele cercetărilor de antropologie politică de orientare funcționalistă iar apoi, vom pune în evidență tipurile reprezentative de organizare politică, asociate diferitelor ere din istoria societăților umane.

Cerința universală căreia politicul, ca palier social distinct, îi răspunde, este creșterea adaptabilității generale a societății, prin reducerea entropiei sistemice, adică prin menținerea variabilelor sociale la acei parametri pe care actorii sistemului îi consideră a fi adecvați presiunilor exercitate de stimulii negativi externi sau interni. Operaționalizarea acestei definiții ne arată, pentru început, că sfera politicului este constituită din două tipuri de acțiuni sociale: în primul rând, din totalitatea acțiunilor orientate către rezolvarea problemelor sociale cu relevanță sistemică (problemele publice cu impact asupra evoluției prezente ori viitoare a societății), iar în al doilea rând, din ansamblul acțiunilor sociale orientate către controlul colectiv („de jos în sus”) asupra îndeplinirii funcției de reglementare. În domeniul politicului intră, deci, atât acțiunile ce au drept scop reducerea nivelului entropiei sociale produse de existența problemelor publice, cât și acțiunile ce au ca scop reducerea entropiei politice generate de acțiunile deviate ale decidenților politici înșiși. De asemenea, din această definiție rezultă că, în domeniul politicului, trebuie inclusă și dinamica socială a culturilor politice ce însoțesc în mod necesar acțiunile sociale cu funcție politică. Este vorba, deci, despre dinamica sistemelor de valori, simboluri, concepte, idei, reprezentări, percepții și atitudini colective, care au drept funcții explicarea, justificarea, legitimarea și, mai presus de orice, sacralizarea finalităților și acțiunilor politice dintr-o societate dată. O astfel de punere a problemei politicului necesită, în mod evident, precizări suplimentare cu privire la natura celor patru dimensiuni fundamentale ce apar ca fiindu-i constitutive: **1.** problemele sociale publice, **2.** culturile politice ale actorilor

sistemului, **3.** reglementarea problemelor sistemice ori sectoriale (procesul decizional macro-social) și **4.** mecanismele de autoreglare socială a acțiunilor politice (participarea politică).

1. Existența în cadrul unei societăți a unor stimuli negativi (de origine externă sau internă) reprezintă sursa de apariție a problemelor sociale. Răspunzătoare de emergența acțiunilor politice sunt acele probleme cu impact sistemic, care pun în pericol integritatea ansamblului societal în forma sa existentă, cu valorile și structurile sale specifice. Între aceste probleme cu caracter politic/public (exterioare sferei sociale strict private) se numără: insecuritatea tehnologică (lipsa mijloacelor și tehnicilor necesare adaptării unei colectivități la provocările mediului natural), insecuritatea inter-societală (de tip politico-militar), insecuritatea personală (dezorganizarea relațiilor inter-individuale și inter-grupale, anarhia intra-societală), insecuritatea economică (accesul inadecvat la resursele strategice sau alocarea inadecvată a resurselor între actorii sociali), insecuritatea culturală (blocarea procesului de reproducere sau afirmare culturală a grupărilor sociale cu identitate comună).

2. Prin prezentarea într-o formă generală a acestor probleme social-politice vrem să subliniem că nu există definiții universale și precis operaționalizate ale acestora, ci numai tipuri de probleme ce se regăsesc în forme diferite în culturile politice ale societăților (de unde rezultă că politicul nu poate fi redus la vreuna din dimensiunile socialului, precum în paradigma marxistă de exemplu). Variabilitatea mediului natural și inter-societal, ca și tradițiile culturale diferite, generează profiluri culturale distincte în cadrul sistemelor social-politice existente la un moment dat. Standardele sociale referitoare la definirea și stabilirea gravității problemelor politice, precum și cele referitoare la modul normal de răspuns al decidenților politici, variază deci atât inter, cât și intra-societal (între categoriile sociale diferențiate orizontal sau cele separate vertical), ceea ce impune adoptarea unui punct de vedere contingent, non-universalist în analiza valorilor, credințelor și cunoștințelor ce compun o cultură politică anume. În ceea ce privește sistemele culturale articulate în forma ideologiilor politice, trebuie distins între: **a.** ideologiile sistemice de tip integrativ, centrate pe crearea și consolidarea legitimității generale a ordinii social-politice și structurate în consecință în jurul unei puternice dimensiuni religioase sau cvasireligioase și **b.** ideologiile sectoriale, orientate către legitimarea acțiunilor de reglementare a problemelor diferitelor sub-sisteme și categorii sociale.

3. Funcția definitorie a politicului este, cum am subliniat, reglementarea problemelor referitoare la evoluțiile prezente și viitoare ale unui ansamblu social. Structurile politice sunt, deci, mecanisme de decizie macro-socială orientate către reducerea entropiei interne, prin controlul forțelor centrifuge ce amenință unitatea societății și micșorează potențialul adaptativ al acesteia. Astfel definite, mecanismele politice reprezintă principalul avantaj comparativ al societăților umane în lupta lor generală pentru supraviețuire și dezvoltare. Ele constituie, în

esență, organe specializate de conducere a colectivităților umane, menite a asigura o adaptare superioară nu numai în raport cu mediul natural, ci și cu acele societăți față de care există raporturi de competiție. Politicul este deci principalul producător de negentropie sistemică prin raportare la problemele (de orice natură ar fi acestea) ce pot apare în funcționarea (evoluția) unui sistem social.

4. Această calitate (unică între sistemele vii) a specializării conștiente a sub-sistemului politic (sau, în sens restrâns, a rolurilor politice) față de sistemul social global este răspunzătoare însă și de o problemă suplimentară: cea a realizării unui control colectiv eficient asupra acțiunilor de conducere politică, deci a controlului organismului social asupra unui organ propriu specializat într-o anumită funcție. Altfel spus, circuitul primar de autoreglare externă și internă, care asigură adaptarea generală a sistemului social la perturbațiile externe și interne, este dublat cu necesitate de un circuit secundar de autoreglare strict internă, menit a asigura consonanța dintre acțiunile decidenților și standardele culturale de referință. În acest context teoretic poate fi pusă și problema puterii politice, considerată în general a fi „esența” politicului, dar care în acest model pare a nu avea un loc central.

Perspectiva funcționalist-sistemică din care am încercat să reliefăm specificul politicului permite respingerea punctului de vedere după care, acesta este sinonim cu puterea/autoritatea: autoritatea și puterea sunt atribute secunde ce intervin în procesul politic doar ca o consecință a unui fapt funcțional mai profund, specializarea rolurilor ori instituțiilor politice. Funcția centrală a politicului este adaptarea eficientă a unui sistem social și nu împlinirea unor finalități individuale ori sectoriale (cucerirea puterii ca expresie a voinței de dominație), iar exercitarea puterii presupune întotdeauna, fără excepție, obținerea prealabilă a sprijinului (acceptului) colectivității, consecință inevitabilă a naturii sociale a politicului.

Sociologia și antropologia funcționalistă realizează astfel o schimbare de optică fundamentală față de metodologia restrictivă prin care teoriile politologice de tip instituționalist abordează fenomenul politic: analiza explicativă sau prospectivă trebuie să se centreze în mod prioritar, nu pe actorii politici ori pe „jocurile puterii”, ci pe problemele (disfuncțiile) sistemice ale societății și pe modul în care ele își găsesc sau nu rezolvarea în acțiunile agenților politici, ce vor fi astfel investiți sau nu cu autoritate. Fundamentul puterii politice se află în societate, iar problema obținerii legitimității se traduce în problema realizării unei autoreglări negative (de stabilizare), atât pe circuitul primar (al adaptării sistemice), cât și pe cel secundar (al participării). A conduce eficient (adică legitim) înseamnă, atât a produce negentropie (ordine), prin reducerea tensiunilor interne create de problemele sociale, cât și a reduce tensiunile generate de actul de conducere însuși. Altfel spus, performanța politică și legitimitatea guvernării sunt date de menținerea, cu costuri minime, a echilibrului sistemului social în ciuda schimbărilor din provocările sistemice și din cultura politică dominantă. Schimbarea politică intervine în situațiile de ineficiență (ilegitimitate) politică, atunci când mecanismele politice sporesc prin acțiunile lor entropia socială, în contradicție directă cu cerința

funcțională ce stă la baza politicului. Departe deci de a ignora problema puterii și autorității politice, această perspectivă plasează aceste fenomene în contextul lor real, înțelegându-le ca rezultat al interacțiunii biunivoce dintre social și politic și evitând astfel capcana pseudo-explicațiilor în termeni formali/instituționali, explicații ce inversează determinismul social-politic real.

Disponând de o definiție generală a politicului, putem încerca în continuare să surprindem devenirea istorică a acestuia, descriind într-o manieră ideal-tipică formele în care s-a materializat răspunsul societăților umane la problema universală a ordinii și adaptării sistemice. Perspectiva teoretică pe care o vom folosi este cea neo-evoluționistă [sintetizată de Gerhard și Jean Lenski], în centrul căreia stă ideea dependenței posibilului acțional al societăților, de nivelul lor de dezvoltare tehnologică. Analiza dinamicii culturilor, relațiilor și instituțiilor social-politice, presupune astfel luarea în considerare a variabilelor ecologice primare (influențele exercitate de mediul natural și inter-societal), precum și a variabilelor interne secundare (tehnologia, economia, populația). Fără a subestima rolul culturii în cadrul determinismului social-politic (dinamica culturală a inovațiilor este în fapt chiar factorul explicativ principal al teoriei¹, acest model sugerează o idee deosebit de importantă pentru antropologia și sociologia politică: posibilitatea corelării tipurilor principale de strategii adaptative folosite în domeniul teho-economic (cules și vânătoare, horticultură simplă și pastoralism, horticultură avansată, agricultură, industrie), cu principalele modalități de organizare social-politică (ceată, trib, șefie, stat agrar, stat modern). Se poate explica astfel, folosind o schemă teoretică unitară, variabilitatea istorică și culturală a formelor socio-politice, începând cu cele mai simple și terminând cu cele mai diferențiate. Astfel, în funcție de nivelul scăzut sau înalt de dezvoltare tehnologică, societățile umane au sisteme economice lipsite sau nu de surplusuri, volume demografice reduse sau

¹ Acestui model i se poate aduce o critică „culturalistă”, în sensul că ar oferi o perspectivă reducăționistă, uni-deterministă și materialistă (eventual marxistă) asupra socialului. Această critică poate fi respinsă dacă evidențiem două elemente: **a.** ceea ce contează într-o astfel de explicație nu sunt tehnologiile materiale propriu-zise și nici relațiile de producție, ci informațiile tehnologice și procesele culturale complexe de inovație, difuziune, sincretism, în care aceste informații sunt integrate și **b.** ca perspectivă ecologică și sistemică, neo-evoluționismul ia în considerare, toate strategiile adaptative ale colectivităților umane, atât cele „materiale”, cât și cele „spritual-culturale”, adică sistemele normative și ideologice. Acestea din urmă nu sunt prezentate drept construcții „suprastructurale” ce derivă univoc din „baza” teho-economică, ci sunt înțelese drept strategii adaptative cu autonomie relativă, ce constituie surse de schimbare social-politică cu relativă independență. Există însă în istorie o puternică corelație macro-socială, între diferitele componente ale tipurilor societale reprezentative (economie, structuri demografice și teritoriale, sisteme instituționale, ideologice și artistice) și aceasta poate fi explicată numai prin existența unui anume tip de strategie tehnologică dominantă, prin situarea diferită pe continuumul evoluției (dezvoltării) tehnologice. Ideea că posibilul acțional (economic, organizațional, ideologic, artistic) al societăților depinde în primul rând de dinamica teho-economică și demografică și abia în mod secund de cea ideologică nu s-a confruntat, încă, cu o serioasă instanțiere negativă din partea experienței istorice.

sporite, sisteme de stratificare simple ori complexe, culturi social-politice comunitariste sau individualiste și, în fine, structuri (regimuri) politice de tip „total” (înalte centrate pe controlul actorilor interni) sau de tip „deschis” (în care actorii interni se bucură de o largă autonomie acțională).

Societatea industrială modernă, caracterizată de un grad înalt de securitate tehnologică (independență ridicată față de provocările mediului natural), și-a dezvoltat un sistem politic complex, înalt specializat, menit a răspunde eficient volumului foarte mare de probleme sociale care îi este propriu. În comparație cu aceasta, societatea umană cu cel mai redus grad de sofisticare tehnologică, cea de culegători și vânători, apare la prima vedere ca extrem de rudimentară și, așa cum a susținut T. Parsons, mai puțin capabilă să facă față cerințelor universale oricărei societăți (adaptarea, atingerea finalităților, integrarea, menținerea structurii). Lipsa diferențierii sociale, în mod particular lipsa instituțiilor politice (a statului în primul rând), ar fi din acest punct de vedere, un indicator al sub-performanței sociale și politice. O abordare similară (de pe aceeași poziție externă și etnocentristă) a problemei politicului în societățile „primitive” (pre-agrare) întâlnim și în marxism, unde aceste societăți sunt văzute, datorită egalitarismului lor, drept societăți lipsite pe de-a întregul de politic (afirmație pe care reprezentanții punctului de vedere anterior, Parsons în particular, nu o susțin însă). Absența conflictului de clasă și a luptei pentru dobândirea puterii politice instituționalizate ar constitui astfel semnul lipsei politicului în societățile pre-statale. Falsitatea acestor două perspective evoluționiste poate fi pusă în evidență dacă acceptăm definiția dată anterior politicului, ca activitate colectivă îndreptată către creșterea adaptabilității societății prin menținerea variabilelor sociale la acei parametri pe care membrii respectivului sistem îi consideră ca fiind normali. Criteriul de identificare al politicului îl constituie, deci, nu prezența ori absența stratificării economico-sociale și a specializării instituțiilor politice (aparitia statului), ci existența ori lipsa orientării generale a sistemului social către adaptarea ecologică. În comunitățile și societățile pre-agrare (pre-statale), inexistența unor surplusuri economice semnificative, volumul demografic redus și stratificarea socială minimă (bazată doar pe sex și vârstă), fac diferențierea instituțională inutilă și în același timp imposibilă, dar aceasta nu înseamnă lipsa politicului din aceste societăți, lipsa orientării negentropice a primelor colectivități umane. Dimpotrivă, în cadrul cetelor de culegători și vânători și al triburilor de horticultori sau păstori, funcțiile (rolurile) sunt ocupate printr-un proces de selecție directă de către acei indivizi ce pot oferi colectivității maximum de avantaje adaptative. În limitele posibilului acțional propriu, aceste comunități aveau deci libertatea de a alege între un set de alternative evolutive slabe (reprezentate de acceptarea unor șefi politico-spirituali lipsiți de competențe reale) și un set de alternative superioare (acceptarea ca lideri a indivizilor cu competențe reale). Dovada cea mai bună a existenței în cadrul societăților pre-statale a unui politic extrem de performant din punct de vedere emic este că ele au supraviețuit și s-au adaptat provocărilor specifice erei lor

istorice, dând naștere marilor civilizații agrare din care mai târziu avea să se formeze modernitatea însăși.

La antipodul abordărilor de tip etic (externe și etnocentriste) ar trebui să se afle un mod specific de înțelegere a procesului politic și acesta credem că poate fi oferit de paradigma funcționalistă. Urmând principiile acesteia, se poate afirma că geneza politicului în cadrul primelor societăți umane, cetele nomade și nediferențiate compuse din familii de culegători și vânători, se confundă cu geneza socialității însăși, cu apariția primelor norme colective ce au reglementat anarhia originară specifică primatelor. Controlul cultural al pornirilor individuale distructive și maladaptative (în primul rând, controlul instinctului sexual, prin prohibiția incestului și reglementarea manifestării sociale a sexualității, iar în al doilea rând, controlul agresivității intra-societale, prin monopolizarea de către comunitate a dreptului de răzbunare și manifestarea acestuia într-o formă deviată asupra victimelor ispășitoare) a însemnat întemeierea unui spațiu al ordinii și coooperării colective, crearea familiei ca unitate socială plurifuncțională: biologică, economică, socială și politică. Crearea rudeniei, ca identitate colectivă menită a delimita grupurile străine de propriul grup de apartenență și de cooperare, a făcut posibilă ulterior extinderea progresivă a cooperării și solidarității, într-un proces de coagulare etno-politică ce a parcurs până acum treptele familiei, tribului, poporului și națiunii. Norma reciprocității, fundament al relațiilor dintre purtătorii unei identități comune, servește în micile comunități pre-statale drept principiu de bază atât în politica lor internă cât și în cea externă: caracterul sacru al acestei norme, creat și menținut prin utilizarea de către societate a violenței fondatoare, bazate pe mecanismul victimei ispășitoare [R. Girard], asigură în interior, conservarea sociabilității și cooperării, sporind prin aceasta integrarea indivizilor și capacitatea de adaptare a comunității, iar în exterior (în special sub forma căsătoriei exogame, iar în cazul triburilor și sub forma potlach-ului) reprezintă instrumentul cvasi-diplomatic cel mai eficient de control a conflictualității inter-societale și, deci, de sporire a securității externe.

În concluzie, ideea existenței unui social („primitiv”) fără politic nu poate fi susținută, nașterea „societății politice” confundându-se cu cea a societății însăși. Familia, ceata, tribul, au reprezentat unități social-politice eficace, ce au creat o normativitate pluri-funcțională menită a rezolva simultan problemele de reproducere biologică și culturală, de distribuție economică a resurselor, de evitare a anarhiei interne și insecurității externe, de explicare a realității și de conservare a valorilor colective fundamentale. Definirea politicului prin putere sau stat este deci incompletă: singurele roluri politice diferențiate în cete sau triburi nu sunt dublate de coerciția unui aparat birocratic ori de vreo altă resursă de putere instituționalizată. Șeful/conducătorul tribului nu se are decât pe sine de partea sa, singura sa sursă de autoritate putând fi derivată numai din propriul efort direcționat în mod exclusiv către comunitate. Numai utilitatea socială a competenței sale (tehnologice sau inter-personale), generozitatea sa (îndeosebi în vremuri de

restricte), exemplul său pozitiv și nerecurgerea la stilul de conducere autoritar, bazat pe forță, îi pot asigura stabilitatea funcției. În cete și triburi, politicul se prezintă în forma „pură” a autorității, libere de coerciția fizică instituționalizată deoarece, pe lângă faptul că lipsesc resursele economice și umane necesare unor construcții instituționale durabile, membrii societății exercită un control direct asupra funcțiilor politice, prin intermediul violenței colective sacre, instrument cvasipolitic de reglementare a problemelor comunităților nediferențiate.

Realitatea social-politică a comunităților preagrare oferă un puternic argument în favoarea definirii politicului în primul rând prin funcția sa decizional-reglementativă. A utiliza fenomenul puterii drept criteriu de identificare a acțiunilor și relațiilor politice ar însemna, în cazul acestor societăți, fie negarea caracterului lor politic (și deci dezumanizarea lor), fie asimilarea puterii politice cu controlul social difuz, exercitat de către întreaga societate asupra sieși (și deci anularea unor distincții conceptuale elementare). Aceasta nu înseamnă însă, că definiția dată politicului exclude din sfera acestuia violența, constrângerea. Dimpotrivă, înțelegerea comunităților preagrare nu poate fi decât una durkheimiană, în sensul recunoașterii funcției fondatoare a violenței colective sacre. Ceea ce subliniem este însă abuzul ce se poate comite în încercarea de identificare a acestui mecanism reglator colectiv, cu fenomenul autorității/puterii politice individuale, care nu apare (și nu putea să apară) decât târziu în istorie, o dată cu emergența, în cadrul societăților horticole dezvoltate, a sistemelor complexe de stratificare socială și a instituțiilor politice autonome.

Șefia reprezintă o formă social-politică specifică tranziției la agricultură, ce apare în societățile organizate segmentar. Acestui tip de societate horticolă sau pastorală îi sunt proprii, atât trăsături tribale (preeminența principiului rudeniei în relațiile social-politice, lipsa unui surplus economic semnificativ și absența stratificării pe criterii economice), cât și statale (relația stabilă a structurilor politice cu populația sedentarizată și delimitată teritorial, diferențierea progresivă a accesului la resursele de tip strategic). În organizarea politică a șefiei se întâlnesc [conflictual, ne avertizează D. Easton și P. Clastres] cele două principii fundamentale, pe baza cărora se structurează politicul în cele două mari ere ale sale (era politicului fără stat și era posthorticolă a politicului cu stat): principiul rudeniei, al guvernării directe și principiul birocrăției, al guvernării reprezentative. În instituția șefiei coexistă astfel, tensional, forțele centrifuge ale segmentelor de rudenie localiste și forța centripetă a regalității și protobirocrației centraliste. Rezolvarea acestui conflict, decisiv pentru emergența ulterioară a statului, a fost impusă societăților istorice de interacțiunea dintre pericolele militare externe (ce pot determina coalizarea politică a liniilor de neam maximale), creșterea demografică și stratificarea economică (ce sporesc volumul problemelor sociale și nevoia de reglementare politică a acestora).

În regalitatea din cadrul șefiei întâlnim de asemenea o interacțiune conflictuală între practica redistribuției societale a bunurilor între diferitele regiuni,

sate și linii de rudenie (practică specifică funcției de șef) și, respectiv, tendința de acumulare economică manifestată în rândul elitelor în formare. Dacă redistribuția este reflexul legii reciprocității, ce acționează între indivizii înrudiți, acumularea economică pe linii private este de natură a modifica radical principiile de interacțiune interpersonală în sistemele sociale mari, în care relațiile impersonale și secundare devin guvernate de regula pieței, mai curând decât de cea a schimbului echivalent și a egalitarismului. În fine, în structurile politice ale șefiei este introdusă o inovație, regalitatea, ce nu are însă decât o funcție simbolică și unificatoare, fiind menită numai a întări identitatea supratribală necesară unei guvernări efective la nivel interregional și apoi la nivelul unui întreg popor. Regele conduce dar nu guvernează, întărirea puterii sale fiind condiționată de apariția acelor condiții interne și externe, ce fac necesară construcția statului și pe care le-am semnalat anterior.

Saltul tehnologic realizat la sfârșitul epocii bronzului, apariția agriculturii, a adus cu sine o serie de modificări calitative în structura societăților și în formele politice ale acestora. Lărgirea posibilului acțional, ca efect al creșterii productivității muncii agricole, a permis acumularea privată de surplusuri importante, grăbind, pe această cale, formarea unor categorii sociale noi, clasele (castele) strict stratificate după criterii economice: preoțimea, administratorii politici, războinicii, nobilimea rurală și urbană, artizanii, comercianții, țăranii și sclavii. Totodată, prosperitatea în creștere a determinat sporirea volumului demografic și a „densității morale”, deci a complexității relațiilor sociale. În plan extern, riscurile beligene s-au dezvoltat ca răspuns la acest set nou de probleme social-politice, creându-și progresiv instituții specializate în satisfacerea fiecărei cerințe manifeste: administrație de stat (birocrație civilă), armată și diplomatie, religii publice complexe, poliție, justiție și sisteme de drept, ce monopolizează la nivelul statului dreptul de folosire legitimă a violenței sociale reglatoare.

Trăsătura comună tuturor transformărilor politice ce au avut loc o dată cu apariția statului a fost înlocuirea principiului rudeniei cu cel al birocrației: relațiile personalizate sunt înlocuite cu relații de tip secundar, în care principiul reciprocității dintre rude nu-și mai are locul. În plan identitar, se trece de la identitatea tribală, cu conotații locale și personale, la etnicitatea situată într-un orizont mai larg, cel al apartenenței politice supra-familiale la stat.

Compensarea deficitului de solidaritate, creat prin abandonarea principiului rudeniei și a practicilor de schimb, echivalent derivate din acesta (îndeosebi redistribuția economică specifică șefiei), s-a făcut însă numai parțial, prin afirmarea unei noi identități colective, cea etnică. Un rol central în legitimarea noii ordini politice agrare l-au jucat, cum a arătat Max Weber, religiile publice, încărcate cu un profund mesaj milenarist, structurate în jurul unor zeități mult mai puternice decât cele din sistemele religioase prestatale. De asemenea, puternicele contraste sociale și politice ale societății agrare (accesul diferențiat la resursele strategice, inegalitatea economico-socială, sistemul de caste, autonomizarea politicului și

dominația politico-hierocratică autoritară), au fost justificate (raționalizate) folosindu-se ideea originii lor divine, precum și ideea dezirabilității refuzului lumii pământene și a salvării exclusive în viața de după moarte. În acest fel, procesul politic a căpătat în societățile agrare un profil înalt autoritar, nemaiîntâlnit în societățile prestatale; regalitatea cu atribuții simbolice se transformă astfel în monarhie absolută ori despotică. Principalii factori explicativi ai acestui fapt sunt, în primul rând, existența unor probleme obiective, ce necesitau un control politic înalt (insecuritatea militară, administrarea unor sisteme complexe de irigații, controlul unor centre urbane foarte dens populate) și, în al doilea rând, caracterul submisiv, fatalist, neofob, al culturii politice dominante, determinat la rândul său de specificul vieții rurale (insecuritatea tehnologică tinde să genereze o atribuire externă a controlului) și de dominația culturală a religiilor de stat. Începând cu secolul trecut, însă, transformările tehnologice, economice și demografice produse de revoluția industrială, au declanșat un proces de schimbare progresivă a relațiilor sociale și culturale, inclusiv a acelor care au permis regimurilor agrare autoritare să guverneze în deplină legitimitate vreme îndelungată.

Principalul efect al revoluției industriale îl constituie creșterea enormă a surplusurilor economice și a securității tehnologice, adică a independenței societăților moderne față de provocările mediului natural: influențele negative exercitate de mediu provoacă numai foarte rar schimbări sociale sistemice (și atunci tind să fie privite ca o excepție, nu ca o regulă), spre deosebire de situația societăților premoderne, în care evoluția socială și politică stă sub semnul ciclicității demo-economico-politice, evidențiate de Marvin Harris și Daniel Chirot. Ca o consecință directă a acestui fapt, populația a crescut semnificativ, ducând la multiplicarea problemelor sociale destinate rezolvării publice, adică politice. Specializarea ocupațională și mobilitatea verticală ridicată au sporit diferențierea de status și eterogenitatea culturală, iar urbanizarea și creșterea nivelului educației au slăbit controlul social total și puterea de influență a valorilor tradiționale. Procesul de modernizare culturală a avut, astfel, drept rezultat secularizarea și marginalizarea valorilor și credințelor inegalitariste ale societății agrare. Cultura politică parohial-submisivă, de tip comunitarist, s-a transformat progresiv într-o cultură (urbană) participativ-activistă, centrată pe individ, ca cetățean cu drepturi politice extinse și pe idealul democratizării, al recuperării decalajului de reciprocitate dintre stat și indivizii sau grupurile ce formează societatea, devenită de acum societate civilă.

Regăsirea de către societate a mecanismelor de control colectiv asupra regimului politic s-a concretizat într-o proliferare a organizațiilor politice cu funcție de participare indirectă (autoreglarea sistemică secundară prin organizații non-guvernamentale, grupuri de interese, partide politice) și într-o multiplicare fără precedent a comportamentelor politice colective, cu funcție de participare directă (greve, manifestații, revolte, mișcări politice reformiste, revoluții). Această ridicare a societății moderne în fața arbitrarului politicii de tip autoritar, își are propria sa

religie civilă, ideologia egalitarismului, a drepturilor omului, a republicanismului și pluralismului democratic. Ea stă la baza unei noi concepții asupra legitimității politice, o concepție rațional-meritocratică asupra standardelor de normalitate acțională, la care actorii politici trebuie să fie raportați.

În fața volumului ridicat de probleme politice, determinate de creșterea complexității sociale, răspunsul statului modern s-a concretizat în două strategii adaptative distincte, prin care s-a realizat (nu de puține ori într-o manieră conflictuală) acomodarea cu noile realități sociale. Prima, la nivel instituțional, a constat în creșterea capacității rezolutive a birocrățiilor politice. Aceasta s-a realizat prin multiplicarea rețelelor administrative (penetrarea societății), specializarea agențiilor guvernamentale în conformitate cu dinamica cerințelor manifeste, democratizarea regimului politic prin separarea puterilor publice, adoptarea principiilor pluralismului și constituționalismului. Din acest punct de vedere, una din transformările structurale cele mai importante, realizate în era modernă a politicului, a constituit-o metamorfoza statului liberal minimal într-un stat social de tip keynesist, ca răspuns la nevoia de solidaritate, întraajutorare și ordine socială evidențiată în timpul macro-crizelor economice, sociale și politice. Filosofia liberalismului clasic s-a dovedit a fi inadecvată, nu numai din punct de vedere strict economic (prin imposibilitatea demonstrată de a evita crizele de sistem), dar și din punct de vedere social și politic, întrucât strategia non-intervenționistă a statului minimal impune, drept principală regulă de interacțiune socială, legea entropică a cererii și ofertei, deci un principiu diametral opus regulii reciprocității. Așa cum reiese însă din cele afirmate anterior, norma fundamentală a socialului este cooperarea și nu conflictul, astfel încât, acele decizii prin care se lasă ca interacțiunile sociale să fie guvernate exclusiv de principiul pieței, condamnă respectivul sistem social la sub-performanță, într-o contradicție totală cu funcția esențială a politicului.

În al doilea rând, adaptarea sistemică a statului modern s-a realizat prin crearea unei ideologii cu funcție integratoare, naționalismul, ce s-a dovedit a fi extrem de utilă în susținerea eforturilor de modernizare economico-socială promovate de noua clasă de mijloc în afirmare, burghezia. Integrarea națională a oferit un răspuns eficient, atât problemei instabilității instituțiilor sociale și politice într-o eră a schimbării sociale rapide, cât și nevoii de integrare într-o economie națională unitară, competitivă în relațiile externe, a regiunilor și provinciilor anterior autarhice. În fine, mitul universalității istorice a națiunii a servit realizării unității culturale și solidarității sociale, chiar și în spațiile geoculturale caracterizate de pluralism etnic, oferind, în virtutea caracterului său cvasi-religios, o ideologie politică cu un potențial de mobilizare extrem de înalt.

Ca o primă concluzie a acestui studiu, vom sublinia încă o dată faptul că, în pofida înfățișărilor eterogene sub care politicul se prezintă în diferitele societăți istorice, esența sa socială și negentropică este aceeași. Permițând identificarea acțiunilor și structurilor politice echivalente funcțional, modul funcționalist de

analiză a realității sociale constituie astfel, metoda principală de cercetare, nu doar a sociologiei politice „prezenteiste”, ci și a sociologiei politice istorice și comparative. Întrucât evidențiază modul distinct de rezolvare politică a problemelor specifice diverselor ere istorice, această perspectivă contribuie, de asemenea, la „recuperarea” inteligenței, maturității și, în ultimă instanță, a umanității societăților prestatale și premoderne, calități refuzate de etnocentrismele explicite ori implicite, ce sunt prezente frecvent în discursul politologic (și politic).

A doua concluzie, care ar trebui reliefată, este că, în calitatea lor de fapte sociale „fondatoare”, instituțiile, practicile și valorile politice au întotdeauna nevoie de un minim de sacralitate, de un minim de legitimitate non-chestionabilă, întrucât raționalitatea sistemului social trebuie să aibă întotdeauna un ascendent asupra logicii subsistemelor ori indivizilor. Impunerea puterii colectivității asupra voinței indivizilor se poate face, deci, numai asigurând un minim de superioritate morală normelor sistemice, prin utilizarea unor ideologii integratoare. Înțelegem astfel de ce, în ciuda afirmării puternice în era modernă a unei culturi (hiper)individualiste, nu există motive serioase să ne așteptăm ca procesul de secularizare a culturilor sociale și politice să fie absolut. Dimpotrivă, dată fiind variabilitatea înaltă a provocărilor sistemice adresate societății moderne, ar trebui să ne așteptăm ca, importanța diferitelor religii civile proprii modernității, să se mențină și chiar să crească. Dealtfel, într-un sistem mondial puternic stratificat și încărcat de tensiuni, de succesul noilor mituri politice și noilor „rudenii” supra-naționale, depinde în ultimă instanță evitarea conflictelor și a violenței internaționale.

BIBLIOGRAFIE

1. BALANDIER, GEORGES, *Anthropologie politique*, 2-e édition revue, Presses Universitaires de France, Paris, 1969.
2. CLASTRES, PIERRE, *Societatea contra statului*. Studii de antropologie politică, Ararat, 1995.
3. EASTON, DAVID, *A Systems Analysis of Political Life*, John Wiley and Sons, 1965.
4. FREUND, JULIEN, *L'essence du politique*, Éditions Sirey, Paris, 1965.
5. GIRARD, RENÉ, *Violența și sacrul*, Nemira, București, 1995.
6. KOTTAK, CONRAD PHILLIP, *Anthropology. The Exploration of Human Diversity*, fifth édition. Mc Graw-Hill, New York, 1991.
7. LENSKE, GERHARD & LENSKE, JEAN, *Human Societies. An Introduction to Macrosociology*, fifth édition. Mc Graw-Hill, New York, 1987.
8. MAUSS, MARCEL, *Eseu despre dar*. Institutul European, Iași, 1993.
9. SAHLINS, MARSHALL D., *The Origin of Society*, în Hammond, Peter B. (ed.) - *Physical Anthropology and Archaeology. Introductory Readings*, second edition. Macmillan Publishing Co., New York, 1976.

MEDIATIZAREA PARTIDELOR POLITICE LA POSTURILE DE TELEVIZIUNE ȘI IMPACTUL ACESTEIA ÎN OPINIA PUBLICĂ

BRUNO ȘTEFAN

Asist. univ. la Universitatea Politehnică București
și sociolog la Centrul Independent de Studii Sociale și Sondaje

Există, printre ziariști și oameni politici, opinia conform căreia succesul în politică depinde într-un mod covârșitor de accesul la televiziuni la ore de maximă audiență. Opinia aceasta este fundamentată și de unele studii care au arătat că televiziunile pot juca un rol deloc de neglijat în campaniile pentru obținerea puterii în stat. Pe baza acestei păreri s-a structurat un anumit comportament al politicienilor vizavi de presa audio-vizuală, un ritual ce a transformat politica în spectacol televizat. Pentru a se menține pe piață, pentru a intra în jocurile politice, fiecare lider de partid consideră că un factor determinant îl constituie accesul pe micul ecran în emisiunile social-politice. Dorința de a convinge electoratul este inerentă oricărei personalități intrate în arena politică.

Din factor mediatic, televiziunile au devenit parteneri în aceste jocuri prin selectarea personajelor, a mesajelor, prin modul de comentare a lor. Printre redactorii de televiziune, există părerea că de ei depinde cariera politicienilor și aprecierea publică a partidelor.

Dar oare evoluția încrederii alegătorilor în partidele politice urmează aceeași traiectorie cu evoluția mediatizării lor pe posturile de televiziune? Sau partidele cresc și coboară în admirația cetățenilor indiferent de modul (sau poate chiar în contradicție cu modul) în care le prezintă televiziunile? Între cele două teorii privind relația dintre viața politică și televiziune (prima care susține atotputernicia media și a doua care postulează neputința surselor mass-media în a influența alegătorii și viața politică), unde se situează televiziunile din România? Ce deosebiri și ce asemănări se constată între principalele studiouri de televiziune care-și dispută între ele audiența în ceea ce privește modul de relatare a vieții politice interne?

Pentru a măsura acest lucru, voi folosi rezultatele a două tipuri de cercetări întreprinse de Centrul Independent de Studii Sociale și Sondaje (CIS) pe perioada primului an postelectoral. Prima cercetare a urmărit măsurarea modalităților în care televiziunile au transmis în cadrul emisiunilor de știri informații despre partidele politice. Datele se referă doar la jurnalele informative de seară difuzate în intervalul orar 18.00 – 23.00. Analiza prezintă evoluția aparițiilor fiecărui partid politic la

5 posturi de televiziune și modul de evaluare a lor (pozitiv, negativ, neutru). A doua cercetare a urmărit lunar impactul acestor mediatizări în schimbarea opiniilor alegătorilor față de partidele politice. Analiza prezintă evoluția încrederii în aceleași formațiuni politice și intențiile de vot ale cetățenilor, în cazul alegerilor anticipate. Informațiile au fost extrase din rapoartele privind „Monitorizarea” principalelor emisiuni social-politice ale posturilor tv.: TVR1, Pro-tv, Antena 1, Tele 7abc și Amerom” și din sondajele efectuate în cadrul proiectului „Diagnoza fenomenelor sociale și politice din România din perspectiva opiniei publice”.

Perioada cuprinsă în analiza de mai jos este: februarie 1997 – ianuarie 1998 și are o semnificație aparte. A existat o speranță a cercetătorilor mass-media și a alegătorilor că în anul 1997 vor fi puse bazele unei relații firești între puterea nou instaurată și sistemul de comunicare audio-vizuală. Este cunoscut că televiziunile particulare au reprezentat în campania electorală din toamna anului '96 o contrapondere la propaganda făcută PDSR-ului de postul național de televiziune TVR. După cucerirea puterii, noile autorități au promis o normalizare a raporturilor cu presa. Această normalizare însemna transformarea televiziunii de stat în televiziune publică, accesul nelimitat al televiziunilor la sursele de informație de interes public și nesancționarea acelor studiouri de televiziune care refuzau să transmită anumite mesaje ale autorităților. Această transparență a fost realizată numai parțial, în sensul că unele televiziuni au avut un acces mai mare în culisele puterii, dar aceasta din urmă a condiționat acest acces de denigrarea sau ignorarea adversarilor politici (e cazul mai ales al TVR-ului, devenit instrument de propagandă al puterii, mai mult decât fusese pentru puterea anterioară).

La noua putere instaurată în noiembrie 1996 fiecare televiziune s-a raportat în mod diferit. Existența mai multor studiouri de televiziune i-a ajutat pe telespectatori să vadă mai limpede ce este adevăr și ce este propagandă, ce este informație și ce este comentariu. Această pluralitate mediatică a constituit un factor important în structurarea opiniei publice, mai important decât eforturile depuse de anumite televiziuni în parte, pentru a o convinge să gândească într-un anumit fel.

* Monitorizarea este o metodă de măsurare și de observare importată în științele sociale din domeniile fizicii și medicinei și constă în supravegherea sistematică a unor fenomene sau pacienți a căror evoluție probabilă se va abate de la normalitate, cu scopul de a interveni înainte ca ceva neplăcut să se producă și să scape de sub control.

În sociologie monitorizarea s-a impus mai ales în ultimii 15 ani. Ea a fost aplicată la început mai ales cu referire la respectarea drepturilor omului în țările a căror democrație era îndoielnică, la cerința expresă a Uniunii Europene și a forurilor internaționale.

În massmedia această metodă a devenit interesantă în special în timpul campaniilor electorale. Lupta pentru ocuparea unor spații de emisie cât mai ample și la ore de maximă audiență, pentru prezentarea în lumini cât mai favorabile a activității lor, pentru transmiterea unor mesaje cât mai percutante în rândul electoratului au constituit preocupări majore ale candidaților, partidelor și formațiunilor politice aflate în competiție. În țările occidentale televiziunile s-au confruntat de multe ori cu presiuni politice ce vizau inserarea – mai ales în cadrul jurnalelor informative de seară, cele mai audiate programe – unor informații cu scop propagandistic.

Dar cum s-a raportat fiecare post de televiziune la principalele formațiuni politice? Datele din tabelele de mai jos prezintă mediatizarea fiecărui partid în parte prin cele 5 studiouri tv, iar comentariile analizează impactul acestei mediatizări în opinia publică.

Tabelul 1
PNȚCD

	TOTAL	TVR1			Pro-tv			Ant.1			Tele7			Amerom		
		+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0
feb.	13			3	3		1	1		2	1		2			
mar.	26	3		4			3	1	1	11			2			1
apr.	11					1	2			4			2			2
mai.	15	1		2						6	1		4			1
iun.	26			3	1	2				14	1		5			
iul.	33	4		6	1	2			2	12	1	2	2			1
sep.	40	3		4			1			19			11			2
oct.	39		1	5	4		3			9			6	3	2	6
nov.	46	1		5	9	6	2			13	2		3	2	1	2
dec.	35	6		4	1	1	1	1		11			3	2		5
ian.	102	3	2	9	10	1	4			14	3		14	5	15	22
total	386	21	3	45	29	13	17	3	3	115	9	2	54	12	18	42

Notă: + = evaluare pozitivă; - = evaluare negativă; 0 = evaluare neutră.

Aparițiile pe micul ecran ale principalului partid aflat la guvernare (vezi tabelul 1) au fost în creștere de la lună la lună. Puține la număr în primele luni după preluarea puterii, ele au fost din ce în ce mai numeroase în lunile care au urmat, PNȚCD ajungând în luna ianuarie 1998 să fie mediatizat de aproape 10 ori mai frecvent decât în luna aprilie '97. Până la reuniunea de la Madrid, PNȚCD a fost prezentat aproape în totalitate cu neutralitate din partea realizatorilor jurnalelor informative. Ironiile și aprecierile negative la adresa acestui partid au fost aproape inexistente pe posturile de televiziune pe perioada celor 200 de zile ale Contractului cu România. Posturile de televiziune par a fi acceptat acest Contract ca un moratoriu de încredere. În acest interval, evaluările pozitive, laudele și omagiile au fost și ele reduse ca pondere, fiind ceva mai numeroase la TVR și Pro-tv, dar nu ca în perioada care a urmat. Aceste posturi au fost pe toată perioada postelectorală atașate coaliției guvernamentale, lăudându-i și justificându-i acțiunile.

O dată cu acțiunile de restructurare a industriei încep să crească și numărul aparițiilor PNȚCD în emisiunile de știri. Dar evaluările negative devin mai numeroase abia cu ocazia prelungitei remanieri a cabinetului Ciorbea, iar ele culminează în timpul crizei politice declanșată în ianuarie 1998.

Pe întreaga perioadă postelectorală, PNȚCD a fost cel mai mediatizat partid politic din România, beneficiind de 21,5% din totalul aparițiilor tuturor partidelor

pe micul ecran. În cifre absolute, a avut și cele mai numeroase evaluări pozitive: în total 74, ceea ce înseamnă 7 aprecieri favorabile pe săptămână. Față de acestea, evaluările negative au fost cu jumătate mai puține. Ele au fost accentuate mai ales la Prima tv (fostul Amerom), acest post debutând pe piața audio-vizuală cu o campanie de sancționare severă a greșelilor partidelor aflate la putere.

Televiziunea care a transmis cele mai numeroase informații despre PNȚCD a fost Antena 1. Acest post a difuzat pe toată perioada analizată cele mai multe știri referitoare la acțiunile tuturor partidelor politice. Referirile au fost neutre aproape în totalitatea lor, Antena 1 fiind cel mai imparțial post față de acest partid, dar și cel mai important canal de difuzare a informațiilor despre el. TVR a fost docilă acestui partid, știrile sale fiind întotdeauna favorabile și niciodată însoțite de comentarii menite să facă atingere imaginii sale. Și la Pro-tv s-au înregistrat numeroase aprecieri favorabile la adresa țărăniștilor (chiar cele mai numeroase în cifre absolute: 29, adică 40% din totalul aprecierilor pozitive obținute), dar ele au fost însoțite în același timp de alte informații ce-i prezentau într-o lumină nefavorabilă. Pro-tv a căutat să transmită știri senzaționale și nu neutre despre PNȚCD (această tendință este generală față de toate partidele politice mediatizate în jurnalele acestui studio tv); de aceea evaluările alternează frecvent în bine și rău, în pozitive și negative. Tele 7abc a preferat o abordare neutră în general, luând însă apărarea partidului pe care l-a susținut în campania electorală, în momentele critice prin care a trecut după alegeri: eșecul de la Madrid, remanierea guvernamentală și conflictul cu PD. Amerom a ignorat aproape complet acest partid în prima jumătate a anului 1997. Datorită duratei reduse a emisiunilor de știri, informațiile despre activitatea tuturor partidelor politice au fost reduse ca număr. Ele sporesc abia din toamnă (când se constată o creștere generală a aparițiilor PNȚCD pe posturile de televiziune) și devin comparabile cu celelalte posturi o dată cu transformarea lui Ameron în Prima tv, în ianuarie 1998 constatându-se pe acest canal cele mai multe evaluări negative (40% din totalul tuturor evaluărilor negative obținute într-un an la cele 5 studiouri).

Efectul mediatizării a fost negativ pentru partidul aflat la putere. În opinia publică aprecierea lui a scăzut pe măsură ce au crescut aparițiile pe micul ecran. Dacă în luna martie 1997, când aparițiile televizate erau reduse ca număr (maxim 1 pe zi), PNȚCD obținea în sondajul CIS (ca de altfel și în toate sondajele efectuate în acea perioadă) 41% din simpatiile alegătorilor, în luna ianuarie 1998 ponderea admiratorilor s-a redus la mai mult de jumătate (17,5%), când acest partid apărea de 15 ori pe zi la știrile de seară ale televiziunilor. Explicația acestui fenomen prin uzura care însoțește încrederea în orice partid aflat la putere, mai ales când este nevoit să ia măsuri radicale de reformă (explicație dată de unii lideri țărăniști) este valabilă doar într-o măsură redusă. Este adevărat că teoreticieni ai opiniei publice spun că acest fenomen este des întâlnit, după alegeri, în multe părți ale lumii, partidul ieșit câștigător fiind investit ulterior cu un capital de încredere mai mare decât în momentul votării, opinia publică reșezându-se 5–6 luni după aceea. Încrederea populației în PNȚCD a fost la un nivel înalt în primele luni de

guvernare, când politicienii puterii aruncau întreaga responsabilitate pentru situația țării pe umerii fostului partid de guvernământ. Explicația trebuie completată însă cu rolul jucat de studiourile de televiziune în mediatizarea acestui partid. Televiziunile au acordat PNȚCD-ului o perioadă de grație aproape până la remanierea din toamnă. Acuzele aduse de către opoziție au fost ignorate sau chiar interzise la unele posturi de televiziune și reduse ca pondere la altele. Încrederea în acest partid a scăzut atunci când liderii săi au preferat mediatizarea în locul guvernării. Din dorința de a-și justifica public măsurile (pe lângă dorința de a apărea des pe post), țărăniștii au început să curteze posturile de televiziune. Frecvențele apariții au arătat incapacitatea acestora de a guverna eficient. Îndelungata remaniere a cabinetului a scos la iveală goana după posturi, funcții, privilegii și mai puțin preocuparea pentru rezolvarea problemelor economice. Excesiva mediatizare a conflictului cu PD a arătat publicului lucruri din actele guvernării ignorate până atunci: nepotism, obediență, incompetență, dezinteres față de reformă și față de cetățeni. Rezultatele sondajelor CIS arată că acest partid se află într-o cădere accentuată de popularitate.

În formarea opiniei publice, televiziunile joacă un rol extrem de important, lucru demonstrat de numeroase cercetări. Compararea datelor monitorizării aparițiilor televizate ale CDR, cu datele sondajelor referitoare la încrederea în această coalitie, este aproape surprinzătoare. Media încrederii în partidele ce formează CDR în interval de un an, postelectoral este de 27,8%, iar media aparițiilor tv în totalul aparițiilor partidelor pe micul ecran în aceeași perioadă este 26,1%. Suprapunerea este aproape perfectă, numai că tendințele sunt opuse. Principalul partid de la putere a început să piardă încrederea populației pe măsură ce transforma actul guvernării în spectacol televizat. Transparența acțiunilor politice nu a făcut altceva decât să demitizeze și să deterioreze imaginea cu care PNȚCD a venit la putere.

Tabelul 2

PNL

	TOTAL		TVR1			Pro-tv			Ant.1			Tele7			Amerom	
		+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0
feb.	10			2	1				1	4			2			
mar.	2			1												1
apr.	4			1		1				2						
mai.	11			3			1		1	4			1			1
iun.	7			2			1			4						
iul.	19	1		3			2			10			3			
sep.	6			1						2			2			1
oct.	12			6			1			2			2		1	
nov.	25	1		6	4	3	1			7			3			
dec.	19	2		1		4		1		8			1			2
ian.	25	1		5	2		1			7			4	2		3
total	140	5		31	7	8	7	1	2	50			18	2	1	8

Partidul Național Liberal (vezi tabelul 2) a fost în atenția jurnaliștilor tv mai mult decât alte partide cu reprezentare parlamentară și cu credit în rândul opiniei publice. În primele luni de la venirea la putere, în PNL și-au pus speranțe mulți ziariști și analiști politici. Încercările repetate de unificare liberală au fost larg prezentate publicului. Evaluarea partidului a fost în prima jumătate a anului 1997 neutră la toate televiziunile. Până în toamnă aparițiile au fost sporadice. Ele au devenit din ce în ce mai numeroase o dată cu accentuarea crizei politice. Remanierea guvernului și conflictul PNȚCD – PD a permis liberalilor ieșirea la rampă ca mediatori în stare să rezolve dificultățile politice. La TVR și Pro-tv, PNL a înregistrat cele mai multe aprecieri pozitive. TVR s-a ferit să facă vreun comentariu critic la acțiunile liberale, lăudându-le însă atunci când a avut ocazia. Ca și în cazul PNȚCD, Pro-tv a alternat aprecierile favorabile cu cele nefavorabile și cu cele neutre. Antena 1 a fost și pentru liberali cel mai important canal care le-a prezentat faptele și declarațiile politice. Neutralitatea în mediatizare a fost o caracteristică a politicii adoptate de acest post față de PNL. La fel de neutrii au fost și realizatorii Telejurnalului Tele 7abc, care au preferat să difuzeze un număr mai redus de știri despre acest partid, dar cu o durată mai lungă. Amerom a fost indiferent și față de PNL; transformarea din 17 decembrie în Prima tv s-a simțit în stilul jurnalistic, într-o lună fiind difuzate tot atâtea informații câte au fost la Amerom într-un an. Nu au lipsit în luna ianuarie 1998 aprecierile favorabile, liderii liberali fiind des invitați în direct la „Focus” să-și spună punctul de vedere despre rezolvarea crizei politice.

Pe toată perioada analizată, PNL a beneficiat în medie de 2 apariții pe zi la știri; 7,8% din totalul informațiilor despre partidele politice au făcut referire la PNL. Dintre acestea, peste 80% au fost neutre, iar cele negative au fost mai puține decât cele pozitive. Dar liberalii, în opinia publică, nu s-au ridicat până în decembrie '97 la pragul de încredere de 2%. De abia în ianuarie ei au reușit să obțină 4,3% din opțiunile electorale în cazul unor alegeri anticipate. Pe tot parcursul anului trecut ei nu au reprezentat pentru alegători o alternativă politică serioasă. Cum arătam și în altă parte¹ PNL nu mai reprezintă decât o nostalgie a unor intelectuali și oameni înstăriți din partea sudică a țării; o mare parte din alegători nu-i cunosc pe fruntașii liberali, iar dacă-i cunosc, îi asociază unor afaceri dubioase (SAFI, de pildă). Liberalii sunt nesemnificativi pentru opinia publică, în ciuda faptului că au fost mediatizați într-un procent de 3–4 ori mai mare decât cel obținut în sondaje (7,8% față de 2,3%).

Dacă în calculele politice ale autorităților, PNL a reprezentat un segment important din CDR, oferindu-i-se ministere și funcții importante în stat, ceilalți liberali din Convenția Democratică, risipiți în alte partide, au ieșit din aria de interes (vezi tabelul 3). Ignorarea lor publică a fost vizibilă pe parcursul întregului an 1997.

¹ Bruno Ștefan (coord), *Diagnoza fenomenelor sociale și politice din România din perspectiva opiniei publice*, CIS, ianuarie – februarie 1998.

Tabelul 3
ALTE PARTIDE DIN CDR (PNLCD, PAR, PER)

	TOTAL	TVR1			Pro-tv			Anten.1			Tele7			Amerom		
		+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0
feb.	16			2	1	3	1			5		2	2			
mar.	2									2						
apr.	5						1		1	2			1			
mai.	18	2		4			1			9			1			1
iun.	7			1	1					3			2			
iul.	4			1						3						
sep.	6	1								4	1					
oct.	1															1
nov.	4	1								1			1			1
dec.	5			4										1		
ian.	14			3			3			3			1	2		2
total	82	4		15	2	3	6		1	32	1	2	8	3		5

Monitorizarea CIS a arătat că celelalte formațiuni componente ale CDR au fost de fapt doar visul a doi oameni: Varujan Vosganian și Niculai Cervenii. Ei au fost singurii care au reprezentat, din când în când, partidele pe care le conduc și cu care s-au identificat. Celelalte formațiuni din CDR (Partidul Ecologist, Alianța Civică, Solidaritatea Universitară, Asociația Foștilor Deținuți Politici) par a-și fi încheiat activitatea în anul trecut, în urma scandalurilor care le-au scos din viața politică (accesul la dosarele securității, cerut de Ticu Dumitrescu și scandalul locuințelor demnitarilor inițiat de Valerian Stan). Fideli CDR-ului, redactorii din Departamentul Emisiunilor Informative al TVR au relatat, fără nici o nuanță negativă, activitatea celorlalte partide din Convenție, lăudând chiar sporadicele lor activități. Pentru Pro-tv și Tele 7abc ele au fost mediatizate aproape cu aceeași frecvență. Amerom a transmis doar câte o știre la 3 luni (Prima tv a mărit și în cazul lor frecvența aparițiilor). Antena 1 a fost și pentru ei cel mai important post care le-a făcut percutant mesajul către public, cu neutralitate și obiectivitate, mai ales în prima jumătate a anului '97. Restructurarea industriei și remanierea din toamnă i-a scos din calculele televiziunilor până în luna ianuarie '98, când au reintrat în arena politică.

În sondajele CIS, restul partidelor din CDR nu au intrat separat în analiză decât în luna ianuarie, când s-a măsurat separat audiența lor. În cazul în care ar avea loc alegeri anticipate, iar ele s-ar prezenta pe liste separate, ar obține următoarele procente: PAR – 5,2; PER – 4,3; AC – 2,0, iar restul sub 1%. E semnificativ că un sfert din alegători nici nu au auzit de ele, iar Solidaritatea Universitară nu este cunoscută de jumătate din cetățenii cu drept de vot.

Aceste formațiuni din CDR au beneficiat în toată perioada postelectorală de 4,5% din spațiul acordat de televiziuni tuturor partidelor, aproape cât alte partide cu reprezentare parlamentară mai cunoscute și mai atractive pentru public. Iar numărul evaluărilor pozitive a fost dublu față de cel al aprecierilor negative.

Tabelul 4
PD

	TOTAL	TVR1			Pro-tv			Anten.1			Tele7			Amerom		
		+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0
feb.	13			3	2			1		3	1		3			
mar.	9		1	1						1			6			
apr.	10						1			6			2			1
mai.	12	1		3	1					3	2	1	1			
iun.	29	4		2	1		2	4		9			7			
iul.	23	1		7	1		2			9	1		2			
sept.	16	1	1	3						8			2	1		
oct.	37			7			4			15		1	4	1	2	3
nov.	41	2	2	5	6	6	1			11		1	4		2	1
dec.	24	1		3	2			1		9			6		1	1
ian.	116	2	3	12	8	7	7	2		15		3	17	7	11	22
total	330	12	7	46	21	13	17	8		89	4	6	54	9	16	28

Partidul Democrat a fost mediatizat aproape cu aceeași frecvență ca și PNȚCD (330 apariții față de 386). Vocea liderilor democrați s-a auzit mai rar decât cea a partenerilor de guvernare doar în martie și în septembrie '97. Aparițiile lor pe posturile de televiziune au devenit mai numeroase din vară și au crescut spectaculos la începutul anului 1998, când au cerut insistent demisia premierului Ciorbea (vezi tabelul 4).

Deși în mare parte obiectivă, în momentele de criză politică, TVR și-a arătat părtinirea, relatând aspecte negative despre PD, lucru nefăcut în restul timpului. Oricum, evaluările pozitive au fost destul de numeroase la televiziunea de stat. Pro-tv a ținut în mod evident partea PD-ului, până la remanierea din toamnă nefăcând nici un fel de aprecieri negative la adresa fruntașilor democrați. Laudele au fost mai numeroase de două ori decât criticile, iar poziția neutră nu a fost o caracteristică a acestui post. Antena 1 a fost singura televiziune care nu a criticat niciodată în jurnalele de știri Partidul Democrat. Evaluările au fost predominant neutre, dar nu au lipsit nici cele pozitive (care au fost însă de 10 ori mai reduse ca pondere). Tele 7abc a adoptat la o scară mai redusă aceeași politică față de PD ca și TVR: evaluat neutru până în toamna lui '97 și uneori chiar favorabil, din octombrie și mai ales din ianuarie 1998 s-au simțit mai frecvent aprecierile negative. Amerom și-a concentrat atenția asupra democraților doar din octombrie, criticându-le declarațiile

și acțiunile. Prima tv nu a făcut decât să preia această tendință la o scară mult mai mare, în ianuarie acest post transmițând despre PD cele mai multe evaluări negative (aproape cât toate celelalte televiziuni la un loc). E drept însă că s-au constatat și nuanțe favorabile în mediatizarea PD în conflictul cu PNȚCD.

Oricum, din acest conflict, democrații conduși de Petre Roman au ieșit cei mai câștigați, reușind să-și recapete segmentul de electorat deținut la începutul mandatului și pierdut ulterior în favoarea APR și PRM. Sondajele efectuate de CIS arată că, în vara anului 1997, PD a pierdut jumătate din admiratori, reușind să mai convingă doar 6–7% din electorat. Solicitarea insistentă a „capului” premierului i-a readus noi admiratori, ajungând în februarie 1998 la o simpatie situată la 12,4% în eventualitatea unor alegeri anticipate. Mai mult chiar, numărul antipatiilor s-a redus la 35%, lucru semnificativ, căci PD a fost multă vreme responsabil în opinia publică de tulburările anilor '90–91. Antipatiile față de PD sunt în 1998 mai puține decât cele față de PNȚCD (35% față de 50%). Prognozele CIS arată că în eventualitatea unor alegeri înainte de termen, PD ar putea chiar să-și dubleze numărul de voturi. Acesta este singurul partid care a cunoscut creșteri spectaculoase de credibilitate în acest an, discursul virulent împotriva dlui Ciorbea al liderilor democrați eclipsând vocile celorlalți politicieni din opoziție (care au cunoscut cu ocazia acestui conflict ușoare căderi de popularitate).

În tot acest interval postelectoral PD a fost al treilea partid în topul mediatizărilor televizate, după PNȚCD (cu 21,5% apariții din totalul aparițiilor partidelor politice la emisiunile de știri) și PDSR (cu 20,6%), el ocupând în repartiția spațiului mediatic un procent de 18,5%.

Tabelul 5
PSDR

	TOTAL	TVR1			Pro-tv			Anten.1			Tele7			Amerom		
		+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0
feb.	1				1											
mar.																
apr.																
mai.	3				1		2									
iun.	3			1						2						
iul.	2			1												1
sep.	3			1			1							1		
oct.																
nov.	5	1			2	1	1									
dec.	1													1		
ian.	6			1						1				2		2
total	24	1		4	4	1	4			3				4		3

Aliatul PD-ului din campania electorală, PSDR a fost aproape exclus din atenția reporterilor. Deși aflat la putere, PSDR pare a fi intrat într-o vacanță prelungită în urma efortului depus în alegeri, pare că nu mai are nici un fel de voință politică, preferând aneantizarea, în locul unei obișnuite agitații politice (vezi tabelul 5). Ministrul PSDR Alexandru Athanasiu, care a avut parte de o bună mediatizare televizată, nu s-a manifestat ca reprezentant al acestui partid, ci doar ca membru al guvernului. În ansamblul spațiului acordat de toate televiziunile partidelor politice, PSDR s-a situat în acest interval (februarie 1997–ianuarie 1998) pe ultimul loc: 1,3%. Doar Pro-tv a oferit ceva mai multe informații despre acest partid. Chiar și Antena 1, care a fost cea mai atentă televiziune la evenimentele partidelor, a ignorat această formațiune politică, transmițând tot atâtea informații ca și Amerom. Pentru Tele 7abc, PSDR nici nu a existat, părând a fi un partid despre care se poate vorbi în cel mai bun caz la timpul trecut. Doar Prima tv a încercat o reactivare a lui, cu succes chiar, ținând cont de faptul că în luna ianuarie, 5,7% din telespectatorii săi ar fi votat PSDR-ul dacă ar fi participat la alegeri anticipate imaginare pe liste separate și nu în coaliție.

Tabelul 6
UDMR

	TOTAL	TVR1			Pro-tv			Antena1			Tele7			Amerom		
		+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0
feb.	11			2	2	1		1	1	3	1					
mar.	1									1						
apr.	3						2			1						
mai.	6			2			1			2			1			
iun.	4			1						2			1			
iul.	16	1	1	2		2			1	6		1				2
sept.	15		1	2			1			6			4		1	
oct.	6			4									2			
nov.	11	1		3	2	1				4						
dec.	3			1									1			1
ian.	18	1		2	1		1			5			2	1	1	4
total	94	3	2	19	5	4	5	1	2	30	1	1	11	1	2	7

Formațiunea politică a maghiarilor din România a avut aceeași evoluție televizată (dar la scară mai redusă) ca și celelalte partide de la putere. Intens mediatizată în primele luni ale guvernării ca un neobișnuit experiment politic, ea a intrat într-un con de umbră din martie până în iulie '97 (vezi tabelul 6). Aparițiile UDMR în emisiunile de știri au fost sporadice la Pro-tv, Tele 7abc și Amerom. Doar Antena 1 și TVR au fost ceva mai atente la acțiunile și declarațiile politice ale liderilor săi. Cele mai multe apariții televizate au avut loc la Antena 1. Cele mai

multe evaluări pozitive s-au constatat la Pro-tv, dar tot acolo s-au constatat și cele mai multe evaluări negative. Amerom a fost cel mai indiferent post de televiziune față de UDMR, transformarea lui în Prima tv sporind numărul aparițiilor acestei formațiuni politice. În jurnalele de știri, televiziunile par a fi acceptat o mediatizare cât mai neutră a UDMR-ului.

În toată perioada scursă după alegeri, UDMR a obținut 5,2% din totalul aparițiilor televizate ale partidelor, cam tot atât cât este și reprezentarea sa parlamentară, precum și în barometrele de opinie efectuate de majoritatea institutelor de sondare a opiniei publice. Evaluările negative ale publicului (peste 50% din populație nu agreează deloc acest partid) nu s-au resimțit prea mult la știri, unde evaluările negative ale redactorilor s-au situat la 11,7% (cifră medie în evaluarea generală a partidelor). În privința UDMR-ului există o reticență a reporterilor în a-și menționa opiniile (așa cum fac uneori cu alte formațiuni politice) de teamă parcă să nu supere anumite foruri internaționale care apreciază prestația acestui partid.

Tabelul 7
PDSR

	TOTAL	TVR1			Pro-tv			Antena 1			Tele7			Amerom		
		+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0
feb.	30			4	2	3		1		16	1	1	2			
mar.	27		1	3		2			1	12			5			3
apr.	31			4		3	5		1	12			5			1
mai.	45	4		5		1	5	2	4	11	1	3	7			2
iun.	55		7	6	3	7	1		1	14	2	2	8		3	1
iul.	41	2	2	3	3	7	2	2		13			5			2
sep.	22	1		3						13			4		1	
oct.	26			1		1	1		3	12		1	5	1	1	
nov.	34		1	5	2	2	1			7		1	12	1	1	1
dec.	32		1	3	1	1	1			10		4	4	4	2	1
ian.	27			3	4		4			7			2	1	1	5
total	370	7	12	40	15	27	20	5	10	127	4	12	59	7	9	16

Fostul partid de guvernământ s-a manifestat destul de activ pe scena politică după pierderea alegerilor (vezi tabelul 7). El s-a situat pe locul doi în topul atenției jurnaliștilor, cu 20,6% din totalul informațiilor despre partide. Mediatizarea PDSR s-a făcut relativ constant în fiecare lună: 33 apariții pe săptămână, cunoscând chiar o frecvență sporită cu ocazia desprinderii grupului dlui Meleşcanu din partid. PDSR a fost cel mai des prezentat în lumini nefavorabile. Atacurile împotriva PDSR au fost cele mai numeroase la Pro-tv: cel puțin 2 pe săptămână. Ele au fost însă numeroase și la celelalte posturi: 12 la TVR și Tele 7abc, 10 la Antena 1 și 9 la Amerom. Dacă la Pro-tv și Antena 1 au fost mai numeroase în prima jumătate a

anului, la celelalte televiziuni ele s-au accentuat din toamnă. Lunile critice au fost pentru pedeseriști: mai, iunie și iulie, când înțepăturile redactorilor s-au înmulțit, simpatiile pentru Alianța Pentru România fiind evidente pe aproape toate posturile.

Antena 1 a transmis cele mai multe informații care aveau în centrul atenției PDSR-ul: 13 știri pe săptămână. TVR a adoptat tactica ignorării, difuzând chiar mai puține știri decât Tele 7abc, referitoare la acest partid. Neutru în general față de toate partidele, Amerom a criticat și a lăudat PDSR-ul în puținele știri pe care le-a transmis. Prima tv a preferat o abordare neutră, dar mai consistentă.

Impactul intensei mediatizări în opinia publică a fost foarte puternic. De la simpatii situate la 21,5% în luna martie (în ciuda intenselor acuzații aduse de adversarii politici), PDSR a pierdut aproape jumătate din electorat în luna iulie: 11,8%. Dezvăluirile din interior au contribuit mai mult la prăbușirea imaginii decât atacurile din exterior. Mediatizarea rupturii APR a accentuat imaginea PDSR ca partid anchilozat, conservator, demodat și imposibil de restructurat. PDSR s-a redresat în timpul crizelor guvernamentale, reușind să-și stabilească un segment aparte din electorat, situat la 15% și format mai ales din persoane trecute de 50 de ani, domiciliat în mediul rural și cu un nivel scăzut de educație școlară.

Pe ansamblul perioadei, PDSR a avut parte de o atenție ceva mai mare din partea presei decât cea pe care i-a acordat-o opinia publică: 20,6% față de 14,6%.

Tabelul 8
PUNR

	TOTAL	TVR1			Pro-tv			Anten. 1			Tele7			Amerom		
		+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0
feb.	16			3		2	1		1	6		1	2			
mar.	3			1						2						
apr.	7					1	2			3			1			
mai.	12		2	1						5	1	1	2			
iun.	13			2						6			3		1	1
iul.	11	1	1	1		1				3			4			
sep.	13	1		2						6			3	1		
oct.	9			4						3			2			
nov.	36		1	7		4				16		1	6		1	
dec.	9			2	1	1	1			2			1			1
ian.	12			3	1		1			3			1			3
total	141	2	4	26	2	9	5		1	55	1	3	25	1	2	5

Pe ansamblul perioadei, PUNR-ul a obținut același număr de apariții ca și PNL-ul: în medie 12–13 pe săptămână (vezi tabelul 8). Deosebirea constă în repartiția lor lunară și în modalitățile de evaluare. Conflictele din interior, dintre aripa Funar și cea fidelă lui Valeriu Tabără, au făcut o vreme deliciul presei audio-

vizuale. PUNR a fost cel mai activ pe micul ecran în luna noiembrie și cel mai mult absent în luna martie. Cele mai multe evaluări negative le-a primit de la redactorii Pro-tv și cele mai puține de la Antena 1. În luna noiembrie a fost cel mai intens criticat, iar lăudat nu a fost în nici o lună în mod deosebit.

În repartitia spațiului mediatic între partide, PUNR a ocupat un loc mult mai înalt decât cel pe care i l-a acordat publicul la alegeri. Iar în sondajele CIS acest partid a fost într-o cădere a audienței destul de vizibilă: de la 4,1% la începutul toamnei, la 2,3% în ianuarie 1998. De aceea, media generală a aparițiilor televizate: 7,8% este sporită într-un fel artificial, redactorii părând a cădea de acord în popularizarea lui, în defavoarea altor partide mai atractive pentru opinia publică. Acest fenomen este intitulat de specialiștii în psihosociologia propagandei și a persuasiunii „umflarea gogoșii”. Partid regional (peste 70% din admiratori domiciliază în Transilvania), PUNR a fost etichetat de televiziuni ca reprezentant principal al curentului naționalist, deși opinia publică l-a preferat ca purtător de cuvânt al naționalismului pe Corneliu Vadim Tudor.

Tabelul 9
PRM

	TOTAL	TVR1			Pro-tv			Anten. 1			Tele7			Amerom		
		+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0
feb.	6									4			2			
mar.	7		1	1						2		1		1		1
apr.	7			1		1	2			2						1
mai.	6		2							2			1			1
iun.	13		1	4						6			2			
iul.	6		1				2			2			1			
sept.	3									2			1			
oct.	1												1			
nov.	34		1	8		2	2	2		8		3	6	2		
dec.	5			1						2			2			
ian.	4									2				1		1
total	92		6	15		3	6	2		32		4	16	3	1	4

Deși aflat în creștere de popularitate, Partidul România Mare a avut parte de un tratament discriminatoriu, mesajele și acțiunile sale fiind deseori ignorate sau însoțite de comentarii negative. În tot cursul anului 1997 el nu a obținut aprecieri pozitive decât în luna noiembrie de la Antena 1 și Amerom (aceasta a fost luna în care PRM a beneficiat de cele mai numeroase apariții televizate). De trei ori mai numeroase au fost, însă, evaluările negative. Acușele, criticile și ironiile cele mai frecvente s-au constatat la TVR. Televiziunea publică și-a arătat antipatiile față de PRM într-un mod vizibil, încercând să convingă electoratul de extremismul actelor

și declarațiilor liderilor săi cu ocazia oricărei ieșiri la rampă a lui Corneliu Vadim Tudor. Neutre în mediatizare s-au arătat Antena 1 și Amerom; Antena 1 a relatat cele mai multe din acțiunile și discursurile politice ale PRM, în cazul problemelor de interes public solicitând opinia tuturor liderilor de partide și nu doar a unora dintre ei.

În opinia publică, această formațiune politică a avut o cu totul altă evoluție decât a celorlalte partide analizate mai sus. Încrederea în ea a crescut încă de la preluarea puterii de către CDR-PD-UDMR. Liderii săi au avut cel mai percutant mesaj în mase, dintre toate mesajele transmise de reprezentanții celorlalte formațiuni din opoziție. Discuțiile pe marginea legii învățământului și solicitările UDMR au sporit admiratorii lui Vadim Tudor, în perioadele de vârf ale acestor discuții PRM obținând în sondaje aproape 10% din voturi în cazul alegerilor anticipate. Din iarnă s-a constatat o ușoară scădere de popularitate, ajungând în toiu crizei politice din ianuarie 1998 la 7,8%. Pe ansamblul perioadei, Partidul România Mare a captat în medie 8,2% din admirațiile electoratului. La televiziuni însă, media aparițiilor a fost de 5,1%. Se pare că televiziunile au căzut de acord să reducă frecvența aparițiilor PRM pe micul ecran la emisiunile informative. Interdicțiile mediatice au sporit însă audiența sa. Atunci când această cenzură a fost ridicată, iar PRM a apărut cel mai des la televiziuni (luna noiembrie '97), audiența a cunoscut și cea mai înaltă cotă: 10%. Când barierele informaționale au fost iarăși puse, popularitatea a scăzut. Aceste date ne îndreptățesc să concluzionăm că PRM poate să cucerească prin mesajele sale, un număr mult mai mare de admiratori, decât cel indicat în anumite momente de rezultatele sondajelor. Această concluzie este întărită și de faptul că liderul PRM, C.V. Tudor, are în toate cercetările sociologice un capital de simpatie mult mai ridicat decât partidul său, situat la 30%. Ignorarea mediatică i-a sporit aura de salvator mesianic al României mai ales în rândul muncitorilor, al vârstnicilor, al oamenilor cu venituri modeste și școală puțină și al celor din Vechiul Regat. Etichetarea ca extremist de către televiziuni și analiști politici a avut efecte contrare celor așteptate. La începutul lunii februarie 1998, neîncrederea în el a scăzut mult sub neîncrederea în partidele și politicienii de la putere.

Tabelul 10
APR

	TOTAL		TVR1			Pro-tv			Anten. 1			Tele7			Amerom	
		+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0
sep.	7			1			2						1	1		2
oct.	2												1			1
nov.	5				2					1			2			
dec.	17				4		1			3		3	3	3		
ian.	9				2		2			1			1			3
total	40			1	8		5			5		3	8	4		6

Alianța Pentru România a fost formațiunea opoziției cea mai apreciată la știrile de seară. Încă de la apariția ei publică, prin distanțarea de PDSR, a reușit să obțină grațiile presei. În monitorizarea CIS, APR a fost analizată ca formațiune de sine stătătoare doar din luna septembrie. Aparițiile pe posturile de televiziune nu au fost constante în fiecare lună, dar media aparițiilor situează acest partid printre cele frecvent mediatizate. Cu excepția postului Tele 7abc, în luna decembrie, nici un alt post nu a transmis știri negative despre Alianță, ceea ce este un lucru pe care nu l-au obținut alte partide, iar evaluările pozitive au fost constatate, mai ales la Pro-tv. În luna în care APR a avut cele mai numeroase apariții televizate, s-a constatat în sondajele de opinie și admirația cea mai mare: 10%. Există deci o disponibilitate a publicului în a aprecia prestația politică a liderilor săi, disponibilitate ce poate depăși acest procent în cazul unei bune mediatizări. Pe toată perioada de la înființare și până în luna februarie 1998, media opțiunilor pentru APR în cazul alegerilor anticipate a fost 8,2%. Ceea ce se constată din cele două tipuri de cercetări întreprinse de CIS – monitorizarea televiziunilor și sondarea opiniilor cetățenilor – este că partidelor de opoziție le crește popularitatea pe măsură ce accesul la TVR este redus sau chiar interzis. Ca și în cazul PRM, creșterea în popularitate se datorează ignorării sau cenzurării, de către redactorii televiziunii de stat, a mesajelor formațiunilor de opoziție (ceea ce este interzis este întotdeauna mai bun), iar supramediatizarea creează saturație și dezgust. APR a fost în creștere pentru că a ieșit în întâmpinarea unui segment de electorat desprins din fostul FSN și care nu se regăsea în nici o altă formațiune politică: salariați din mediul urban (dar din orașele mici și mijlocii), cu grad de școlarizare crescut (peste 65% din admiratorii săi au cel puțin liceul absolvit), rezidenți în zonele de vest ale țării.

Tabelul 11

PARTIDE NEPARLAMENTARE (PDAR, PSM, PS, PUR, PAC, PNR - Noua Românie, PL 93, etc.)

	TOTAL	TVR1			Pro-tv			Anten. 1			Tele7			Amerom		
		+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0
feb.	5					1				4						
mar.	2			1												1
apr.	6			1				1		2			1			1
mai.	18			3			1			8			3			3
iun.	10			2			2			3	2					1
iul.																
sep.	2							1		1						
oct.	12							1		9			2			
nov.	17			1	1		1			4	1	6	1			2
dec.	8			1	1					4		2				
ian.	9						4			4						1
total	89			9	2	1	8	2	1	39	3	14	1			9

Locul partidelor neparlamentare în spațiul emisiunilor informative de seară a televiziunilor se suprapune în bună parte cu locul lor în intențiile electorale ale cetățenilor: maxim 5%. În cazul lor, ignorarea de către televiziuni este urmarea inactivității lor politice. După alegeri, aceste partide au devenit inactive politic, lor neapartenându-le nici un fel de acțiuni, declarații și inițiative politice majore. Scoase de către alegători din jocurile politice, ele par a fi acceptat înfrângerea, retrăgându-se din cursa pentru cucerirea încrederii electoratului. Excepție fac doar PSM și PUR.

PSM a mai păstrat o vreme un loc în structura jurnalelor de știri, datorită admirației unui segment din electorat situat aproape de 3%. Scăderea acestui procent a fost însoțită de reducerea aparițiilor televizate. Dacă în martie 1997 întrunea 3,2% din voturi la o eventuală campanie pentru alegeri anticipate, în februarie 1998 procentul coborâse la 1,3%. Această scădere de popularitate s-a datorat într-o mare măsură slabei intervenții în momentele cheie ale guvernării Ciorbea, mesajul stângii politice fiind mai bine argumentat de alte partide. Reaparițiile lui Adrian Păunescu, în emisiunile social-politice ale televiziunilor din toamna lui '97, nu au putut să redreseze acest partid aflat într-o cădere ce nu mai poate fi oprită.

PUR există ca partid doar pentru redactorii Antenei 1, pentru că liderul său este directorul acestui post de televiziune. Cum arătam într-un alt studiu², mediatizarea excesivă în timpul campaniei electorale a lui Ioan Pop de Popa a avut ca efect îndepărtarea aproape totală a electoratului de acest candidat și partid, pentru că acest fapt contrasta cu neutralitatea generală a postului. În toată perioada postelectorală, PUR nu a întreprins nici o acțiune politică majoră, iar laudele Antenei 1 au fost privite mai mult cu îngăduință; ele nu au convins pe nimeni de capacitatea acestui partid de a-și asuma responsabilități politice.

Despre partidele neparlamentare Televiziunea Română a transmis cele mai puține informații, mai puține chiar decât Amerom, post cunoscut prin zgârcenia știrilor. Evaluarea lor a fost neutră la toate posturile (89%), iar numărul aprecierilor pozitive a fost identic cu cel al aprecierilor negative.

În acest interval analizat, partidele neparlamentare au ocupat 5% din spațiul destinat partidelor politice de către televiziuni. În opinia publică ele ocupă doar 4%. Evoluțiile lor lunare în opinia publică și în jurnalele de televiziune au fost diferite. Pentru alegători ele au cunoscut o cădere imediat după alegeri și o relansare doar în luna februarie '98. Pentru jurnaliști, ele au fost cel mai frecvent mediatizate din mai până în noiembrie '97. Și în cazul lor, ieșirea la rampă le-a îndepărtat alegătorii. Ele pot crește doar când sunt învăluite în mister; când apar pe micul ecran nu fac altceva decât să convingă de incapacitatea lor politică, de lipsa de harismă și de autoritate.

² Bruno Ștefan, *The Broadcasting of Political Agents and Actors on TV News in the 1996 Election in Romania*, în "The Global Network", no 6-7, 1997.

În următoarele două tabele au fost grupate rezultatele monitorizării partidelor în funcție de distribuția acestora pe eșichierul politic. Astfel, PNȚCD, PD, PSDR, UDMR, PNL și celelalte formațiuni din CDR au fost incluse în categoria PUTERE, iar PDSR, PRM, PUNR, APR și partidele neparlamentare – în categoria OPOZIȚIE.

Tabelul 12
PUTERE

	TOTAL	TVR1			Pro-tv			Anten. 1			Tele7			Amerom		
		+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0
feb.	64			12	10	4	2	3	2	17	3	2	9			
mar.	40	3	1	6			3	1	1	15			8			2
apr.	33			1			6		1	15			5			3
mai.	65	3		14	2	2	5		1	24	3	1	8			3
iun.	76	4		10	3	2	3	4		34	1		15			
iul.	97	7	2	20	2	4	4		3	40	2	3	7			4
sep.	86	5	2	11			3			39	1		19	2	1	3
oct.	95		1	22	4		8			26		1	14	4	5	10
nov.	132	7	2	19	23	17	5			36	2	1	11	2	3	4
dec.	87	9		13	3	5	1	3		28			11	4	1	9
ian.	281	7	5	32	21	8	16	2		45	3	3	38	19	27	55
total	1056	45	13	160	68	42	56	13	8	319	15	11	145	31	37	93

Partidele de la putere s-au așezat liniștit și relativ nezgomotos în noile posturi dobândite în urma câștigării alegerilor. Preluarea fotoliilor guvernamentale s-a făcut fără o mediatizare excesivă. A existat o favorizare a lor din partea televiziunilor, dar aceasta nu s-a manifestat printr-o frecvență ridicată a relatărilor. Din luna februarie 1997, aparițiile lor pe micul ecran s-au redus vizibil, ajungând în luna aprilie la doar 4–5 știri pe zi (în medie una pe fiecare post). Reafirmarea lor a început în forță în luna mai. De atunci, aparițiile pe posturile de televiziune au fost în continuă creștere. Până la reuniunea de la Madrid din iulie, coaliția de la putere a întrunit cele mai puține evaluări negative, iar aprecierile favorabile au fost deseori constante. După acea dată, tonul redactorilor din televiziunile care au sprijinit aceste forțe politice (TVR, Pro-tv, Tele 7abc) s-a schimbat, ei preferând să relateze și fapte negative din activitatea acestora. La Antena 1 neutralitatea a fost dominantă, iar puținele nuanțe critice observate până atunci au dispărut complet. Acest post a transmis cele mai multe informații politice, evitând cel mai mult favorizarea partidelor. Amerom a renunțat din toamnă la politica de ignorare a activității partidelor și s-a implicat în transmiterea unor mesaje mai numeroase despre viața politică internă; acestea au fost în principal neutre, dar nu de puține ori s-au manifestat aprecieri favorabile și nefavorabile. Prima tv a accentuat tonul critic încă din primele momente de funcționare. Neutralitatea la Tele 7abc a fost

accentuată mai ales prin completitudinea știrilor, acestea având durate mai lungi și cuprinzând deseori atât punctele de vedere ale puterii, cât și pe cele ale opoziției. S-au constatat însă și ieșiri din normal, mai ales în momentele critice ale coaliției. La Pro-tv evaluările pozitive au fost cele mai numeroase; nici un alt post nu a difuzat atâtea știri favorabile puterii. În același timp, nici un alt post nu a difuzat atâtea știri negative despre aceeași coaliție (doar Prima tv pare a fi hotărâtă să doboare acest record în 1998). Cum spuneam mai sus, goana după senzațional caracterizează această televiziune. În virtutea acestei politici, nu de puține ori s-au constatat tendințe manipulatorii în favoarea puterii, prin crearea unor stări de spirit care să aprecieze acțiunile guvernanților (cazurile apartamentelor minerilor vândute pe un aragaz, al pretensei migrații masive a acestora spre localități din Moldova, al mașinilor luxoase ale directorilor din unitățile restructurate, insinuând că achiziționarea acestora a dus la închiderea întreprinderilor, etc). La TVR părtinirea a fost vizibilă nu numai prin laude la adresa puterii (care au fost destul de numeroase), ci și prin lipsa criticilor, a știrilor care puteau știrbi credibilitatea acesteia. Ca și în anii trecuți, TVR a rămas o televiziune a puterii, indiferent de culoarea politică a acesteia. Metoda folosită a fost aceea a relatării unor acțiuni, fapte, declarații sau intenții ale formațiunilor de la putere în acțiuni politice de importanță națională, oferindu-le un loc important în structura jurnalelor informative și un credit moral uriaș.

În tot acest interval postelectoral analizat, coaliția aflată la guvernare a ocupat aproximativ 60% din frecvențele și duratele acordate de televiziuni partidelor politice. Doar ruptura grupării Meleșcanu din PDSR a micșorat în aprilie-iunie această pondere în favoarea opoziției. Începând din toamnă, știrile televiziunilor au fost monopolizate de guvernanți, ajungând în ianuarie 1998 la o pondere de peste 82%. Evoluția puterii pe micile ecrane a fost total opusă evoluției ei în aprecierile publicului. Valoarea maximă, înregistrată în sondajele CIS, a intențiilor de vot pentru CDR, PNL, PD, PSDR, UDMR, a fost constatată în luna martie: 57%. Ea a cunoscut scăderi continue de la lună la lună, ajungând în luna octombrie la 34,3%. Doar redresarea PD-ului, ca urmare a conflictului cu PNȚCD, a ridicat la 41,6% aprecierea acestei coaliții. Aceste date confirmă ipoteza avansată de unii analiști că ponderea partidelor social-democrate este în continuă creștere, în ciuda slabelor mediatizări și că o coaliție a lor ar putea să domine viața politică românească în urma unor alegeri anticipate ($15,2\% \text{PDSR} + 12,4\% \text{USD} + 7,2\% \text{APR} = 34,8\%$). Opțiunile cetățenilor pentru partidele de dreapta par a se stabiliza la 35%, în ciuda mediatizării de 60% făcută lor de principalele televiziuni. Această intensă mediatizare (nu este vorba aici numai de propagandă, ci mai ales de relatări sistematice ale declarațiilor lor) a năruit speranțele unei importante părți din electorat, dezamăgită de social-democrația practică până la alegeri de foști guvernanți, care acum pare a reveni treptat la mai vechea dragoste politică. În condițiile pluralității mass-media, propaganda făcută de TVR guvernanților a fost contraproductivă, cetățenii având posibilitatea să distingă ușor ce este reclamă politică și ce este adevăr.

Tabelul 13
OPOZIȚIE

	TOTAL	TVR1			Pro-tv			Anten. 1			Tele7			Amerom		
		+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0
feb.	57			7	2	6	1	1	1	30	1	2	6			
mar.	39		2	6		2			1	16		1	5	1		5
apr.	51			6		5	9	1	1	19			7			3
mai.	81	4	4	9		1	6	2	4	26	2	4	13			6
iun.	91		8	14	3	7	3		1	29	2	4	13	4		3
iul.	58	3	4	4	3	8	4	2		18			10			2
sept.	47	2		6			2	1		22			6	2	1	2
oct.	50			5		1	1		4	24		1	11	1	1	1
nov.	126		3	21	5	8	4	2		36		6	32	4	2	3
dec.	71		1	7	7	2	3			21		7	12	7	2	2
ian.	61			6	7		11			17			4	2	1	13
total	732	9	22	91	27	40	44	9	12	258	5	25	119	16	12	40

Evoluția opoziției pe micul ecran nu a fost liniară, cunoscând suișuri și coborâșuri în funcție de acțiunile întreprinse. Două au fost momentele de maximă mediatizare: ruptura APR din PDSR și remanierea cabinetului Ciorbea, când a fost pusă pentru prima dată de la alegeri problema eficacității acestui guvern. Foștii guvernanți au fost deseori acuzați public pentru catastrofa moștenire lăsată noii puteri. În luna februarie '97, încă mai puteau fi constatate asemenea declarații în emisiunile de știri. Cu timpul ele s-au redus, partidele de opoziție acceptând o ieșire din scenă, acordând o perioadă de grație coaliției guvernamentale, până la reuniunea de la Madrid. Această perioadă a fost întreruptă de frământările interne ale acestora, de conflictele Meleșcanu – Iliescu și Tabără – Funar, care s-au bucurat de o largă prezentare în emisiunile de știri.

TVR a transmis pe toată perioada analizată de două ori mai puține informații despre opoziție decât despre putere (35%). Aprecierile negative ale opoziției au fost de două ori mai numeroase decât ale puterii, iar cele pozitive de 5 ori mai puține. Prin comparație cu alte televiziuni, TVR a preferat ignorarea acestor formațiuni.

Pro-tv a dat în cadrul „Știrilor” aproximativ 10 informații pe săptămână despre partidele din opoziție. Părtinirea a fost evidentă, numărul evaluărilor negative fiind aproape de două ori mai mare decât cele pozitive și egal cu cele neutre. La acest post au fost constatate cele mai multe ironii și critici ale acestora. Evaluările pozitive s-au observat mai ales în ultimele luni de monitorizare.

Antena 1 a transmis despre opoziție informații cât două sau chiar trei televiziuni la un loc. Peste 90% din ele au fost neutre. În cifre absolute pare a fi cel mai important vector mediatic al opoziției. În realitate, „Observatorul” a avut cele mai numeroase știri politice, iar raportul putere–opoziție în componența acestuia a fost 55 : 45%, fiind din acest punct de vedere apropiat de reprezentarea lor parlamentară.

Tele 7abc a păstrat același raport între cele două forțe, numai că evaluările pozitive ale opoziției au fost de trei ori mai puține, iar cele negative de peste două ori mai numeroase decât cele ale puterii.

Amerom a schimbat proporțiile (70% putere și 30% opoziție), preferând o ignorare a opoziției și o mediatizare critică a puterii.

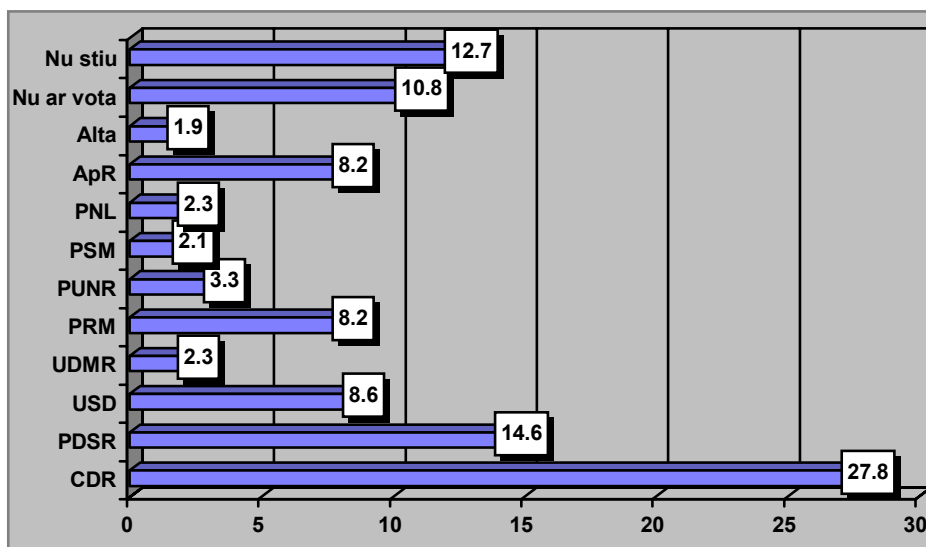
Pe ansamblu, opoziția a avut o medie de 40% în structura jurnalelor informative de seară, iar în aprecierea opiniei publice voturile cumulate de formațiunile amintite au atins în sondaje 37–38%. Prin comparație, puterea a fost mediatizată în proporție de 60% și apreciată doar de 40% din cetățenii cu drept de vot.

Tabelul 14

Evoluția opțiunilor politice în cazul alegerilor anticipate martie 1997 - ianuarie 1998

	mar.	iul.	aug.	sept.	oct.	nov.	dec.	ian.	media	media aparițiilor tv
1. CDR	41.0	30.0	26.1	27.4	23.2	27.2	24.8	22.8	27.8	26.16
2. PDSR	21.4	11.8	12.3	13.1	15.9	14.4	13.0	15.2	14.6	20.69
3. USD	12.9	6.5	8.1	6.1	7.6	5.9	9.3	12.4	8.6	19.79
4. UDMR	3.1	2.3	4.1	2.0	1.6	1.8	2.0	2.1	2.3	5.25
5. PRM	7.8	7.7	8.2	9.1	7.6	9.8	8.1	7.8	8.2	5.14
6. PUNR	3.3	3.8	3.1	4.1	3.1	4.1	2.9	2.3	3.3	7.88
7. PSM	3.2	2.1	2.8	1.4	2.6	1.8	1.7	1.3	2.1	
8. PNL		2.6		1.4	1.9	1.8	2.3	4.3	2.3	7.82
9. APR		7.1	7.4	8.1	8.5	9.5	9.9	7.2	8.2	2.23
10. Alta	2.1	1.5	1.6	1.0	2.3	1.8	1.7	3.3	1.9	4.97
11. Nu ar vota	5.1	13.0	13.1	13.5	12.3	9.1	11.9	8.5	10.8	
12. Nu știu		11.5	13.2	12.7	13.4	12.7	12.5	13.1	12.7	

**Media opțiunilor electorale în cazul alegerilor anticipate
martie 1997 - februarie 1998**

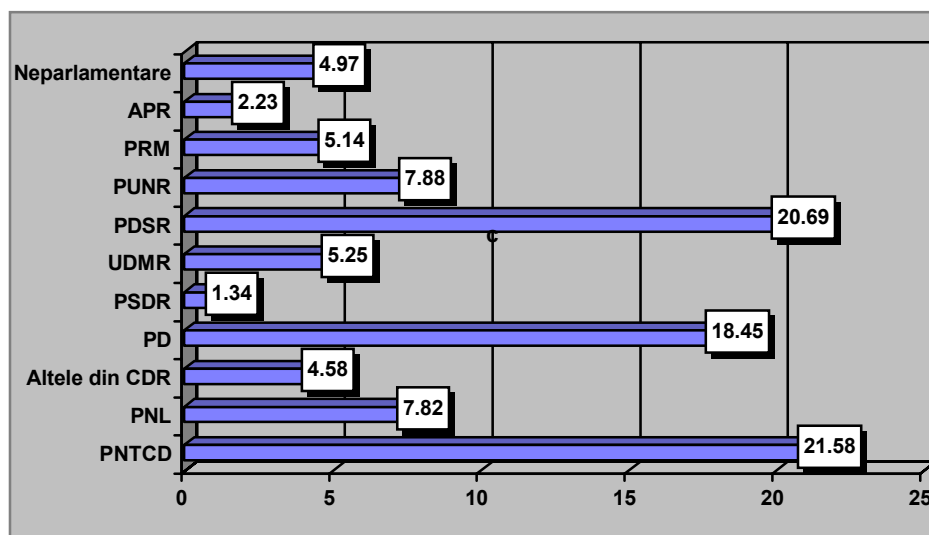


Tabelul 15

Media aparițiilor partidelor politice pe micul ecran în perioada februarie 1997 - ianuarie 1998

PARTIDUL	TOTAL		Apariții		Pozitiv		Negativ		Neutru	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
PNTCD	386	21.58	74	19.17	39	10.10	273	70.73		
PNL	140	7.82	15	10.71	11	7.85	114	81.42		
ALTELE DIN CDR	82	4.58	10	12.19	6	7.31	66	80.48		
PD	330	18.45	54	16.36	42	12.72	234	70.90		
PSDR	24	1.34	9	37.50	1	4.16	14	58.33		
UDMR	94	5.25	11	11.70	11	11.70	72	76.60		
PDSR	370	20.69	38	10.27	70	18.92	262	70.81		
PUNR	141	7.88	6	4.25	19	13.47	116	82.27		
PRM	92	5.14	5	5.43	14	15.22	73	79.35		
APR	40	2.23	12	30.00	3	7.50	25	62.50		
NEPARLAMENTARE	89	4.97	5	5.61	5	5.61	79	88.76		
TOTAL	1788	100	239	13.36	221	12.36	1 328	74.27		
Din care: PUTEREA	1056	59.06	173	16.38	110	10.41	773	73.20		
OPOZITIA	732	40.94	66	9.01	111	15.16	555	75.81		

**Media aparitiilor partidelor politice pe micul ecran
februarie 1997 - ianuarie 1998**



Televiziunile joacă indiscutabil un rol important în formarea opiniilor cetățenilor. În România, 96% din alegători au acasă un televizor în fața căruia stau câteva ore zilnic urmărind emisiunile transmise. Jurnalele informative de seară sunt urmărite cu regularitate de aproape toată populația adultă a țării (90%) pentru că ele reprezintă sursa cea mai ieftină și mai completă de obținere a informațiilor despre viața politică (conform unui sondaj CIS, 44% din cetățeni folosesc cel mai mult televiziunea ca mijloc de informare, 27% folosesc radioul, 22% utilizează presa scrisă, iar 7% obțin informații din discuțiile cu cunoscuții). Această expunere este selectivă și preferențială. Astfel, 72% vizionează cel mai des „Jurnalul” TVR1, 32% „Știrile” Pro-tv, 29% „Observatorul” Antenei 1, 19% „Focusul” de la Prima-tv și 2% „Telegazeta” transmis de Tele 7abc. Cumularea acestor procente arată că există un număr de cetățeni care urmăresc în aceeași seară mai multe jurnale informative. Această expunere la mai multe televiziuni nu se petrece decât în mediile în care recepția lor este posibilă (și în afara TVR-ului recepționat favorabil de 92% din cetățeni, doar Antena 1 și Pro-tv ating procente puțin peste 50%). Recepționarea mai multor televiziuni este un privilegiu al orașenilor și al unor persoane înstărite din mediul rural care au abonament la o rețea-cablu. Pe harta ariilor de extindere a televiziunilor există locuri în care se constată monopolul televiziunii de stat; aceste locuri sunt mai frecvent întâlnite în Moldova, Oltenia și în mediile rurale. Intensa campanie de propagandă dusă de TVR cu scopul de a convinge alegătorii că politica dusă de actuala putere este cea mai bună posibilă (sau cel mai mic rău posibil) ar fi trebuit să convingă mai ales cetățenii din zonele în care deținea monopolul. Alegătorii acestor zone sunt însă fideli foștilor guvernanți. Campania pro-CDR urmărită de cel puțin trei sferturi din cetățeni pe micul ecran nu a dat roade decât în prima ei fază, în care așteptările erau uriașe. Nesusținută de o politică hotărâtă a guvernanților, ea s-a transformat în simplă demagogie. A fost de ajuns un conflict banal între partidele aflate la putere ca dezgustul populației față de autorități să se propage cu o viteză uimitoare. În numai o lună de la izbucnirea conflictului PNȚCD – PD, CDR a pierdut jumătate din admiratori, iar numărul antipatizanților s-a dublat.

Încrederea în sursele de informații a cunoscut și ea modificări pe perioada postelectorală. În condițiile unui declin accentuat al economiei naționale, industria audio-vizuală a fost singura în expansiune, iar cererea încă nu s-a ridicat la nivelul ofertei. Există deci o nevoie a populației de informare, de căutare a unor surse credibile și complete. Iar faptul că 35% din subiecții aceluiași sondaj doresc să vadă mai multe informații despre activitatea guvernului și 31% sunt interesați de interviurile cu cetățenii simpli, arată că există o dorință de comunicare biunivocă, atât de sus în jos (de transparență a informațiilor despre putere), cât și de jos în sus (astfel încât guvernanții să știe permanent că acțiunile lor sunt sancționate de cetățeni, pe care nu mai trebuie să-i trateze ca mase amorfe). Pentru televiziunile existente, anul 1997 a fost unul al căutărilor și al tatonărilor, dar în același timp și

al expansiunilor în teritoriu. Când piața audio-vizuală va cunoaște o relativă așezare, concurența pentru câștigarea audienței se va muta în redacțiile emisiunilor social-politice. Modificări ale stilurilor jurnalistice se fac deja simțite încă din acest an. Restructurările vor fi însă mult mai rapide decât cele care se petrec în alte domenii în România, iar ele vor antrena schimbări importante în viața politică și în relațiile dintre guvernanți și guvernați.

Martie 1998, București

CU PRIVIRE LA ELABORAREA UNEI MONOGRAFIIA JUDEȚULUI ISTORIC MUSCEL

ION C. HERA-BUCUR, FLORINA BUCUR-MOHANU

1. CONSIDERAȚII PRELIMINARE

După experiența acumulată în procesul de cercetare și prezentare a primei catagrafii a județului Muscel din 1774, aflată încă în original la arhivele din Moscova¹, și publicarea monografiei pentru una din comunele vechi ale acestui ținut – e vorba de Berevoiești cu cele 6 sate ale sale, având o istorie de peste 500 de ani² – gândurile ni se îndreaptă spre elaborarea unei monografii a Muscelului, județ atât de românesc prin geografia, istoria și spiritualitatea locuitorilor săi.

Îl numim „istoric” datorită trecutului său cu totul aparte, dar și pentru că începând cu 30 de ani în urmă, a încetat să mai figureze pe hărțile geografice, devenind încetul cu încetul un toponimic-amintire, e drept cu rezonanță istorică. Chiar și pentru orașul principal al județului, care s-a numit dintotdeauna Câmpulung-Muscel, astăzi această denumire nu mai este suficientă în actele oficiale, impunându-se a fi completată și cu cea a județului de care aparține, respectiv Argeș.

Aspectele menționate devin în prezent argumente puternice pentru elaborarea monografiei preconizate, în vederea conservării, atât cât se mai poate, a toponimiei, istoriei locale, folclorului și a tot ceea ce ține de tezaurul spiritual al zonei. La acestea se mai adaugă apoi și motivația de ordin sufletesc, încercată de autorii viitoare lucrări, descendenți ai unor musceleni de baștină, care pe tot parcursul vieții lor nu s-au dezlipit niciodată un timp prea îndelungat cu sufletul și cu trupul de Câmpulung, Rucăr, Lerești, Mateiaș-Provăț, Berevoiești, Malu cu Flori și alte așezări muscelene, străbătute cu pașii lor, încă din anii copilăriei și ai adolescenței.

Istoria orală a Muscelului se pierde în legendă, fiind legată de eroul eponim Negru-Vodă, venit de peste munți, din Țara Făgărașului, pentru a „descăleca” aici și a ființa o nouă țară. În afara bustului din fața vechii primării a orașului, numele său este purtat de cea mai veche mănăstire a țării, de străzi, cetățui, piscuri și foarte multe alte locuri muscelene. Iar istoria scrisă începe cu statuarea Câmpulungului ca una dintre primele capitale ale Țării Românești, unde și-au avut reședința cei dintâi

¹ I. Hera-Bucur, Florina Bucur-Mohanu, *Catagrafia județului Muscel din 1774*, în „Revista Arhivelor Naționale”, București, Nr. 3/1992, p. 327–347.

² I. Hera-Bucur, *Monografia comunei Berevoiești-Muscel*, Editura Tehnică, București, 1996.

domnitori din glorioasa și străvechea familie a Basarabilor, a căror oseminte se odihnesc la mănăstirea Negru-Vodă.

Teritoriul acesta, pe care au existat inițial două județe – Pădureți și Muscel – contopite spre prima jumătate a secolului al XVII-lea într-o singură unitate administrativă cu numele de Muscel, se întindea de la Munții Făgăraș în nord, până la râul Argeș în sud și de la râurile Dâmbovița și Budișteanca la est, până la Valea Vălsanului la vest.

Subdiviziunile sale administrative au fost plaiurile (numite și scaune) și plășile. Prima catagrafie a județului, menționată la început, semnala în 1774 existența a două plaiuri – Nucșoara și Dâmbovița – și a 5 plăși, respectiv: Argeșelul, Râul Doamnei, Bratia-Bughea, Dealului (Podgoria) și Cârcinovului. Denumirile ne sugerează ape repezi cristaline care izvorăsc din munți și curg în bazinul Argeșului, dealuri acoperite cu viță de vie și pomi fructiferi, plaiuri întinse străjuite de păduri, care străbat culmile munților, facilitând deplasarea turmelor de oi și a locuitorilor munteni și transilvăneni „de dincoace dincolo și de dincolo dincoace” cum glăsuiesc documentele vremii.

Momentele istorice prin care au trecut așezările de pe acest teritoriu, toponimia, valorile etnografice și folclorice, tradițiile și obiceiurile sănatoase peste care contemporaneitatea și modernismul s-au așternut fără a-i altera prea mult substanța, trebuie identificate și conservate. Ele fac parte din tezaurul de valori al poporului nostru, Muscelul – un ținut atât de românesc prin geografia, climatul, istoria și spiritualitatea populației sale – reprezentând una din zonele de regenerare a ființei noastre naționale. Fiecare țară și fiecare popor își are asemenea ținuturi, unde se tezaurizează în cel mai înalt grad spiritualitatea și identitatea proprie, definindu-i specificul și personalitatea printre celelalte națiuni ale continentului sau ale globului pământesc.

O monografie poate să reprezinte unul din mijloacele, fie ele și modeste, de identificare și conservare a valorilor amintite, obiectivitatea și urgența demersului fiind dictată, printre altele, în cazul dat, de faptul că multe din așezările județului și-au pierdut în decursul timpului denumirea inițială, sau pur și simplu au dispărut, localizarea lor fiind uneori deosebit de dificilă, dacă nu imposibilă. Aceasta este, de altfel, una din primele constatări care se poate desprinde pe marginea procesului început deja, de elaborare a lucrării.

2. CONCEPȚIA MONOGRAFIEI JUDEȚULUI MUSCEL

După cum arată experiența Școlii Sociologice de la București, întemeiată de Dimitrie Gusti, o monografie este un studiu științific amplu asupra unei așezări, cercetată detaliat și multilateral, începând cu cadrul natural în care ființează aceasta, trecând prin momentele istorice ce i-au marcat existența, continuând cu relațiile social-juridice din colectivitatea dată, în primul rând cele legate de

proprietatea funciară, apoi cu aspectele demografice și cu întreg ansamblul de manifestări spirituale: învățământ, religie, etnografie, folclor ș.a. Cuprinderea tuturor acestor aspecte, fie chiar și în cazul unei modeste așezări rurale, este greu de realizat în cadrul unei singure lucrări, fapt pentru care autorii monografiilor sociologice de sate/comune își concentrează atenția numai asupra unora dintre ele, în funcție de pregătirea lor, de predilecțiile pe care le au pentru unul sau altul dintre subiectele tratate etc.

Se înțelege că dilemele care apar în legătură cu temele cuprinse într-o monografie a unui județ vor fi și mai numeroase, ținând seama de volumul lucrării, de posibilitatea publicării acesteia într-un timp anumit și de etapizarea finalizării acum a unor capitole, astfel ca alți autori să poată continua lucrarea în viitor, menținându-se caracterul organic și omogen al acesteia.

Se mai naște și întrebarea referitoare la natura și caracterul datelor prezentate, fiind preferabil a se insista asupra a ceea ce ține de esența și particularitatea unei localități, adică a fenomenelor care au avut un impact deosebit asupra evoluției socio-istorice a acesteia, în dauna aspectelor efemere și a datelor perisabile nerelevante.

În acest sens există o oarecare experiență, fiind elaborate la finele secolului al XIX-lea două lucrări în care se regăsește județul Muscel și anume: *Marele dicționar geografic al României*³ și *Dicționarul geografic al județului Muscel*⁴. Desigur obiectul lor cuprinde numai parțial elementele unei monografii sociologice, dar materialul prezentat ilustrează cu prisosință, acum la circa 100 de ani de la apariție, părțile viabile care prezintă interes, dar și ceea ce a fost nerelevant, cu totul conjunctural, căzut între timp în desuetudine.

Tot în seria întrebărilor pe care autorii și le-au pus, înainte de a purcede la elaborarea monografiei, a fost și aceea dacă urmează a se aborda județul ca ansamblu, cu tratarea diferitelor teme la acest nivel general sau să se întocmească micromonografii socio-istorice, pentru fiecare așezare în parte și pe această bază să se desprindă într-o fază ulterioară date și concluzii generale, cu caracter de sinteză la nivel de județ.

Raportându-ne din nou la experiența existentă, vom observa că în perioada 1975–1989 au fost tipărite, pentru multe din județele țării, monografii sintetice, având la bază concepția abordării globale a arealului peste care se întinde o asemenea unitate administrativ-geografică, cum este județul, cu economia sa, cu date istorico-geografice generale și valori spirituale. Toate acestea sunt lucrări utile, mai ales ca ghiduri turistice, dar ele nu permit penetrarea trecutului fiecărei localități cu momentele cruciale din viața lor.

Ținând seama și de starea de incertitudine în care se află soluționarea problemei județelor desființate, printre care și Muscelul, cu posibilități reduse ca

³ Ioan George Lahovari ș.a., *Marele dicționar geografic al României*, vol. I–V, Editura Socec, București, 1891–1902.

⁴ C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al județului Muscel*, Stabilimentul grafic J. V. Socec, București, 1893.

acestea să reapară pe harta țării, ni se pare că trebuie să aibă prioritate abordarea individuală a fiecărui sat, cu trecerea ulterioară de la particular la general. Vom fi în măsură, astfel, de a stăruie și succint asupra fiecărei așezări, scoțând la suprafață, cu această ocazie, necunoscutele din istoria sa, aducându-le la cunoștința celor prezenți și conservându-le importanța pentru generațiile viitoare.

Ultimele recensământuri, din 1977 și 1992, au evidențiat existența a circa 200 de sate pe teritoriul județului istoric Muscel. În anul 1774 ele au fost aproape 100, harta rusească din 1835 ne semnalează creșterea numărului la 150 de sate, iar inventarierea pe baza documentelor de arhivă a tuturor satelor și cătunelor întâlnite în perioada celor circa 700 de ani, de când este atestată prima localitatea din Muscel – târgul și mai apoi orașul Câmpulung – până astăzi, ne-a permis să identificăm circa 350 de asemenea așezări*. De la o cartografie la alta, și de la un recensământ la altul, se observă, mai ales în vechime, dispariția unor sate și cătune și apariția altora, fie pe vatra/siliștea veche, fie pe o alta nouă. Condițiile politice și economice au fost vitrege și nu rareori oamenii au fost siliți să-și abandoneze vetrele de origine, vremelnice sau definitiv, pentru „a-și relua capul”, familiile și, dacă a fost posibil, câte ceva din agoniseala lor de o viață. În acest sens sunt numeroase documentele care vorbesc de fuga peste munți a unor locuitori din satele muscelene, mai ales boieri intrați în conflict cu stăpânirile vremelnice turcești, rusești sau chiar cu noul domnitor, aceștia schimbându-se cu o mare frecvență. Iar țăranii, oamenii de rând, căzuți în rumânie din cauza birurilor excesive, părăseau satele și fugeau cât mai departe, pentru a nu fi prinși și readuși în locurile de origine, formând uneori sate dublete cu cel părăsit, cum a fost cazul rucărenilor și dragoslovenilor, care au migrat în Vrancea.

Fără a fi singurele și poate nu cele mai importante, cauzele menționate au condus la o asemenea fluiditate și variație în nomenclatura așezărilor județului istoric Muscel, deși în comparație cu alte zone ale Țării Românești situația a fost aici, totuși, mult mai stabilă.

Confruntat cu un număr așa de mare de așezări și deci cu o toponimie atât de bogată, cercetătorul, care și-a propus să elaboreze o monografie a județului istoric Muscel, va trebui să acorde mai întâi atenția cuvenită tocmai acestui aspect, al toponimiei, încercând să identifice și să localizeze, să selecteze și să elimine din analiză denumirile redundante.

3. MINIMONOGRAFIILE SUMARE (MICROMONOGRAFIILE). BAZA DE CERCETARE

Ținând seama de cele menționate, preconizăm că structura lucrării va consta dintr-o sumă de micromonografii, asamblate ulterior, care vor trata subiecte de esență și date caracteristice fiecărei localități rurale, prezentând o mai mare

* În fapt este vorba de numărul dimensiunilor întărite, una și aceeași așezare putându-se regăsi de mai multe ori, urmare a procesului de dispariție și reînființare, sub un alt nume, a satelor și cătunelor.

stabilitate în timp, apte deci de a fi conservate printr-o lucrare monografică. S-a menționat deja toponimia așezărilor ca unul din subiectele de început, urmat de atestarea lor documentară, de prezentarea momentelor deosebite, care au constituit puncte de cotitură în viața localităților, apoi de evoluția demografică, a relațiilor socio-juridice existente în sânul colectivității, a raporturilor dintre proprietarii feudali și țărani, atunci când satele se aflau pe moșiile boierești, mănăstirești sau domnești, a vieții spirituale de pe atunci ș.a.

În prezent, sunt puține satele din Muscel care dispun de o monografie elaborată prin străduința unor factori locali sau a intelectualilor plecați din sat dar care au rămas atașați locurilor natale. Considerăm, deci, că existența unor micromonografii socio-istorice cadru, ca cele avute în vedere, tratând subiecte de mare profunzime, pentru care e necesară documentarea în Arhivele naționale, în Biblioteca Academiei sau în alte biblioteci centrale, poate să vină și în ajutorul viitorilor autori de monografii comunale și sătești, cu posibilități mai reduse de documentare la acest nivel. Ei pot completa apoi cu succes aceste monografii sumare, cărora le rezervăm un posibil rol de matrice, cu date concrete culese de la fața locului, îmbrățișând toate aspectele și exigențele prevăzute de metodologiile Școlii gustiene, pentru monografiile sociologice sătești/comunale.

Este cazul a stăruii succint și asupra principalelor surse de documentare, pe care ne vom sprijini în elaborarea micromonografiilor socio-istorice cadru, pentru așezările județului istoric Muscel. Unele dintre surse au caracter general, altele sunt însă cu trimitere directă la acest județ. Din prima categorie fac parte următoarele serii de lucrări fundamentale, elaborate pe parcursul câtorva generații, de cercetătorii Institutului de istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române și de către colegii lor de la Arhivele Naționale București:

- Documente privind istoria României (D.I.R.), seria B., Țara Românească, cuprinzând hrisoave, întăriri de moșii, anaforale, zapise ș.a., majoritatea traduse și transcrise după originale chirilice; acestea acoperă perioada 1247–1625 și sunt în total 11 volume.

- Documentele din seria Documenta Romaniae Historica (D.R.H.), seria B., Țara Românească; au același conținut ca și D.I.R.-urile, cuprind însă un număr mai mare de documente pentru perioadele respective și beneficiază de o traducere mai fidelă și de o editare mult mai îngrijită, de nivel superior. De aceea, ori de câte ori, pentru aceeași perioadă, există atât D.I.R.-uri cât și D.R.H.-uri, vom recurge la folosirea ultimelor. Ele acoperă perioada 1247–1636, cu întreruperi însă, nefiind elaborată întreaga serie concepută să apară; există până în prezent 13 volume, altele aflându-se în proces de editare/tipărire.

- Catalogul Documentelor Țării Românești – 6 volume – acoperă perioada 1369–1649 și sunt întocmite de Arhivele Naționale București. Prezintă uneori avantajul unei identificări și localizări mai rapide a așezărilor, datorită modului mai sintetic de prezentare și acoperă perioada 1369–1649, deci un număr de ani în plus, pentru care nu există D.I.R. sau D.R.H. Apare o complementaritate în utilizarea lor

practică, împreună cu D.I.R. și D.R.H., dar, fiind mai rezumative și uneori incomplete, verificarea după primele două surse este obligatorie.

Există multe alte colecții de documente selectate pe mănăstiri, fonduri etc. care vin în completarea celor menționate pentru perioada 1650–1850, dar baza de pornire o reprezintă cele trei serii de lucrări acoperind secolele XIII–XVII. Mai departe se lucrează direct cu acte originale sau copii după acestea, fapt care impune traducerea și interpretarea textelor din chirilică.

Dintre lucrările și materialele de bază care se raportează direct la județul Muscel menționăm:

- catagrafiile județului și respectiv ale așezărilor muscelene din 1774, 1831 și 1838; harta rusească din 1835 și altele;
- lucrările de recensământ elaborate începând cu anul 1865 până la desființarea județului; după aceea trebuie selectate, din județele Argeș și Dâmbovița, satele și comunele care au aparținut județului Muscel;
- hărțile geografice din 1915, 1926 și 1938 ale județului, dar și hărțile mai vechi, din 1700, cea a stolnicului Constantin Cantacuzino și cea Austriacă, din 1790, ambele elaborate pentru Țara Românească;
- compendiul *Muscelul Nostru* întocmit de C. Rădulescu-Codin în 1922;
- *Dicționarul geografic al județului Muscel* sau *Marele dicționar geografic al României*, semnalate deja;
- toate monografiile elaborate pentru unele localități din județul Muscel, în primul rând cele ale Câmpulungului, precum și lucrările unor autori despre Muscel, cu caracter geografic, istoric, turistic și etnografic, ca de ex. *Dragoslovele* de pr. I. Răuțescu, *Sățicul și Botenii* de prof. I. Chelcea, *Rucărul* de prof. Gh. Părnută, *Jupăveștii* de I. Dumitrescu și C. Florea etc.

Încheiem expunerea unora dintre ideile legate de concepția asupra monografiei Muscelului, care s-au sedimentat până acum, în procesul de cercetare și de elaborare, cu considerații referitoare la orașul Câmpulung, pentru care s-au tipărit succesiv mai multe monografii. Ultima dintre ele a fost tipărită în 1974 de către un prestigios colectiv de autori și satisface, în mare măsură, cerințele unei lucrări de acest gen⁵. Deosebit de interesantă ni se pare a fi partea de istorie veche al cărei autor este regretatul dr. Flaminiu Mârțu, fost director al muzeului din Câmpulung, care a inițiat și realizat săpături și cercetări arheologice în oraș și în toată zona aferentă acestuia. Rezultatele acestor lucrări au intrat în primele capitole ale cărții și constituie, după cum s-a menționat, partea cea mai valoroasă a monografiei.

Există însă și capitole mai slabe, scoase sub influența și poate presiunea ideologică a anilor în care a fost tipărită cartea, așa cum de altfel s-a întâmplat și cu monografia Piteștilor⁶, pentru a rămâne cantonați cu exemplele numai în această zonă a Argeșului și Muscelului.

⁵ Gh. Părnută, I. Hurdubețiu ș.a., *Câmpulung Muscel, Ieri și Azi*, Tipografia Universității din București, 1974.

⁶ P. Popa ș.a., *Istoria Municipiului Pitești*, Editura Academiei, București, 1988.

Se impune, aşadar, ca şi monografia Câmpulung să fie rescrisă şi reeditată prin evaluarea şi integrarea studiilor şi monografiilor existente, precum şi închiderea documentelor apărute şi prelucrate în arhive în ultimii 30–40 de ani, într-o lucrare de mare suprafaţă.

4. ASPECTE SOCIALE ŞI DE MORALĂ DIN MUSCELUL ISTORIC

În completarea conceptelor teoretico-metodologice, privind monografia în curs de elaborare, vom prezenta unele fapte concrete, extrase din documentele cercetate, care reflectă starea socială a locuitorilor din acest ținut în perioada feudală, relațiile socio-juridice existente între diferitele stări sociale, aspectele de morală, viziunea asupra credinței ș.a. Sunt concluzii preliminare care, completate pe parcurs, vor constitui capitole distincte în micromonografiile socio-istorice ale așezărilor supuse studiului. Printre subiecte: procesul rumânizării satelor și apoi al slobozirii din rumânie, preocuparea pentru soarta bunurilor rămase după moarte – mai ales în cazul boierilor cu moșii, înfrățirea, ca instituție feudală de transmitere a dreptului de proprietate, concilierea cu divinitatea, în special la anii căderii în slăbiciunea bătrânețelor, relațiile dintre soț-soție și părinți–copii, grija pentru puritatea căsniciei ș.a.

Existau puține legi scrise, însă, normele tradiționale, judecata obștii, a forurilor ecleziastice, a divanului și domnitorului, reprezentau tot atâtea mijloace severe de reglare și autoreglare a funcționării normale a societății, cazurile de violență, tâlhărie și omucidere fiind cu totul ieșite din comun. Sub acest aspect, societatea de astăzi înregistrează o degradare extrem de îngrijorătoare, rar întâlnită în istorie în ciuda cuceririlor epocale înregistrate în domeniul științei și tehnologiei.

Întrucât în cercetările noastre ne bazăm pe documente de arhivă muscelene, adică articulate direct la monografia în lucru, apare pe deplin posibil ca unele dintre concluziile lucrării să nu aibă caracter de generalizare, la scara întregii Țări Românești. Ele corespund în special societății muscelene, întotdeauna diferită printr-un plus de puritate și sănătate fizică și mentală, întocmai ca și cadrul natural în care aceasta a ființat.

4.1. CĂDEREA ÎN RUMÂNIE A SATELOR MUSCELENE.

Dintru început oamenii din această zonă au fost liberi, stăpâni pe moșiile lor, majoritatea satelor muscelene fiind moșnenești, din tată în fiu, după cum atestă catagrafia din 1774. Categoria socială de rumâni* apare în Muscel, în cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea, mai întâi sub denumirea de vecini și apoi de rumâni, termenii fiind sinonimi.

* Rumâni – țărani dependenți, aserviți boierilor, mănăstirilor sau domnitorului, în urma unui proces de vânzare-cumpărare cu sau fără pământurile lor.

Fenomenul atinge o mare extindere mai ales la începutul secolului al XVII-lea, după domnia lui Mihai Viteazul, când sate întregi se vând unor boieri puternici, în marea lor majoritate dregători ai divanului și domnitorului.

Pentru a prezenta dramatismul situațiilor care au condus la această rumânizare ne vom rezuma a descrie aservirea țăranilor din satul Băjești, situat pe râul Bratia – atestat documentar la 5 septembrie 1519 – care, în 1604 se vând, în total 25 familii, boierului Dragomir, mare pitar. Hrisovul de întărire a trecerii satului în rumânie, care apare la 10 ani după acest eveniment, al lui Radu Mihnea voievod (1611–1616; 1620–1623) precizează că megieșii s-au vândut lui Dragomir „toți cu tot hotarul din câmp și din pădure și din apa numită Bratia și cu vadurile de moară și cu tot venitul... Pentru că acești vecini «deși» au fost cnezi^{*} ei au avut «însă» mari greutate și nevoi pentru birurile mari și pentru multe alte dajdi^{**} și munci mai mărunte și pentru toate nevoile lor, pe care le aveau asupra lor au sărăcit. Deci, dacă au văzut ei atât de mari greutate și nevoi și în multă sărăcie, ei s-au făcut singuri pe sine vânzători și au umblat din boier în boier și pe la toți dregătorii care au fost atunci... și n-au găsit pe nimeni... în acele timpuri ca să cumpere”⁷. Mai departe rezultă că satul s-a vândut pentru 36 300 aspri, care au fost împărțiți între săteni, în funcție de moșia vândută, venitul obținut de pe aceasta și numărul de bărbați, buni de muncă, din fiecare liude^{***}. Suntem informați în continuare că în afară de acești bani, boierul a fost obligat să mai plătească pentru ei încă 3 ani toate birurile și dajdiile, care erau peste an, întrucât nu reușise „să-i scoată de pe catastif”.

Situațiile întâlnite și la celelalte sate sunt identice, procesul de rumânizare fiind generalizat în acea perioadă.

Ulterior, la câțiva zeci de ani după asemenea evenimente, sau chiar mai devreme, sătenii încercau să se elibereze, fie prin răscumpărare, fie prin bună învoială, recurgând la înduioșarea boierului sau a urmașilor lui, fie pe cale judecătorească. Asemenea tentative nu reușeau decât rareori, întrucât proprietarii nu renunțau așa de ușor la forța de muncă cu care trebuiau „să se hrănească”.

Astfel de derumânizări aveau loc mai ales atunci când unii proprietari, ajungând la anii grei de bătrânețe, îi miluiau pe sătenii rumâni, „spre pomenirea sufletului lor, al părinților și strămoșilor lor”.

4.2. INSTITUȚIA „ÎNFRĂȚIRII” ÎN SATELE MUSCELULUI

Această instituție a reprezentat procedeul de aducere în sânul obștii, sub formă de frate a unei rude sau a unui străin, care obținea, astfel, drepturi depline cu ceilalți membri ai comunității. Rămânând cu exemplele tot la satul Băjești, ne vom

* Cnezi – țăranii liberi, moșneni; sinonim – megieși.

** Dajdie – dare în bani sau în natură datorată domnitorului sau proprietarilor de pământ.

⁷ DIRB., *Țara Românească* vol. II (1611–1615), doc. 238 din 26 martie 1614 p. 261–263.

*** Liude – unități fiscale, impozitate de visterie, reprezentând familii lărgite existente în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea.

referi de data aceasta la logofătul Mareș din Câmpulung, devenit vornic, care și-a zis Mareș Băjescu, nume sub care a rămas în toate documentele vremii. Este atestat documentar în 1646, când pătrunde în acest sat prin înfrățire cu Neacșa, una din nepoatele marelui pitar Dragomir, menționat mai înainte⁸. Odată statornicit aici, el capătă dreptul de a cumpăra moșii, cu vecinii de pe ele, mori, iazuri etc., nu numai în Băjești, dar și în satele vecine – Bratia, Goleștii Vulparului și Românești. Din venetic, el dobândește astfel „cetățenia Băjeștilor” și realizează o stare prosperă, cu care mari și curți, eleșteu de pește, și contribuie la ridicarea unor edificii de interes public, permițându-și în cea de a doua parte a vieții să-și adopte, după cum s-a arătat, numele de Mareș Băjeșcul logofăt, dar și banu Mareș Băjescu, iar jupâneasa lui Maria – băneasa banului Mareș.

Înfrățirea se practica nu numai între persoanele fizice, ci și între o persoană particulară și o instituție cu statut juridic, de cele mai multe ori o mănăstire. Domnitorul însuși se putea înfrăți cu un boier, având loc schimburi de moșii și alte bunuri între ei. În sensul celor prezentate ne vom referi la logofătul Codrea din Bratia (sat aflat pe râul cu același nume) care, neavând copii și fiindu-i teamă că moșia sa ar putea să rămână prădalică* după moarte, se înfrățește cu jupâneasa lui, Anca, astfel ca, în cazul decesului unuia dintre ei, soțul rămas în viață să stăpânească bunurile celuilalt**. Rămas singur după moartea soției, logofătul Codrea se înfrățește cu mănăstirea Vieroș, căreia îi lasă multe moșii și țigani „pentru sufletul lui”⁹.

4.3. APROPIEREA DE CELE SFINTE LA ANII BĂTRÂNETELOR ȘI ASIGURAREA ODIHNEI VEȘNICE.

Urmând exemplul unor domnitori evlavioși, dar poate chiar al propriilor înaintași, marii boieri au căutat întotdeauna apropierea de cele sfinte prin daniile făcute mănăstirilor, construirea unor schituri/schitulețe, eliberarea rumânilor de pe moșie, iar mai târziu și a țăganilor ș.a. Ori de câte ori a fost posibil, și-au stabilit

⁸ Arhivele Naționale București, *Catalogul Documentelor Țării Românești*, vol. VI (1645–1649), doc. 653/13 noiembrie 1646, p. 251.

* Prădalica – procedura de trecere a unor bunuri importante în seama domniei, ca urmare a unei trădări din partea proprietarului acestora sau a străngerii cercului de persoane cu vocația de urmași la strângerea averilor în cauză.

** Pentru pitorescul lui, prezentăm și în acest caz extrase din hrisovul de întărire a înfrățirii, al lui Alexandru voievod (1567–1577), din care rezultă motivația actului, în sine: „Pentru că a venit Codrea logofăt și împreună cu jupânița lui, cu Anca, înaintea domniei mele de s-au înfrățit amândoi și s-au întocmit de a lor bună voie pentru toate averile și pe ocină pentru că au fost sterpi, nu le-a dat Domnul Dumnezeu nici fii, nici fiice din trupurile lor. Dacă se va întâmpla lui Codrea logofăt moarte mai înainte de jupânița lui Anca «aceasta» să țină partea bărbatului ei... din Bratia... Și iarăși, dacă se va întâmpla Ancăi să moară mai înainte de bărbatul ei, de Codrea logofăt, acesta să stăpânească partea jupâniței lui Anca din Purcăreni, din bucate și ocina și țăgani și delnița”.

⁹ Arhivele Naționale București, Sucu. I, Documente muscelene 1984, vol. II, p. 26, 27.

locul de veci în bisericile/mănăstirile construite, mulți dintre ei călugărindu-se în partea a doua a vieții. Dintre foarte multe cazuri la care ne-am putea referi îl alegem pe cel al marelui clucer Tudoran Vlădescu, zis și Tudoran-aga, precum și Tudoran Aninoșanul, din Aninoasa, descendent din familia boierilor Vlădești.

De o energie, pricepere în afaceri și inițiativă cu totul aparte, acesta a cumpărat în perioada 1666–1695 moșii, munți, mori de apă, vii ș.a. în peste 20 de sate din Muscel, Argeș, Dâmbovița, Vlașca, Ilfov și Slam Râmnic, cu care a miluit mănăstirea Aninoasa, ctitorită de el în 1677. Avea cu care o înzestrare putea să-i ajungă acesteia atât pentru adăpostul, hrana și îmbrăcăminte a circa 40 de călugări, cât și pentru buna întreținere cu toate cele de trebuință, a bisericii¹⁰.

Aici s-a și călugărit de altfel, luând numele de Teodosie monahul și tot aici și-a ales locul de veci. Grija deosebită pentru astfel de acte rezultă din prezentarea, în limbajul timpului, a zapisului lui Mușat vistier al doilea și mare stolnic din Pietroșani, de pe râul Doamnei, atestat documentar în 1632, care glăsuiește, între altele: „apropiindu-mi-se ceasul, fiind eu cu limbă vie, chemat-amu arhieriei și preoți și boieri de am socotit pentru petrecerea și îngroparea trupului meu să-l dau suptu umbra și mila lui Dumnezeu la vri-un loc sfântu unde să slujește și să laudă numelelui cel sfântu, ca să poci avea și eu folos sufletului meu și ertarea păcatelor mele... Deci am ales cinstitul și sfântul hram a prea curatei și prea cinstitei... sventei Mariei ce este în cinstită și slăvită lavră și mănăstire de în Argeș...”¹¹. Mai departe, din citirea documentului, aflăm că respectivul boier lasă mănăstirii, din agoniseala lui pe acest pământ, toată partea lui din satul Mușătești câtă se va alege, cu toți rumânii, cu mori cu tot și cu tot venitul.

4.4. RELAȚIILE FAMILIALE, ASPECTE CUTUMIARE

Acestea se încadrau într-o etică severă, subordonată preceptelor religioase, dar și tradiției multiseculare a locuitorilor ținutului. Vom recurge din nou la un document prin care Mihnea voievod (1577–1583; 1585–1591) întărește lui Drăghici logofăt, soției sale Despina și surorii acesteia, Calea, ocine* în Brătianii de sus «Bratia» cu vii, sate, țigani, mori, ș.a. Motivând atribuirea acestor bunuri, în document se arată că au fost lăsate de părinții celor două surori, Despina și Calea, drept moștenire, „pentru că i-a îngrijit la vremea morții lor, pentru că au murit de moarte cumplită, care se numește ciumă. Iar surorile jupânițelor Despina și Calea, anume Preda și Stanca, niciun amestec să nu aibă, cu mai sus zisele averi, pentru că la vreme de nevoie nu i-au îngrijit, ci au fugit și au lăsat ca să-i mănânce câinii”¹².

¹⁰ I. Răuțescu, pr. *Mănăstirea Aninoasa din jud. Muscel*, Tipografia Gh. N. Vlădescu, Câmpulung-Muscel, 1933.

¹¹ D.R.H.B., *Țara Românească* vol. XXIII (1630–1632), doc. 361/24 aprilie 1632, p. 551.

* Ocine – moșii de baștină, dobândite cu caracter permanent care pot fi lăsate moștenire, deși făceau încă parte din complexul social al satului de devălmaș.

¹² DIRB., *Țara Românească*, vol. IV (1571–1580), doc. 333/din 1578 (7086) iulie–august, 12, p. 327.

Asemenea exemple, de sancționare drastică a relei comportări din partea copiilor față de părinți, ne sunt oferite cu sutele, de către documentele de arhivă.

Nici în planul moralei, din sânul sau din afara familiei, opinia satului și a autorităților nu era indiferentă, lucrările de istorie reținând multe situații în care s-au adoptat atitudini ferme de reglementare, a ceea ce se considera a fi abateri scandaloase de la normele de conviețuire. Probabil că numai printr-o convergență a măsurilor luate pe linie administrativă și a organelor bisericești, îmbinate cu preceptele tradiționale ale obștii, s-a reușit ca familia românească să-și mențină de-a lungul timpului rolul său de celulă sănătoasă a societății și de factor al vitalității poporului nostru, depășind vicisitudinile timpurilor.

Pentru a rămâne tot în domeniul faptelor concrete vom prezenta extrase din raportul unui căpitan, cu numele Dec, care răspundea de ordine într-o parte a județului Ilfov, către domnitorul Mihail Șuțu, prin care propune îndepărtarea dintr-un sat a preotesei parohului bisericii, întrucât atrage prin purtările ei rele pe turci. În raport, datat 30 octombrie 1792, se spune între altele: „Cu prea multă plecăciune... înștiințez pentru preoteasa popii Florea Mocan din satul Matreni, că iarăși s-au înăditu cu Turci la curvăsărie neastâmpărată, de va să spargă satul cu cheltueli ce făcu satului «prin prezența acolo a turcilor» și de groaza ce i-au cuprinsu și câți călători drumeai și mosafiri vin la casa ei, de beau vinu și să face jocuri în casă-i și să pângărească toți de curvia ei, să-ți faci pomană să arăți părintelui Mitropolit, ca cu iconomie s-o ridice de aceea, din margine, să o depărteze de turci, fiindcă ni mai rămâne alți doi preoți satului...”¹³.

La această jalbă, marele logofăt al divanului, în numele domnitorului, poruncește ispravnicului de Ilfov ca, pe numita preoteasă să o ridice în pază, cu mijloace cuviincioase, și să o trimită cu o căruță, de la aceiași căpitanie, care a raportat cazul, la o mănăstire „dintr-un lemn”, unde se poruncise stareței s-o primească.

După câte se constată, cazul care ne-a stat la îndemână spre a-l prezenta, se referă la un alt județ, dar el reflectă spiritul timpului în Țara Românească și cu atât mai vârtos în zona Muscelului.

Cele câteva exemple concrete la care am apelat în final, dovedesc că arhivele ne oferă cu prisosință materiale faptice pentru redactarea capitolelor din monografie referitoare la viața spirituală, tradiție, morală ș.a., pe lângă cele privind istoria, geografia, relațiile socio-juridice etc. Se înțelege că ne-am oprit numai asupra câtorva dintre elementele structurale privind concepția monografiei județului istoric Muscel, pe parcurs urmând a reveni și cu alte informații și date de bază asupra acestui subiect de mare complexitate.

¹³ V. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. IV, București, Tipografia “Gutenberg” 1892, p. 70.

O SOCIOLOGIE A DEREIFICĂRII – DUALITATEA STRUCTURALULUI LA ANTHONY GIDDENS

ION I. IONESCU

Catedra de Sociologie, Univ. „Al. I. Cuza” Iași

Opoziției holism – individualism (obiectivism – subiectivism) în sociologie i s-au adăugat altele: determinism – independență, constrângere – libertate etc., la fel de sterilizante, reduționiste, pentru cunoașterea sociologică.

Între cei care cheamă la depășirea acestor raporturi caricaturale între oameni și societate, propunând o perspectivă a *co-determinării circulare* (realitatea socioumană fiind „construcție istorică și cotidiană”, iar societatea – produs și matrice a acțiunilor individuale), se află sociologul englez A. Giddens, autor a peste 18 volume, mai ales prin contribuția sa la sociologia constructivistă din *The Constitution of Society*¹.

COORDONATE ESENȚIALE ALE TEORIEI STRUCTURĂRII

Iată-le rezumate de către autor:

1. Toți oamenii sunt agenți competenți, adică ei cunosc condițiile și consecințele a ceea ce fac zi de zi (au conștiință discursivă și practică).

2. Competența agenților este limitată de inconștient, de condițiile nonrecunoscute și de consecințele nonintenționale ale actelor lor, analiza limitărilor are conotații ideologice.

3. Studiul vieții cotidiene este la fel de important ca și studiul reproducerii practicilor instituționalizate, al integrării sociale și integrării sistemice fiindcă acestea sunt legate (și) de caracterul repetitiv al timpului reversibil.

4. Rutina este forma predominantă de activitate socială cotidiană, legată de grija reducerii angoasei și de menținerea sentimentului securității ontologice.

5. Și studiul contextului este important, în special studiul frontierelor spațial-temporale ale interacțiunilor, coprezența actorilor etc.

6. De asemenea, studiul status-urilor, rolurilor, al drepturilor, obligațiilor și sancțiunilor aferente acestora în colectivități date.

¹ Anthony Giddens, *The Constitution of Society*, Polity Press, Cambridge, 1984 (tradusă în franceză: *La constitution de la société. Elements de la théorie de la structuration*, P.U.F., Paris, 1987).

7. Constrângerile asociate proprietăților structurale ale sistemelor sociale reprezintă un tip de constrângere printre altele.

8. Există grade diferite de închidere a totalităților societale, principiile structurale permițând diferențierea tipurilor de societate (ideea de „societate” din epoca „statelor-națiune” este actualmente redefinită).

9. Puterea este un concept elementar, angajat în acțiunea umană, analizei acesteia asociindu-i-se studiul resurselor.

10. Oamenii reperează ei înșiși mecanismele de organizare sau (re)producere socială, nu numai cu sprijinul specialiștilor din științele socioumane.

PRINCIPALELE CONCEPTE ȘI ARTICULAREA LOR

Principalele concepte utilizate sunt: actor, acțiune, condiții nonrecunoscute ale acțiunii, efecte nonintenționale, corp, inconștient, reflexivitate, conștiință practică, conștiință discursivă, motivație, întâlniri, coprezență, rutină, poziționare, formă de instituire, regionalizare, contact, sistem social, integrare socială, integrare sistemică, constrângere ș.a.

Cu ajutorul lor, sociologul dezvoltă ideea „**dualității structuralului**”: „proprietățile structurale ale sistemelor sociale sunt totodată condiții și rezultate ale activității îndeplinite de agenții care fac parte din aceste sisteme”².

Sociologul englez critică reducăționismul structural-funcționalismului, dar și al tradițiilor interpretative, preluând însă aspecte valide din diferite sociologii și discipline socioumane conexe.

Competența actorului este definită prin tot ceea ce acesta cunoaște (sau crede) despre circumstanțele acțiunii sale și a celorlalți, tot ceea ce utilizează în (re)producerea acțiunii lui și poate exprima oral sau scris (**conștiința discursivă**) sau cunoaște (tacit), știe să facă, dar nu poate exprima oral sau scris (**conștiința practică**).

Stratificarea eului acționant ia în seamă controlul reflexiv, raționalizarea și motivarea acțiunii.

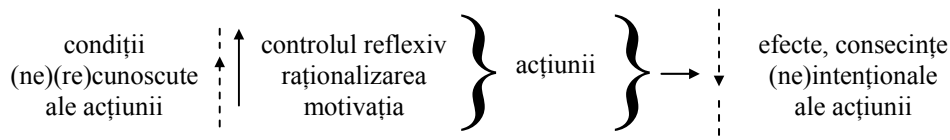
Controlul reflexiv se referă la conduita celui care exercită control asupra acțiunilor sale și a altora, asupra dimensiunilor fizice și sociale ale contextului acțiunii.

Raționalizarea acțiunii face referire la faptul că actorii își asigură o comprehensiune teoretică a fundamentelor activităților (un actor competent așteaptă de la un altul să poată exprima ce și de ce face, dacă este întrebat).

Motivația se leagă de dorința și de potențialul de acțiune care furnizează „proiecte”, „programe”, „planuri” de acțiune (inclusiv de motivația inconștientă).

² A. Giddens, *Op. cit.*, p. 15. Toate trimiterile din text se vor referi la această lucrare a autorului.

Acțiunea nu trimite la intențiile oamenilor, ci la capacitatea lor de a face, desfășurată în fluxul cotidian al vieții, în **condiții (ne)(re)cunoscute** și cu **efecte (ne)intenționate** (p. 53).



Actorul poate cunoaște, recunoaște sau poate să nu cunoască toate condițiile acțiunii, atât cele care țin de el, cât și cele care țin de resurse, de context. Un act este intenționat dacă actorul știe, sau crede că știe, că actul are o însemnătate anume sau conduce la un rezultat așteptat.

„Pentru științele sociale, consecințele nonintenționale ale conduitelor intenționale sunt de extremă importanță” (p. 60).

Omul poate declanșa o acțiune, îi poate influența cursul, poate interveni în ea sau se poate abține să intervină. „Acțiunea depinde de capacitatea unei persoane de «a crea o diferență» într-un proces concret, în cursul evenimentelor” (p. 63).

În sociologie este important să avem în vedere „frontierele” acțiunii, **circumstanțele** precise la care se limitează capacitatea acțională. Faptul că omul „nu are de ales” în anumite circumstanțe, nu înseamnă disoluția acțiunii (lucru neglijat imprudent de către „obiectiviști”, care au considerat „constrângerile” ca „forțele naturii”, iar omul supus total acestora).

Pentru curentul structuralist-funcționalist, „**structura**” era „modelul regularizat” al relațiilor sau fenomenelor sociale. La mulți autori era considerată ca imagine (ce poate fi vizualizată ca scheletul la anatomie, de exemplu). Acest fapt a făcut ca structura să fie considerată exterioară și constrângătoare față de acțiunea umană.

În teoria sa asupra structurării, Giddens folosește termenul de „**structural**” pentru a se referi la reguli și resurse și termenul „**principii structurale**” pentru a desemna proprietăți structurale angajate în reproducerea totalităților societale. „**Instituțiile**” sunt practici cu cea mai mare extensie spațio-temporală în totalitatea societală.

Regulile nu se pot conceptualiza independent de **resurse**. „Acestea fac referire la modurile după care relațiile transformatoare sunt efectiv încorporate în producția și reproducția practicilor sociale” (p. 67). Cum fiecare actor competent este și un „teoretician al socialului”, regulile sunt legate de constituirea sensului și sancțiunilor. Regulile și resursele folosite de actor în (re)producerea acțiunilor lor sunt mijloace de reproducere a sistemului social. Regulile pot fi *constitutive* (de exemplu, regulile jocului de șah) și *reglatoare* (de genul: „studenții încep cursurile la ora 8”). Regulile vieții sociale sunt proceduri generalizabile utilizate în actualizarea și reproducerea practicilor sociale (codurile dreptului, regulile

birocratice, regulile jocurilor etc.). A. Schutz arăta că în viața socioumană cotidiană oamenii folosesc „scheme”, „formule” etc. pentru a o aborda rutinier, dar ei nu cunosc, nici nu prevăd toate situațiile în care se vor afla.

Regulile pot fi *profunde* (tacite, informale, slab sancționate; de exemplu, regulile limbajului, sau cele după care se ordonează intervențiile în conversații) și *superficiale* (discursive, formale, puternic sancționate; de exemplu, „legile” juridice). Ambele categorii se leagă de menținerea **securității ontologice**. Pozițiile pe care le ocupă actorii și colectivitățile în sectoare, regiuni ale sistemelor influențează impactul pe care îl au condițiile lor, chiar și cele mai rutiniere, asupra integrării.

„Constituirea actorilor competenți și a structurilor nu sunt două fenomene independente, un dualism, ci mai curând o dualitate” (p. 75).

„Dualitatea structuralului” încearcă să surprindă faptul că proprietățile structurale ale sistemelor sociale sunt în același timp medium și rezultat al practicilor oamenilor, că structuralul este „constrângător și abilitant” (p. 75). Adică, actorii sunt competenți, cunoașterea și acțiunea lor este constitutivă structurării vieții sociomane, „structuralul” neavând existența independentă de cunoașterea și acțiunea (responsabilă) a acestora. Însă, competența oamenilor este „limitată”, adică ei nu au conștiința tuturor condițiilor acțiunii pentru a lua cele mai nimerite decizii, ceea ce face să apară (și) consecințe neintenționale care se adaugă condițiilor (ne)(re)cunoscute ale acțiunilor.

Pentru a face inteligibil modul în care relațiile sociale se extind în spațiu–timp dincolo de coprezență, A. Giddens distinge între: durata vieții unui om ca „timp ireversibil” și durata vieții cotidiene și a instituțiilor ca „timp reversibil” (p. 84). Timpul vieții unei persoane este timpul vieții corpului său. Rutinele experienței cotidiene sunt ca anotimpurile care trec și revin. Timpul instituțiilor este condiția și rezultatul practicilor organizate și îndeplinite în continuitatea vieții cotidiene. Formele instituționalizate, rutinele se exprimă reciproc (p. 85).

Corpul este locul sinelui acționant. **Sinele** însă, nu este o simplă extensie a caracteristicilor fizice ale organismului, ci implică motivația, conștiința – fără a omite, nega, importanța subconștientului, a surselor inconștiente ale cogniției, motivației etc. El se constituie, de asemenea, prin achiziționarea limbajului, în relație, desigur, cu controlul corpului. Memoria se leagă de percepție, care face apel la „scheme de anticipare” (în timp ce organizează informația anterioară) pentru a trata continuu tot ceea ce implică situarea în temporalitatea experiențelor (noi percepem continuu tot ce există în mediu, iar o parte din ceea ce percepem este blocat, uitat rapid etc.). La naștere omul posedă organe de simț cu care selectează deja din lumea înconjurătoare. Desigur că la început, mai grosier, apoi din ce în ce mai rafinat (după o anumită perioadă de dezvoltare psihomotorie și a identității personale ca personalitate, copilul concepe și acceptă permanența unui obiect (și) independent de percepția lui vizuală). Și atenția (selectivă) are importanța ei (fiecare context conține evenimente, calități ale altor actori pe care nu le remarcăm).

Viața cotidiană presupune o anumită „securitate ontologică” (p. 99), expresie a autonomiei controlului corporal în rutinele previzibile, ce se bazează pe sentimentul încrederii în sine și în alții și depinde de rutinele previzibile afectate în „situații critice” (a se vedea scrierile lui Bettelheim, Pollack ș.a. privind „fenomenul concentraționar”).

A. Giddens insistă și asupra **poziționării** (p. 133) în spațiu-timp și în sistemul de relații. „Pozițiile sociale se constituie ca intersecții particulare de semnificare, dominare, legitimare” care au legături cu categorizarea (*typification*) oamenilor.

De la R. Linton vorbim în sociologie de **roluri**. Giddens le redefineste – plecând de la concepția sa asupra structuralului – ca „identități sociale ce se însoțesc de un ansamblu (nu neapărat precis definit) de prerogative și obligații pe care le pot pune în act, îndeplini actorii cărora aceste identități le sunt acordate” (p. 134). Oamenii se poziționează în **coprezență** (ceea ce presupune numeroase și subtile mișcări ale corpului, o multitudine de gesturi etc.) și „într-un ansamblu de zone care se largesc de la casa proprie până la sistemul mondial, trecând prin locul de muncă, vecinătate, sat, stat-națiune” (p. 135). Integrarea se realizează (și) prin ceea ce se țese în detaliu în viața socioumană cotidiană (vârsta și sexul sunt contururile cele mai generale pentru atribuirea unei identități sociale, însă, un rol capătă precizia conceptuală în contactele interacțiunilor, când prerogativele și obligațiile sunt explicit formulate).

Interacțiunile sociale și competența actorului în experiențele cotidiene constituie socioumanul. Cunoștințele aduse în interacțiuni nu rămân străine lumii construite. Acestea, ca și principiile și deprinderile, fac oamenii să se simtă în largul lor în interiorul propriei socioculturi. Ei pot depăși frontierele în funcție de accesul la cunoaștere, de mijloacele de acces la cunoaștere, de difuzarea și mijloacele de difuzare ce fac cunoștințele disponibile etc. (p. 142). Desigur că, „grație sedimentării experienței în limbaj”, actorii cunosc mai mult decât au trăit; cu toate acestea, cei a căror viață s-a desfășurat în același mediu, „pot fi mai ignoranți în privința a ceea ce se petrece în alte părți” (p. 142).

În capitolul 3 al cărții sale, intitulat: „Timpul, spațiul și regionalizarea”, A. Giddens pleacă de la studiile lui Hagerstrand, care identifică surse ale constrângerilor activității omului ce țin de corporalitate și de contexte fizice:

- „corporalitatea” impune limitări capacităților de mișcare, de percepție (doi oameni nu pot ocupa același loc, în același timp);
- intervalul relativ scurt al vieții individuale face ca timpul să fie „resursă rară” pentru om;
- orice mișcare în spațiu este și una în timp (de exemplu, traversarea SUA de la est la vest se face în doi ani pe jos, în opt luni călare, în patru luni cu diligența, cu trenul în patru zile, cu avionul obișnuit în cinci ore, și în două ore cu un supersonic).

Aceste aspecte condiționează interacțiunile cotidiene, **traietoriile cărarilor** (zilnice, globale etc.), „limitează natura modelelor în spațiu-timp” (p. 169).

Locurile – spune Giddens – stau la originea unei bune părți a fixității instituțiilor, dar ele «determină» asemenea «fixitate» în mod difuz. În general, este posibil de desemnat locul plecând de la proprietățile sale fizice, fie ca trăsături ale lumii naturale, fie, cel mai adesea, ale combinării cu artefacte umane” (p. 172). Interiorul unui loc este **regionalizat**, iar regiunile sunt de importanță crucială pentru constituirea contactelor interacțiunii, caracteristicile acestora servind rutinier drept conținut pentru interacțiuni.

În paragraful destinat analizei „modurilor de regionalizare”, A. Giddens face referire la procesele de zonare a spațiu-timpului în raport cu practicile sociale rutinizate: casa – „stație” a intersecțiilor cotidiene (p. 173–174), zonele spațiale și organizarea temporală într-un spital modern (p. 174–175), la închisori și spitale psihiatrice (p. 178–180), la atelierele întreprinderilor (p. 182–183) etc.

„În societățile moderne, casa și locul de muncă sunt cele două principale centre în care activitățile zilnice tind să se concentreze, cel puțin în cazul majorității bărbaților” (p. 185). Aceste locuri au regiuni „centrale” și „periferice” (distincție valabilă și în cazul casei și în cazul orașului, țării, continentului).

„Națiunile industriale «stabilite» ale «centrului» care este occidentul ocupă și păstrează o poziție centrală în economia mondială, mizând pe faptul că, din punctul de vedere al industrializării, ele au precedat în timp societăți «mai puțin dezvoltate»” (p. 186).

Viața socioumană se desfășoară în situație de coprezență și absență în timp și spațiu. „Proprietățile fizice ale corpurilor și mediilor în care se deplasează dau caracter social vieții socioumane și limitează accesul la altele «absente» în spațiu” (p. 187). Pentru a fi mai explicit, Giddens folosește conceptele: **„cărări spațio-temporale cotidiene”, „întâlniri”, „contextualizarea regiunilor”, „intersecția locurilor”** etc. Pentru a le ilustra dă câteva exemple: socotirea timpului la kabyli (după Bourdieu); reprezentarea grafică realizată de Hagerstrand privind traiectoria unui elev în timpul unei zile din „anul școlar”; modul de spațializare a școlilor, a sălii de curs („concentrarea autorității în săli de curs separate permite exercitarea unui înalt nivel de control asupra poziționării corpului și a activităților”) etc. Și aceste analize subliniază intenția lui Giddens de a anula schisma macro–micro în sociologie. Nu putem vedea instituțiile (doar) ca agregate de microsituații, nu le putem înțelege plecând (doar) de la microsituații; „modelele instituționalizate sunt profund angajate în toate «microsituațiile», chiar și în cele mai limitate și mai efemere” (p. 197).

Abordând noțiunile de: **„modele instituționalizate”, „instituții”, „societate”, „sistem”, „reproducere socială”** (cap. 4), Giddens pleacă de la „critica conceptului de societate” (p. 220). El enumeră prezumțiile științelor sociale (societatea ca organism biologic, mecanism, „complex cibernetic” autoorganizator etc.) și arată că, în fapt, societățile se află (și) în contextul sistemelor intersocietale distribuite în arii spațio-temporale; luăm în seamă prezența grupurilor, relațiile

între ele, relațiile dintre societăți; este o asociere între un sistem social, un loc, un teritoriu, în care există elemente normative (pe care se fundamentează pretenția de a ocupa legitim locul), în care există sentimentul că oamenii împărtășesc o identitate comună etc. „Eu susțin – spunea A. Giddens, (p. 227) – că teoria structurării nu minimizează în nici un fel importanța dimensiunii constrângătoare a structuralului”, dar adaugă faptul că ideea de „constrângere” are semnificații multiple: sistemele sociale sunt ancorate în practici reproduse în spațiu și timp, instituțiile sunt ansambluri puternic articulate ce preced – succed duratei oamenilor dintr-o societate dată; prin „socializare” omul nu este numai constrâns, ci și abilitat (de exemplu, limba maternă îmi constrânge gândirea și acțiunea, mi le limitează într-o oarecare măsură dacă nu are întinderea și cuprinderea necesare să-mi surprindă „meandrele” gândurilor etc., dar mă și abilitază făcând să-mi dezvolte competența în interacțiune). Cu alte cuvinte, „societățile umane sau sistemele sociale pur și simplu n-ar exista fără acțiunea umană. Cu toate acestea, actorii nu creează sistemele sociale: ei le (re)produc sau le transformă, le refabrică” (p. 228). Dacă Durkheim arăta că „faptele sociale” au „proprietăți obiective” ce îngrădesc acțiunea oamenilor, Giddens spune că faptele sociale nu sunt exterioare oamenilor, ele pot fi constrângătoare dar și abilitante (eventual, putem insista asupra faptului că ele restrâng unele acțiuni, împiedică altele etc.). Este important să distingem între: **constrângeri materiale, sancțiuni și constrângeri structurale**.

Când vorbim de *constrângeri materiale* va trebui să avem în vedere și indivizibilitatea corpului și finitudinea vieții individuale și limitările capacităților senzoriale ale capacităților de comunicare etc. și vom arăta că nici acestea nu sunt „date pentru totdeauna”, deoarece știm că oamenii au inventat mijloace pentru sporirea posibilităților corporale, senzoriale, de comunicare etc.

Sancțiunile îmbracă o gamă largă, de la folosirea forței brute până la „gura satului”, sau aluziile ironice, (dez)aprobatoare. Va trebui să avem în vedere aici însuși faptul că toate sancțiunile presupun și un anumit consimțământ al oamenilor (altfel, ce înseamnă amenințarea cu moartea la adresa unui om care nu mai vrea să trăiască?).

„Atunci când amenințarea unei sancțiuni nu e fatală, supunerea, consimțământul subiectului, pot depinde mai mult de mecanismele conștiinței sale” (p. 223).

Constrângerile structurale decurg din caracterul contextual al acțiunii, din caracterul „dat” al proprietăților structurale. Dar, a afirma că în orice moment societatea preexistă vieților fiecăruia din membrii săi, nu echivalează cu identificarea unei surse de constrângere, decât dacă pre existența societății limitează într-un mod oarecare posibilitățile acestora (p. 234). Constrângerile structurale variază după circumstanțele materiale și instituționale, dar și după competența actorilor în raport cu acestea.

Constrângerile structurale nu se exercită independent de motivele și rațiunile agenților în privința a ceea ce fac, spune Giddens. Ele nu sunt comparabile cu

efectele unui cutremur de pământ care distruge un oraș și pe locuitorii săi, fără ca aceștia să poată interveni.

În capitolul al 5-lea, Giddens dezvoltă **teoria schimbării**. Mai întâi el caută să „deconstruiască” teoriile schimbării (în special „materialismul istoric”) care postulau cauzalitatea structurală, legile universale etc.

Concepția evoluționistă s-a bucurat de maximă popularitate în a doua parte a secolului al XIX-lea mai ales datorită lui Ch. Darwin (nu putem însă neglija vocile care încă de atunci au afirmat relativismul cultural).

Plecând de la paradigma organicistă, unii au asimilat societatea unui organism biologic ce se naște, se dezvoltă, se maturizează, ajunge în declin etc. (evoluția fiind endogenă, „autodesfășurătoare”, autocontrolată, condițiile externe – când erau luate în seamă – contribuind la accelerarea sau încetinirea acesteia).

A. Comte a postulat progresul („nici o ordine reală nu se poate stabili, nici dura, dacă nu e pe deplin compatibilă cu progresul; nici un mare progres nu ar putea fi realizat dacă nu ar tinde finalmente către o evidentă consolidare a ordinii”) în teoria „celor trei stadii”.

Karl Marx a considerat „forțele de producție”, principalul „motor” al schimbării, sursa schimbării fiind „lupta claselor” sociale. Omenirea „parcurge” orânduirile: comuna primitivă, sclavagismul, feudalismul, capitalismul, socialismul.

E. Durkheim a afirmat că evoluția societății este lentă și cumulativă fiindcă se leagă de evoluția instituțiilor („revoluțiile” sunt agitații la suprafața vieții sociale).

T. Parsons a utilizat frecvent conceptele de „evoluție”, „selecție”, „adaptare” etc. Mulți dintre cei care au dezvoltat teorii ale schimbării în spiritul lui Parsons au utilizat termenul de *adaptare*. Acest concept ridică însă multe dificultăți. În biologie este mai precis (se referă la adaptarea la mediu, adică influența mediului asupra fondului genetic al unei populații de organisme aflate în interacțiune cu acest mediu). Dar în științele socioumane ce semnifică? Dacă urmărim cu atenție diferite teorii, sesizăm că în ele vom afla referiri la toată gama proceselor prin care oamenii reacționează la „mediu”.

Rappaport considera adaptarea ca „procesul prin care organismele sau grupurile de organisme, *via* schimbările din propriile stări, structuri, compoziții, mențin un echilibru homeostatic, în și între ele, în fața fluctuațiilor pe termen scurt și schimbărilor pe termen lung în compoziția și structura mediului lor”. Harding vorbea de adaptarea societății la natură și de „ajustările reciproce” între societăți. Alteori termenul e tratat de-a dreptul simplist (nu fără influență și popularitate).

De exemplu, G. Childe scria: „plec de la faptul evident că ființa umană nu poate trăi fără să mănânce. Prin urmare, o societate nu poate exista fără ca membrii săi să-și asigure o cantitate de hrană suficientă pentru a se menține în viață și a se reproduce. Dacă o societate ar fi legitimat credințe și instituții care să aibă ca efect imposibilitatea de a-și asigura hrana (dacă, de exemplu, țăranii egipteni ar fi fost

obligați să lucreze tot anul la construcția superpiramidelor) sau de a nu se reproduce biologic (ceea ce s-ar fi produs dacă toți ar fi crezut cu strășnicie în virtuțile celibatului), această societate ar fi dispărut în scurt timp. [...] Este clar că aprovizionarea cu hrană trebuie să exercite un control ultim asupra determinării credințelor și idealurilor”. Putem prezuma, în ultimă analiză, că metodele de subzistență exercită, „determină” instituțiile, încheie Childe în spirit marxist.

Referindu-se la adaptare, H. Spencer vorbea de dreptul la „supraviețuire a celor mai apți” și considera formarea de societăți din ce în ce mai mari (în urma conflictelor armate care înlătură „varietățile de oameni mai puțin adaptați”) ca pe un „proces inevitabil” etc.

„Istoria umanității nu are o «formă» evolutivă”, scrie Giddens, insistând asupra consecințelor negative ale unor asemenea „modele” propuse.

În primul rând, „evoluția” introduce „ruptura” în istorie și atunci când postulează apariția lui „*homo sapiens*” (pentru care s-au presupus tot felul de explicații cauzale mai mult sau mai puțin savante) și atunci când postulează „societăți primitive” și „societăți civilizate” etc. Care ar fi unitatea „evoluției”?

Cei care nuanțează între evoluționiști, disting faptul că unii au în vedere „societățile”, „culturile” mai avansate, „ca versiuni diferențiate față de altele „mai puțin avansate”. Dar, în general, în definirea „societăților”, „culturilor” ei au reținut trăsăturile care i-au interesat (p. 298). Iar istoria umanității este, în general, concepută ca o „povestire a creșterii lumii” (*world – growth story*): „originea” e în văile Orientului Mijlociu; urmează o creștere, în general continuă, „un progres calm” în jurul Mediteranei, de-a lungul Atlanticului spre nord; imperiile Orientului, grecii, romanii, creștinismul, Evul Mediu, Renașterea, Reforma, industrializarea, lupta pentru dreptate națională, socială etc. formează o succesiune familiară (cu tot felul de detalii) – „istoria generală cu Occidentul la vârf”. „Nimic nu indică faptul că schemele evoluționiste n-ar conține elemente etnocentriste. E posibil să găsim, în științele sociale occidentale, o schemă care situează India în vârful ierarhiei?” (p. 298).

Nimeni nu a stabilit cu certitudine unde și când a apărut „primul *homo sapiens*”. Este mai sigur că oamenii, după apariția lor, au trăit în societăți de vânători, culegători, timp în care schimbările au fost minime.

„Din motive care fac încă obiectul a importante controverse «civilizațiile» divizate în clase au început să se dezvolte mai întâi în Mesopotamia, apoi în alte părți. Perioada relativ scurtă de istorie care s-a scurs de atunci nu se caracterizează printr-un progres continuu; ea seamănă mai curând descrierii lui Toynbee” (p. 299). Schemele evoluționiștilor comportă patru mari pericole, spune Giddens: cel al *compresiei uniliniare*, al *compresiei omologice*, al *iluziei normative* și al *determinării temporale* (p. 299).

Astfel, evoluționiștii au avut tendința de a confunda evoluția generală „cu o evoluție specifică”. Să spunem că în Europa „feudalismul” a precedat „capitalismul”. Dar este feudalismul „stadiu general al evoluției”? Nu.

Unii și-au imaginat omologia „stadiilor evoluției sociale” și a celor ale dezvoltării personalității umane, postulând existența unor mari diferențe între „culturi orale”, „de talie mică” etc. și „societățile evoluate” (în privința formelor de cunoaștere, de sensibilitate, comportament etc.). Complexitatea socială, au postulat unii, înseamnă un grad mare de reprimare a afectelor. Marcuse spunea că evoluția de la „animalul uman” la „ființa umană”, înseamnă trecerea de la satisfacerea imediată la satisfacerea amânată, de la plăcere la restricția plăcerilor, de la bucurie (joc) la pedeapsă (muncă), de la receptivitate la productivitate.

În „societățile mai puțin complexe”, scria și N.Elias, spontaneitatea exprimării emoțiilor este mai mare, oamenii sunt ca și copiii, spontani și schimbători etc. Așa să fie?

Dacă facem apel la cercetările antropologilor, etnologilor, care au studiat pe teren astfel de societăți „primitive” vom constata că nu e chiar așa.

„Nu există nici o corelație între complexitatea lingvistică și nivelul de dezvoltare materială care caracterizează diferitele societăți” (p. 301). S-a constatat că sistemul de rudenie, instituțiile pot fi de mare complexitate în „culturile orale”, că aici există numeroase prohibiții morale etc.

Poate fi o societate cu capacitate adaptativă superioară normativ? Poate fi trecerea timpului identică cu schimbarea? Poate fi Istoria istoricitate? Marx, de exemplu, a răspuns afirmativ și a propus binecunoscuta schemă generală a dezvoltării, ce oferea toate răspunsurile. Însă, „faptul că ființele umane trebuie să supraviețuiască în mediul lor natural, nu ne permite nicicum să răspundem la întrebarea dacă ceea ce fac ei pentru a supraviețui joacă rol dominant în procesul de transformare socială” (p. 304). Atunci când ne propunem să dăm seama de schimbare, nici un mecanism simplu și suveran nu poate fi invocat, nici o „cheie” nu ne deschide toate misterele.

Aceasta nu înseamnă că nu se pot face anumite generalizări privind schimbarea socială. Pentru aceasta Giddens propune câteva concepte:

- **principiile structurale** (analiza modurilor de articulare instituțională);
- **caracterizarea episoadelor** (stabilirea modurilor de „schimbare instituțională” de formă asemănătoare);
- **sistemele intersocietale** (analiza relațiilor între totalități societale);
- **intersecții spațio-temporale** (identificarea legăturilor dintre societăți de tipuri structurale diferite);
- **timpul mondial** (examinarea conjuncturilor în lumina „istoriei” controlate reflexiv).

„Principiile structurale” pot fi definite ca principii de organizare ce fac posibile forme regulate de distanțare spațio-temporală, plecând de la mecanisme definite de integrare societală (p. 240).

Există societăți de talie mică, cu „cultură orală”, în care **principiul structural** predominant se exercită de-a lungul axei ce leagă tradiția și rudenia, în

care există o identitate a integrării sociale și sistemice (deoarece interacțiunile au loc în „cadre” situate în „locuri” cu „înalță disponibilitate de prezență”).

Principiul structural dominant în societățile cu clase este cel situat de-a lungul axei ce leagă zonele rurale. Diferențierea orașului de sat „se află la originea separării între integrarea socială și integrarea sistemică” (p. 241). Pentru a avertiza că tabloul conturat nu e o altă „schemă” evoluționistă deghizată, Giddens **nu afirmă că integrarea sistemică „nu este încă” distinctă de integrarea socială.**

În aceste societăți, practicile tradiționale, relațiile de rudenie etc. rămân predominante, statul fiind incapabil să pătrundă în profunzimea cutumelor locale, puterea militară a **administrației** centrale fiind adesea, mijlocul folosit pentru controlul zonelor cele mai îndepărtate. Politicul (și personalul aferent) este separat de activitatea economică, sunt în vigoare coduri de legi, apar moduri de coordonare simbolică bazată pe texte scrise etc.

„Capitalismul modern” nu este „rezultatul evoluției” societăților împărțite în clase. **Principiul structural** este separarea statului și a instituțiilor economice și dependența lor reciprocă. A avut loc o mobilizare fără precedent a resurselor în cadrul unui program de dezvoltare tehnică. Extensia ponderii administrativului (cu cohorte de funcționare de toate felurile, care supraveghează populația) a devenit mecanismul ce a mărit ruptura între integrarea socială și cea sistemică. „Sub impactul procedurilor administrative codificate, care penetrau viața de toate zilele, practicile tradiționale au devenit sporadice, fără a dispărea cu totul. Locurile care furnizau cadrele interacțiunii în context de coprezență au suferit însă transformări majore” (p. 204).

„Societățile tribale” n-au format un „sistem mondial”. „Civilizațiile” au dezvoltat centre de putere cu influență asupra unor largi zone ale globului și au produs schimbări sociale rapide. Societățile capitaliste cu mare putere militară și industrială „au distrus sau erodat implacabil societățile tribale și societățile divizate în clase” (p. 243).

Giddens face numeroase precizări privind: „relațiile de transformare”, „convertibilitatea reciprocă a regulilor și resurselor” angajate în reproducerea socială, proprietatea privată, marfa, banul, capitalul, manufactura, întreprinderea, diviziunea muncii etc., de fiecare dată precizând că acestea sunt rezultatul activității și alegerilor membrilor competenți, în mediul constrângător și abilitant. Controlul reflexiv al acțiunii în situații de coprezență este esențial pentru integrarea socială, ca și condițiile și efectele interacțiunilor situate spațio-temporal, iar comprehensiunea condițiilor de (re)producere a sistemului face parte din condițiile de (re)producere a sistemului.

Giddens a utilizat și conceptul de „**contradicție**” (desigur, după ce îl „denaturalizează”). El distinge între „*contradicțiile existențiale*” și „*contradicțiile structurale*”. „Societatea tribală” întreține mai strânse legături cu natura; oamenii trăiesc în coprezență și își îndeplinesc activitățile în ritmurile naturii.

Aceste aspecte sunt negativ percepute de către „civilizații”. Dar de ce? În fapt, am putea vorbi mai nimerit de contraste pe mai multe planuri: geografic, meteorologic, zoologic, botanic, tehnic, social, ritual, filosofic, religios (p. 253). Să luăm, de pildă, miturile. În „societățile tribale” ele sunt mediatorii contradicției existențiale (între ființele umane și natură) și „tratează” temele incestului, sexualității, vieții, morții, pe care le explică oamenilor. Relațiile de rudenie, spune C. Levy-Strauss, sunt elementul principal pe baza căruia se construiește aprehensiunea persoanelor, iar tradiția este sursa principală a introducerii de sens moral în timpul reversibil al vieții de zi cu zi.

În „societățile tribale” centrele sunt multiple, frontierele neclar marcate sunt „descentralizate”, fără contradicții structurale. Dezvoltarea contradicțiilor structurale, o dată cu emergența statului, a dus la slăbirea contradicțiilor existențiale. „Orașul este un mediu străin naturii” (p. 254), el favorizează atitudini și sisteme simbolice care se îndepărtează de cele ale oamenilor, apropiați de elemente și evenimente. Zidurile orașului tradițional izolează „mediul urban” de exterior (deși locuitorii lui subzistă ca urmare a tranzacțiilor cu cei din zonele agricole apropiate), distribuția spațiului, a construcțiilor fiind expresia unor distincții cosmologice cu caracter sacru. Fiind „conținătoare de putere”, orașele au favorizat apariția unui dinamism diferit. Statul „a scăpat” de constrângerile tradiției, grație capacității inovatoare a puterii politice, dar „el trebuie să cedeze neîncetat tradiției”, datorită influenței și puterii acesteia (p. 225).

Statele își consolidează puterea centralizată, dar în interiorul lor și între ele se dezvoltă și alte legături, raporturi (ale unităților productive, comerciale, ale grupurilor religioase, ale intelectualilor etc.) ce depășesc „puterea centralizată”, universul social și teritoriul în care aceasta își afirmă suveranitatea (p. 256).

Contradicțiile structurale devin preponderente în societatea actuală în raport cu cele existențiale (fără ca acestea să dispară cu totul).

„Contradicția primară a statului (-națiune) capitalist se situează în modul de creare, prin sfera «publică» a statului, a unei sfere «private», separate de «societatea civilă» și legată de ea prin numeroase relații” (p. 256). „Este fals să afirmăm că societatea civilă înglobează tot ceea ce este în afara câmpului de acțiune al statului, în cazul în care o asemenea aserțiune face referire la instituțiile ce ar fi anterioare puterii statului și care n-ar face parte din domeniul acesteia. Originile statului sunt de asemenea cele ale societății civile (p. 257).

„Contradicțiile secundare” apar o dată cu internaționalizarea capitalului, cu mondializarea. Dar, în același timp, viața socială are „**caracter episodic**” (p. 305), adică se prezintă ca secvențe (formate fiecare dintr-un ansamblu de acte și evenimente) cărora le putem stabili începutul și sfârșitul. Putem distinge, astfel, secvențele ce privesc principalele instituții ale unei totalități societale.

Giddens dă exemplul emergenței „statelor agrare”. El stabilește mai întâi elementele ce marchează începutul secvenței de schimbare, apoi analizează

procesul de „transmutare instituțională” (în condițiile existenței unei societăți anterioare) și în contextul unor relații intersocietale mai largi, fără a neglija aspectele endogene ale schimbării.

„Într-o regiune cu înalt potențial agricol, acumularea unui surplus de producție de către locuitorii satelor distincte situate unele în proximitatea altora, poate conduce la emergența unui stat care să reunească aceste comunități sub o singură administrație” (p. 305). Dar, precizează imediat Giddens, aceasta este o posibilitate între altele.

Pentru a pune în relief „incidența diferitelor forme de sisteme intersocietale asupra tranzițiilor între episoade”, Giddens folosește conceptul de **timp mondial**. „Schimbarea socială depinde de conjuncția circumstanțelor și evenimentelor a căror natură poate varia după contexte, dar acestea, ca întotdeauna, pun în joc agenții care exercită control reflexiv asupra condițiilor în care își fac «propria istorie»” (p. 305).

În societatea contemporană, extensia distanțării spațio-temporale a sistemelor sociale, înlănțuirea modurilor de regionalizare (și dezvoltare inegală), preeminența contradicțiilor structurale și predominanța istoricității, ca forță mobilizatoare a organizării, formează fundalul, de la care plecând, putem stabili originile unui episod. Putem avea în vedere factorii demografici, războaiele, dezvoltarea forțelor de producție, rolul comerțului, al creșterii productivității muncii etc. dar dacă se accentuează reducătorist importanța unui singur factor se comite o eroare. Analiza se cere a fi complexă, fără răspunsuri lejere, imediate, „gata făcute”. Teoriile care pretind că explică «originile statului» sunt, în fapt, „himere” (p. 312).

Când își prezintă teoria schimbării, Giddens nu înscrie o „înlănțuire de evenimente într-un calendar al istoriei lumii”. El are permanent în vedere limitele posibilităților de generalizare, în primul rând, fiindcă este necesar să ne referim la conjuncturi. Altfel, „putem specula fără limite asupra modurilor de formare a statelor” (p. 314). Să amintim că, după al doilea război mondial, conducătorii Japoniei au decis să adopte „modelul” de dezvoltare industrială occidentală? Oare numai de atunci ființele umane aflate într-un context particular împrumută de la altele din alte contexte sau le fac concurență?

„N-avem nevoie să ne imaginăm că aceste persoane sau grupuri puneau mai întâi la punct planuri globale de transformare socială și apoi încercau să le realizeze” (p. 315). „Planurile” sunt fenomene contemporane.

Deci, cu ce-ar putea semăna o „teorie a formării statelor”? Nu ar trebui să uităm că „forțele sociale” presupun existența membrilor cu motivație ce acționează în, și asupra contextelor societății care-i constrânge și abilitează. Dacă ne vom referi, de pildă, la factori ca „presiunea resurselor”, „creșterea demografică” etc. vom avea în vedere că aceștia variază de la caz la caz, se limitează la contexte, intervale istorice (aceasta nu înseamnă că nu putem face generalizări sau că generalizările sunt fără valoare).

Giddens dă, în context, exemplul teoriei lui Carneiro (ce insistă asupra rolului decisiv al războiului în formarea statului), teorie „interesantă și elegantă”, dar care nu dă seama de toate cazurile de formare a statelor. De fapt, o asemenea teorie nici n-ar trebui să tindă a explica totul, ci ar trebui să-și determine cu onestitate limitele validității.

Mulți leagă schimbarea *de putere* (concept, de asemenea, reconstruit, în sensul că nu-i neapărat vorba de „lupta de clasă” în sensul de a considera că existența puterii poate fi un obstacol în calea emancipării, libertății etc.) și de *resurse*.

Resursele, ce constituie „structuri de dominare”, sunt de două feluri: de alocare și de autoritate.

În general, teoriile evoluționiste dau prioritate resurselor materiale. Nu negăm, nici nu diminuăm, influența habitatului natural, a invențiilor tehnice etc. dar, „resursele de autoritate au aceeași importanță” (p. 320). Mă refer la coordonarea persoanelor într-o societate, la managementul resurselor umane, la atenția acordată dimensiunilor constrângătoare și abilitante ale corpului uman, șanselor de viață, alfabetizării, combaterii iletrismului, sporirii capacității de informare, de păstrare a informațiilor în memoria individuală sau în „tezaurul de memorie”.

CONSECINȚE ALE TEORIEI STRUCTURĂRII PENTRU CERCETAREA SOCIOLOGICĂ

Oricare cercetare are o *dimensiune culturală, etnografică sau antropologică* (p. 346), fiindcă sociologul are de studiat fenomene încărcate de semnificație, urmărește cunoașterea a ceea ce actorii implicați nu știu, știu, cred că știu sau ar trebui să știe pentru a-și desfășura activitățile cotidiene.

În măsura în care ține seama de capacitățile conceptuale ale actorilor înșiși, sociologul construiește „concepte de ordin secund”, face o dublă traducere, interpretare.

Cercetările sociologului *nu sunt scop în sine*. El comunică și cu cei investigați, dar comunică și rezultatele cercetării.

Cursul vieții sociale poate fi previzibil în sociologia unui mare autor, dar actorii sociali vor face (sau nu) ceea ce este prezis. Este important să urmărim condițiile (re)cunoscute ale acțiunii și efectele intenționate, dar *să nu omitem importanța condițiilor nerecunoscute și a consecințelor neintenționate ale acestora*.

Sociologii îi consideră pe istorici „specialiști” ai timpului, pe geografi „specialiști” ai spațiului, „dar relațiile în timp și spațiu nu pot fi «extrase» din analiza socialului fără a mina această întreprindere în totalitatea sa” (p. 349). Este util, adaug eu, *recursul la demersul economiștilor, psihologilor, etnologilor etc. ca și la câștigurile din științele deciziei, cogniției, gestiunii, comunicării, informaticii, educației etc.*

Este util să avem în vedere două tipuri de „punere în paranteze” (pe plan metodologic) atunci când întreprindem o cercetare sociologică: analiza instituțiilor

și analiza conduitelor strategice ale membrilor competenți. Nici o demarcație clară nu le separă însă.

„A analiza conduitele strategice înseamnă a acorda întâietate conștiinței practice și conștiinței discursive, ca și strategiilor de control folosite în interiorul unor frontiere contractuale precise” (p. 351). Proprietățile instituționalizate ale cadrelor interacțiunii sunt, de obicei, considerate ca „date”. Aceasta nu trebuie să însemne că ele nu sunt produse și reproduse de acțiunea umană.

Când ne concentrăm asupra actorilor este important să insistăm și asupra competenței lor, motivației, capacității controlului reflexiv. Pentru a ilustra aceste afirmații, Anthony Giddens dă exemplul unor cercetări făcute de Paul Willis (asupra unui grup de băieți care frecventau o școală situată într-un cartier sărac din Birmingham, p. 379), de P. Ingham (asupra rolului City-ului în Anglia) ș.a.

Conceptele teoriei structurării – spune Giddens – pot fi folosite ca „instrumente de sensibilizare”, ca unelte pentru conceperea și organizarea cercetării, pentru interpretarea rezultatelor.

Însă ideea că în sociologie trebuie să facem tot timpul apel la o masă compactă de concepte abstracte, este la fel de eronată ca și aceea că am putea face o cercetare excelentă fără apel la concepte.

Când cercetarea pleacă de la „cunoașterea comună” este util un moment hermeneutic („elucidarea hermeneutică a cadrelor de semnificație”, spune Giddens). Acest moment este respins de cantitativiști (sau i se acordă oarecare valoare descriptivă). Dacă facem distincție între „cunoașterea comună” și „cunoașterea științifică”, ar trebui să distingem „cunoașterea comună” de „simțul comun” (în măsura în care e credință failibilă). Asemenea distincții nu înseamnă deschiderea unei prăpăstii de netrecut între ele (p. 402). Sunt cercetări care-și propun să rămână la nivelul elucidării hermeneutice a cadrelor de semnificație, urmărind nici un fel de generalizări. Sunt alții care vizează investigarea contextelor și a formelor conștiinței practice (etnometodologii, de exemplu). Anthony Giddens arată importanța acestora, ca și a celor care vizează competența agenților, limitelor competenței acționale a acestora, a contextelor schimbătoare în spațiu și timp, constrângătoare și abilitante, ca și a celor care vizează ordinea instituțională, studiul componentelor instituționale ale sistemelor sociale, al integrării sociale, al integrării sistemice etc.

Adeptii sociologiilor macro, tind să acorde întâietatea structurilor, metodelor cantitative; adeptii sociologiilor micro, tind să acorde întâietate interrelațiilor, interacțiunilor, metodelor calitative. „Conflictul între aceste două poziții este un vizibil reziduum metodologic al dualismului ce opune structura și acțiunea” (p. 395).

„Dualitatea structuralului” cere un demers complementar, deoarece socioumanul se constituie prin „acțiunile situate, produse în situații concrete particulare, pe care actorii implicați le recunosc, descriu și utilizează ca fundament sigur pentru a face noi inferențe și întreprinde noi acțiuni în ocazii asemănătoare sau nu. Acțiunile situate sunt produse de mecanismele interacțiunii sociale, care nu

aparțin nici unui context, dar care sunt sensibile la toate contextele, și membrii societății utilizează structura socială pentru a face acțiunile inteligibile și coerente în situații particulare. În acest proces, structura socială este o resursă esențială pentru acțiunea situată și în același timp produsul ei; mai mult, structura socială este reprodusă ca realitate obiectivă care constrânge în parte acțiunea. Transparența a ceea ce afișează actorii (inteligibilitatea reciprocă a comportamentelor) se realizează prin exploatarea dependenței contextuale a semnificației *via* relația reflexivă care se stabilește între structura socială și acțiunea situată” (p. 398).

Giddens se oprește și asupra *ideologiilor*, asupra *criteriilor de validitate*, asupra *intervenției sociologice*, asupra *efectelor teoriei* etc.

Referindu-se la *posibilitatea generalizării*, sociologul englez arată că în științele sociale „nu există legi universale”. *De ce însă continuă să caute aceste himere?* Din cauza dominației pozitivismului, filosofiilor empiriste etc. Dacă sociologii țin neapărat să descopere „legi”, atunci trebuie „denaturalizat” și redefinit conceptul de lege în disciplinele socioumane (fiindcă este adevărat că nici în domeniul socioumanului nu bântuie întâmplarea). Se cuvine deci, să arătăm că în viața socioumană, „mecanisme sociale” depind de actorii sociali care trăiesc și acționează în contexte în care se interpenetrează condiții (ne)(re)cunoscute ale acțiunii cu efectele, consecințele (ne)intenționale ale acesteia și ar fi suficient să ne dăm seama că generalizările de aici nu pot fi „legi universale”. *Generalizările rămân valide în circumstanțe influențate de conținutul și caracterul spațio-temporal situat al competenței actorilor*, de raționalizarea acțiunii de către ei etc.

SOCIETATEA MODERNĂ DEMOCRATICĂ ÎN CONCEPȚIA LUI G. BARIȚIU

IRINA CRISTEA

George Barițiu s-a născut la 24/12 mai 1812, la Juncul de Jos (din vechiul district al Chioarului), într-o familie de nobili armaliști. Copilăria și-a petrecut-o într-un sat din împrejurimile Turdei, Petridul de Mijloc; acolo, sub îndrumarea tatălui său, preotul Ion Pop, a învățat să scrie și să citească înainte de a merge la școală. Clasele primare le-a făcut la Trascău, cele gimnaziale la Blaj, iar pe cele de liceu la Cluj. Studiile superioare, de teologie, le-a urmat la Blaj, între anii 1831–1835. În același spațiu spirirtual și pedagogic, după absolvirea studiilor, a trecut la catedră, pentru a preda, timp de un an, cursurile de fizică. Din 1836, G. Barițiu și-a continuat activitatea didactică la Școala comercială din Brașov; a fost directorul acestei instituții din 1837 până în 1845.

Atmosfera restituționistă de după 1820 din Imperiul Habsburgic, manifestarea spiritului restaurației prin reconsiderarea trecutului din perspectiva națiunilor supuse, au favorizat relansarea, după 1830, a dezideratului politic fundamental al românilor, adâncirea și extinderea fundamentelor liberale ale ideologiei naționale și adăugarea componentei sociale la ideea națională. În aceste împrejurări, un grup de negustori români din Brașov l-a solicitat pe Barițiu pentru responsabilitatea de redactor al unui periodic pe care ei voiau să-l editeze. Astfel apare în 1838, sub conducerea lui George Barițiu „Gazeta de Transilvani” (mai târziu „Gazeta Transilvania”) cu suplimentul literar „Foaie pentru minte, inimă și literatură”; el a deținut principala responsabilitate redacțională a acestui periodic până în 1850, an în care a fost nevoit să renunțe la conducerea lui.

Această primă perioadă „brașoveană” a vieții cărturarului a fost marcată de un accentuat activism politic: George Barițiu a jucat un rol important la „Adunarea de la Blaj”, a deținut responsabilități în cadrul Comitetului românesc „de pacificare” de la Sibiu. Bun cunoscător al petiționalismului românesc, Barițiu, alături de Al. Papiu Ilarian, Buteanu, Micaș și-a adus contribuția la clarificarea programului revoluției democratice europene de la 1848 și la adaptarea lui la situația și cererile națiunii române, în condițiile în care se vehicula, de către revoluționarii maghiari, ideea „uniunii”. Între anii 1838 și 1848, gazetele conduse de G. Barițiu și T. Cipariu au orchestrat adeziunea românilor la principiile liberalismului și au promovat strategia folosirii prilejului oferit de situația revoluționară pentru emanciparea națională.

În primăvara lui 1849, ofensiva generalului Bem a obligat Comitetul Național Român să se retragă în Țara Românească. G. Barițiu, în calitate atât de membru al comitetului, cât și ca director al unei gazete prin care acest comitet organiza națiunea română, a trebuit să se refugieze în Țara Românească; acest an, 1849, a fost marcat de arestări și pribegii. În anul următor a reușit să revină în Ardeal.

Noul absolutism, instaurat la 31 decembrie 1851, de orientare reformistă, a stimulat „individualitățile naționale” în efortul lor de formare a instituțiilor naționale în domeniile care nu lezau unitatea politică a monarhiei. În aceste împrejurări, elita românească a mobilizat energia națiunii pentru crearea și/sau consolidarea instituțiilor identificate ca instrumente de susținere a naționalității. S-a urmărit: întărirea proprietății funciare românești, formarea unei clase de mijloc românești, dezvoltarea industriei, afirmarea libertății comerțului, înființarea camerelor de comerț și industrie, formarea unei elite economice românești și a unei birocrății românești ca parte a sistemului administrativ imperial, continuarea programului iluminist de culturalizare a poporului, înființarea de tipografii românești (la Brașov și Sibiu) și de noi așezăminte școlare (Programul școlar al lui A. Șaguna). În perioada absolutistă s-a urmărit neabătut crearea și diversificarea elitelor naționale românești.

Barițiu participă la realizarea acestui cuprinzător plan de organizare și afirmare a națiunii. Începând cu anul 1852 s-a interesat de organizarea unor activități economice care să se armonizeze cu activitatea sa culturală și politică: a preluat conducerea fabricii de hârtie din Zărnești și a îndeplinit sarcini importante în cadrul Asociației comercianților români din Brașov. Anul 1852 a fost și anul revenirii la activitatea editorială și publicistică: a editat un periodic propriu, „Calendarul pentru poporul românesc” (1852–1865). Îndatoririle asumate – de editor și traducător – l-au obligat la cercetări în domeniul lingvisticii; cele două dicționare german-român și maghiar-român publicate de el (primul alcătuit și cu sprijinul lui G. Munteanu) au fost roade ale acestor cercetări (1853–1869).

Inaugurarea regimului liberal (Diploma imperială din 20 octombrie 1860), ca modalitate de atingere a unui compromis în vederea conservării unității și integrității monarhiei, a favorizat federalismul istoric, „restituționismul” corectat în sens centralist prin Patenta din februarie 1861. Poziția românilor a fost prezentată în Memoriul din 10 decembrie 1860, redactat ca Rezoluție a conferinței de la Sibiu, care declara națiunea română ca națiune politică independentă. Astfel, se crea: sancționarea juridică a acestei independențe și, în consecință, egalitatea națiunii și a limbii române cu celelalte existente în Transilvania; o lege electorală mai democratică; înființarea unei societăți literare. Dieta din 1863 (Sibiu), convocată în baza prevederilor electorale liberale (care stabilea votul censitar și capacitar), s-a prezentat ca o nouă instituție. Aplicarea noului drept electoral a condus la modificarea raportului de forțe din Transilvania și a adus în viața politică „țăranul cetățean”. Se intra în modernitate. În lipsa unei organizări laice, politice a națiunii, coordonarea acțiunii politice s-a realizat prin presă.

Aceste schimbări istorice l-au determinat pe G. Barițiu la activism politic și cultural; s-a remarcat în cadrul Dezbaterilor din Sibiu și, ca parlamentar a reprezentat interesele ardelenilor români la Viena; în 1861 a înființat, împreună cu alți patrioți români cărturari, „Asociația transilvană pentru literatura română și cultura poporului român”. Ca secretar principal al „Astrei” (în perioada 1861–1888) a reușit să întemeieze organul ei publicistic, revista „Transilvania”. „Astra”, coordonatoare a activității asociațiilor regionale românești (cele mai importante erau „Asociațiunea arădeană” și „Asociațiunea maramureșeană”), a urmărit atât formarea spiritului public la națiunea română și consolidarea solidarității naționale, cât și înfăptuirea ideii democratice de națiune și difuzarea modelului cultural general românesc.

Înfrângerea Austriei, în 1866, de către Prusia, accentuarea opoziției maghiare față de Imperiu, extinderea mișcărilor naționale, au impus Casei de Habsburg reconsiderarea „regimului liberal” și consfințirea, la 8 iunie 1867, a dualismului austro-ungar ca nouă formă de stat; cu această ocazie Transilvania își pierde autonomia (este inclusă în „Țările Coroanei Ungare”). Acestea au fost condițiile în care organizarea politică a națiunii române s-a constituit într-o soluție la problema supraviețuirii comunității naționale române; s-a hotărât instituționalizarea mișcării naționale prin întemeierea „partidului propriu” pe baza legii electorale și „reformarea loialismului”. „patriotismului dinastic” concomitent cu orientarea spre București și promovarea ideologiei naționale.

Aceste transformări în strategia politică a ardelenilor români marchează viața oamenilor politici, a cărturarilor transilvăneni. George Barițiu, alături de alți fruntași ardeleni, a fost chemat la „conlucrarea culturală” cu oamenii de cultură din „Țara” de peste munți în cadrul „Societății literare române” (care, în 1867, a devenit „Societatea Academică Română”). În cadrul Academiei a fost ales președintele „Secției istorică-arheologică”.

Ca membru al Comitetului Central Electoral, George Barițiu, alături de Ioan Rațiu, Ion Micu Modovan, Aron Densușianu, a promovat pasivismul politic și a susținut autonomia Transilvaniei, ca reacție la compromisul austriac din 1867. În 1869 s-a înființat, ca modalitate de instituționalizare a mișcării naționale a românilor din „Țările Coroanei Ungare”, Partidul Național al Românilor din Banat și Ungaria și Partidul Național al Românilor din Transilvania. Barițiu a fost membru fondator al partidului transilvănean.

În 1877, „an de cotitură pentru români”, Sibiul devine centrul mișcării românești transilvănene. Acesta este principalul motiv pentru care Barițiu se mută cu familia la Sibiu. Aici editează propriul periodic, sugestiv intitulat „Observatorul”, pentru că acest termen exprima cel mai bine opțiunea românilor din Transilvania pentru o atitudine de „respingere pasivă”, în coordonate legaliste, a politicii statului dualist austro-ungar.

În 1881 a devenit clară necesitatea unificării partidului, alegerea atitudinii comune de adoptat pentru a se asigura un program unic, care să susțină

solidaritatea națională și să mărească eficiența acțiunii politice. În mai 1881, la Sibiu, se hotărăște formarea Partidului Național Român și se adoptă un Program unic – în Transilvania partidul a rămas în pasivism, în „Banat și părțile vestice” partidul s-a prezentat la alegeri.

Acesta este contextul în care George Barițiu redactează ampla lucrare istorică *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, în care a prezentat temeiurile și evoluția mișcării petiționale românești, ca expresie a luptei naționale. În 1882 a redactat „Memorialul”, în care a prezentat principalele revendicări sociale și politice ale românilor transilvăneni. La Conferința Națională a P. N. R. din 7–9 mai 1887, când George Barițiu a fost ales președinte al partidului, s-a declarat pasivitatea și s-a reactualizat hotărârea din 1884 de redactare a unui proiect de memoriu „curat politic”, care să evidențieze diferența dintre starea de fapt și starea de drept și să deslușească direcții de evoluție pentru viitor.

Conștient de necesitatea întăririi legăturilor cu Bucureștiul din perspectiva viitorului, Barițiu inițiază un proiect de înființare a unei rețele de căi ferate, care să lege între ele drumurile de fier ale Transilvaniei și ale Regatului României prin nodul feroviar Brașov. Interesul pentru surse de finanțare sigure, importante și de durată, l-au legat de cercurile financiare transilvănene. Experiența, interesele, competența, au justificat cooptarea sa în comitetul de direcție al Băncii „Albina”.

Ultimii ani din viață i-au fost luminați de mari împliniri: a editat, între 1889 și 1891, *Părți alese din istoria Transilvaniei...* și a fost ales, în 1893, Președinte al Academiei Române.

S-a stins din viață în 1893, luna iunie.

George Barițiu a făcut din programul de modernizare a naționalității române proiectul său de viață.

*

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, romantismul în ascensiune promova ideea renașterii naționale, iar raționalismul triumfat „impunea” aplicarea programului revoluției democrate europene, program ce avea ca idee directoare „schimbarea formelor juridico-politice”.

În zona central-est europeană, ideologia revoluționară dominantă a fost aceea a „liberalismului individual”; ea oferea atât o platformă pentru acțiunile complete de desființare a absolutismului, de promovare a unui nou tip de democrație și a unui nou constituționalism, cât și o întemeiere etico-politică a libertăților de expresie, întrunire, asociere. Programul revoluției maghiare de la 1848, formulat în acești termeni, și-a asigurat adeziunea unei părți importante a elitei românești din Transilvania, Banat și Partium, deși el cuprindea și „dezideratul *uniunii* Transilvaniei cu Ungaria”, ce-i drept sub rezerva că acest lucru se va întâmpla numai în condițiile în care Dieta Ardealului își va da asentimentul. În procesul de *aplicare* a acestui program revoluționar, a devenit tot mai clar pentru elita românească, faptul că el nu oferea un cadru pentru reprezentarea și organizarea

națiunii române, în tradiția politică românească liberală anterioară, a *liberalismului colectiv*, care condiționa realizarea aspirațiilor individuale de recunoaștere și respectarea libertății colectivității naționale (în formula bărnuțiană: „Noi nu vrem libertate fără naționalitate”). În cadrul colectivității naționale române din Transilvania, noile forme juridico-politice generale propuse de filosofia politică a revoluției democratice europene, au intrat în conflict cu o puternică *tradiție liberală de o altă natură* care, se dovedise, servea mult mai bine intereselor naționale (= idealul național) decât „liberalismul individual”.

„Conflictul liberalismelor” nu a fost doar forma unei simple lupte ideologice, ci expresia luptei pentru supraviețuire a comunității naționale române din Transilvania. „Rezistența” iluminismului, militantismul național, ca marcă a „*blocului elitei române*”, nu pot fi evaluate, deci, ca expresii ale neputinței manifestării spiritului critic, ca incapacitate de asimilare a formelor noi. Pentru bărbații acelor vremi, strategia supraviețuirii și, apoi, a împlinirii idealului național impunea aderarea la principiile „liberalismului colectiv”. Dezideratele politice ale reprezentării și organizării națiunii impuneau naționalismul cultural și continuarea acțiunii de culturalizare. Până în epoca noului absolutism, singurele instituții cu funcții de reprezentare și organizare a națiunii au fost cele național-culturale și bisericești. Noul absolutism, ca epoca „restituționistă”, a permis doar organizarea „social-culturală” și promovarea unui program de formare a elitelor naționale. Abia după 1861, în timpul regimului liberal, a fost posibilă o acțiune mai fermă de organizare politică a națiunii în cadrele legislației existente și elaborarea unei perspective proprii cu privire la formele de adoptat. Dacă în Principate a fost posibilă adoptarea mai timpurie a formelor noi juridico-politice, în Transilvania „nu avea cine” să adopte aceste forme. Românii ardeleni nu s-au putut declara „națiune politică independentă” decât în 1860, iar instituționalizarea mișcării naționale în forma unui partid politic nu s-a putut realiza înainte de 1869.

George Barițiu a formulat clar, spre sfârșitul deceniului șapte al secolului al XIX-lea, dezideratul elaborării unei științe politice a națiunii care să stabilească - realist și orientat spre viitor - idealul național, scopul social-politic major, modalitățile și traseele realizării acestui scop și să identifice agenții sociali, care pot și trebuie să se angajeze în re-formarea tuturor sferelor vieții sociale. Întrebările lui Bariț au fost caldice și practice: *ce dorim și ce putem face?, cu ce mijloace și pe ce cale ne putem atinge scopurile? cine poate și trebuie să înfăptuiască scopurile stabilite?*

Experiența revoluției de la 1848 din Transilvania (evoluția relațiilor dintre revoluția maghiară și revoluția română, raportul dintre programul revoluției democratice europene și interesele comunității naționale române, „conflictul liberalismelor”), a impus gândirea unei căi specifice de trecere de la feudalism la noi forme juridico-politice și la un nou mod de viață, elaborarea unui concept propriu de societate modernă, stabilirea unei doctrine politice proprii, care să fundamenteze acțiunea socială și politică de renovare a formelor sociale. Pentru

Barițiu era evident faptul că românii ardeleni se aflau într-o situație diferită de aceea a națiunilor civilizate din apus: în efortul lor de modernizare, ei nu puteau imita modurile de organizare a societăților apusene. Raportul instituit în occident între societatea civilă și stat era, în opinia lui George Barițiu, un tip de relație care nu putea servi interesele comunității naționale române din Transilvania.

1. *Știința politică a națiunii* va elabora, în primul rând, conceptul *societății moderne* și va defini *idealul societății moderne democratice naționale* spre care să tindă națioanalitatea română. Relația politică constitutivă a acestui nou tip de societate este definită de conjuncția „libertate și naționalitate”.

Societatea modernă aduce cu sine noi forme de solidaritate și accentuează interdependența popoarelor. În forma sa occidentală, considera Barițiu, ea se organizează după principiul individualismului, principiu al liberalismului individual, ce susține „spiritul concurenței”, a cărui acțiune subminează solidaritatea națională, relație constitutivă a *societății moderne naționale*. Aceasta din urmă, spre deosebire de societatea modernă, se organizează după principiul liberalismului *colectiv*: libertate și naționalitate; are loc, deci, înlocuirea „spiritului concurenței” prin „solidaritate”.

George Barițiu recunoștea, pe linia de gândire a clasicilor economiei politice, că doar concurența a putut să sfărâme „monopolurile” medievale ale breslelor, doar ea a făcut posibilă producția de fabrică și a asigurat „selecția naturală” a producătorilor stimulând rafinarea competențelor și ajutând „societatea cea mare, pe milioane, cărora le dă producție mai bună, mai ieftină și mai multă”; dar tot libera concurență este aceea care proclamă „dreptul libertății” fără a oferi și mijloacele sociale ale realizării libertății *tuturor* membrilor societății. Aceste cadre favorizau dezvoltarea structurilor „iraționalității sociale”, a conflictelor sociale și duceau la erodarea solidarității naționale: „*dreptatea socială*” întemeiază *acel drept al proprietății generatoare de nedreptate*. Barițiu concluziona că liberalismul individualist, animat de ideea libertății individuale și de spiritul de concurență este fundamental „deconstrucționist”, iar rolul său istoric este de a destrăma structurile feudale. Societatea modernă, a liberei concurențe, marchează depășirea barbariei feudalismului și restituie individului demnitatea civică, dar ea nu aduce cu sine și solidaritatea națională care este, pentru naționalitățile asuprite, axul bolții drepturilor politice și calea regală spre autonomie. Noua societate trebuie să fie democratică: o societate în care dreptatea socială susține solidaritatea, fundamental „construcționistă”.

Ideea lui George Barițiu este că lupta împotriva despotismului trebuie să se împletească cu lupta pentru afirmarea națională („Nu vrem libertate individuală fără libertate națională”, *Scrisori social-politice*, p. 176), concurența cu solidaritatea, însă „concurența” trebuie „localizată” în câmpul economic, ea nu poate fi un principiu de organizare socială și politică a națiunii.

Societatea modernă democratică națională este acea formă a societății moderne care: 1. are ca formulă politică, conjuncția „libertate și egalitate” și 2. este animată de principiul solidarității. Specificul acestei forme de societate modernă

este că statul și societatea civilă se află într-un tip original de relație regulativă de solidaritate, aproximat de tipul solidarității familiale [5, p. 326]. Pentru ca națiunea să nu fie o fantomă, pentru ca insul și familia să nu se destrame, statul trebuie să fie național și „*omenos*”.

„Statul *omenos*” este, după formula utilitaristă, statul mijloc de asigurare a bunăstării și fericirii, dar el este mai ales „dator a înainta mătura, cum am zice scăparea de sub epitropie a popoarelor” [5, p. 101]. Așa cum ieșirea din minorat a individului este marcată de folosirea rațiunii, tot așa ieșirea din dependență a unui popor se face prin formarea propriului stat.

În spiritul gândirii iluministe, Barițiu consideră că „statul *omenos*” este un organ social ale cărui inițiative sunt subordonate normelor umanitare și are ca scop promovarea progresului economic, formarea conștiinței civice și naționale, promovarea culturii și a civilizației, adică a unei ordini cu adevărat „*omenească*”, „ce face să stea drumul ne-nchis pentru toți, ca să propășească fiecare până unde îl ajută puterile” [5, p. 102].

2. Modalitatea înfăptuirii idealului național și social – societatea modernă democratică națională – nu era una revoluționară. Chiar dacă feteșul constituționalismului începuse să se destrame, pătura conducătoare a românilor ardeleni, elita ei politică, nu adera la idealurile socialiste formulate în alte cadre și tradiții și nici la metodele revoluționare; lupta trebuia să aibă loc în forme legale: „Nu faptele nesupunerii, ci o treptată cultivare și deșteptare a oamenilor noștri este calea către fericire”. [5, p. 94]. Pentru Barițiu, ideea legalismului, necesitatea subordonării guvernanților și a guvernaților față de lege/drept, este o idee politico-juridică directoare.

George Barițiu propunea un program pentru o națiune care își producea existența în condiții politice și sociale particulare; românii ardeleni au dobândit egalitatea naționalității și limbii lor abia în epoca liberală prin legislația Dietei din 1863, care a consacrat interdependența naționalismului cu liberalismul.

Dacă democrația era considerată ca instrument al asigurării „existenței noastre naționale și a tuturor drepturilor cuvenite nouă” [5, p. 173], „*împoporarea*” era identificată drept singura cale a realizării societății democratice naționale. Ea presupunea în primul rând „împroprietărirea și emanciparea țăranilor”: nu era de conceput progresul națiunii în afara emancipării lor. Împoporarea impunea actul politic național al împroprietăririi țăranilor; în felul acesta se refăceau legăturile între „mase” și „elite”, devenea posibilă creșterea „clasei de mijloc”. Numai așa se putea destrăma repartiția unipolară a bunurilor și drepturilor, doar așa societatea se putea democratiza.

Împroprietărirea țăranilor ardeleni a fost însoțită de plata unor mari despăgubiri pentru privilegiile agrare la care nobilii au trebuit să renunțe; eliberarea țăranilor a fost ades plătită de mai multe ori. Pe fondul vechilor relații se grefau altele, de tip nou, capitalist. Rezultatul acestor complexe procese a fost refacerea marii proprietăți și transformarea unei mari părți a țăranimii în proletariat rural; s-a

declanșat procesul de „nouă iobăgizare” („cu proclamarea emancipării locuitorilor rurali din 1848 și cu regularea ei ulterioară, scopul propus nu s-a ajuns nici pe jumătate, ci că pericolul este învedereat ca milioanele de cultivatori să redească din nou în o servitute, dacă se poate și mai amară decât fusese cea anterioară” [5, p. 412]. Noua iobăgie leza principiile fundamentale sociale și morale ale dreptății și egalității și îndepărta națiunea de la idealul societății democratice naționale.

În spirit luminist și liberal, George Barițiu propunea un plan de acțiune în cinci puncte în vederea blocării procesului de neo-iobăgizare:

1. formarea conștiinței valabilității titlului de proprietar;
2. întărirea conștiinței importanței sociale și politice a proprietății de pământ;
3. mărirea acumulării ca mijloc sigur de anulare a posibilității recăderii în dependență;
4. folosirea eficientă, rațională a bunurilor proprii;
5. întărirea conștiinței că educația este principalul mijloc de asigurare a competenței politice și de conservare a libertății naționale și sociale.

Neo-iobăgia era un factor frenator al progresului și pentru că lipsa dreptului de proprietate nu ducea la *transformarea mentalității colective*, nu stimula promovarea unei atitudini pozitive față de muncă și acumulare care să susțină un comportament economic bazat pe „efort și economie” [5, p. 420]. Deoarece o națiune săracă nu poate fi liberă („un popor sărac este și rămâne în veci sclavul altora”, *Scrisori social-politice*, p. 423), ieșirea din neo-iobăgie devenea o problemă națională. „Cu mult înainte de Gherea, Barițiu a identificat natura socială dublă a «neo-iobăgiei», a descris mecanismele ei politice și i-a analizat cauzele istorice” (Ion Ungureanu, *Istoria sociologiei românești*, note de curs).

„Împoporarea” presupunea, strategic, pe lângă „împroprietărirea și emanciparea țăranilor”, *industrializarea*. Ea trebuia să fie rodul efortului întregii națiuni de a asigura progresul economic. Producția națională, orientată atât spre satisfacerea trebuințelor reale ale poporului, cât și spre asigurarea mijloacelor acumulării, trebuia să asigure valorificarea bogățiilor naționale; altfel spus, trebuia asigurat un proces de creștere economică în cadrul căruia factorii interni să fie determinanți. Producția și schimbul trebuiau să aibă o asemenea orientare, încât să asigure nu numai câștig bănesc, dar și social. Acest efort al națiunii trebuia să fie dublat de preocuparea statului de a forma „tactici isteți, comandanți ageri, ingineri deștepți, aritmetici deprinși” [5, p. 147], de a sprijini ridicarea unei clase de mijloc profesionalizate, de a forma specialiști.

Împoporarea, proces complex al realei, multilateralei democratizări a vieții naționale a românilor nu se putea realiza numai prin efortul material și spiritual individual. Accentul trebuia să se mute, dinspre individual, spre comunitar.

Prin teoria societății moderne democratice naționale, prin conceptele centrale ale acestei teorii („stat omenos” și „împoporare”) Barițiu dădea un răspuns original și, s-a dovedit în timp, adecvat disputei ce avea loc în epocă între adepții „teoriei” și cei ai „minții”. Teoria propusă de el argumenta nu doar că „tăria” și „minte” nu

se află în disjuncție, ci că intrarea în modernitate face din cunoaștere o condiție a puterii și din cultură o armă a democrației. În spirit comtean, gânditorul român a indicat al treilea pol, factorul de echilibru între rațiune și putere: „afecțiunea” (tradusă la nivelul acțiunii colective ca *solidaritate*).

3. Trecerea de la feudalism la societatea modernă democratică națională era evaluată de Geroge Barițiu ca schimbare civilizațională. O schimbarea atât de profundă și cuprinzătoare era văzută ca realizându-se nu doar prin structuri (*Ex.*: „stat omenos”) ci și prin agenți: națiunea-popor, clasa de mijloc, personalități, opinia publică.

Confluența dintre interpretarea istoriografică romantică și interpretarea dată de grănicerimea și țărănimea transilvană revoluționară noțiunii de națiune, trecerea de la conceptul cultural la cel politic de națiune, au favorizat identificarea aproape totală a națiunii cu poporul și au modelat programul de modernizare socială și politică, în sensul conservării și emancipării comunității naționale. Doctrina a fost orientată în sens social după identitățile: națiune = țaran = sărac; problema națională = problema socială. Acesta este motivul pentru care teoria societății moderne democratice naționale a lui Barițiu, deși este formulată în cadrele liberalismului iluminist, prezintă accente și idei socialiste. În termenii sociologiei națiunii, el a considerat că agentul social a cărui acțiune determină trecerea de la feudalism la noua societate este, în ultimă instanță, poporul condus de o elită politică, de intelectualitatea sa organică, apărătoarea patriei cu „rostul și cu brațul”. Acțiunea elitei de promovare a programului de modernizare nu s-a epuizat în efortul de creare și consolidare a instituțiilor identificate ca având capacitatea de a emancipa națiunea, ci a vizat și formarea unei noi structuri sociale, cu deosebire formarea unei *clase de mijloc* care să susțină prin muncă și moralitate independența și prosperitatea națiunii.

Era necesar să se edifice o viață „publică sănătoasă”, orientată mai ales de faptele „eroilor neamului” care au influențat destinul națiunii.

„*Opinia publică*” trebuia să fie ochiul deschis, să vegheze neconținut „pentru a putea ieși la lumină cu treburile națiunii”. Viața socială modernă, afirma Barițiu, are ca element definitoriu manifestarea opiniei publice („Publicitatea este acea atmosferă întru care și prin care viază adevărata libertate” [5, p. 74]. Viața comunitară, națională, trebuia să fie controlată de „opinia publică”; națiunea română trăia, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un timp eroic, era necesar ca ea să vegheze la realizarea „binelui public” și să lupte împotriva „birocrăților”, a „erorilor de trăsuri” (= intrigi n.n.). Opinia publică trebuia să apere interesul general, să militeze pentru întemeierea raporturilor între popoare și între indivizi, pe principiile libertății și egalității, pe necesitatea recunoașterii drepturilor firești ale omului; ea era chemată să lucreze la îngrădirea „piticosului egoism”, să vegheze să nu se stingă „simțul comun” și „duhul patriotic”, să nu se verse peste români „moartea morală și politică”. Ca și J. Stuart-Mill, George Barițiu argumenta că spiritul viu al unei națiuni se exersează în „slobode cercetări și dezbateri publice” [5, p. 73] maturizându-se astfel.

În condițiile unei vieți politice, așa cum era cea din Transilvania secolului al XIX-lea, dominată de o activitate parlamentară și o legislație electorală ce conservau privilegiile naționale ca relație politică centrală, „publicitatea” se constituia ca singura cale viabilă de „a ieși la lumină cu treburile publice”. Opinia publică stă sub legi, dar singurele legi pe care le recunoaște, afirma Bariț, sunt „legile moralicești” și „legile naturale”.

*

George Barițiu nu a avut răgazul să finiseze „teoria societății moderne democratice naționale”. El știa prea bine că pentru a finaliza un astfel de proiect ar fi fost necesare studii istorico-sociale ample și aprofundate, care nu-i stăteau la îndemână și nici nu a avut timpul să le realizeze. În lucrarea „Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă”, a arătat în mai multe rânduri că era necesară o istorie exactă și cuprinzătoare a națiunii române, elaborată pe baza analizei tuturor documentelor existente referitoare la „viața românilor de la origini până în prezent”. Această „istorie” era concepută ca bază pentru studii sociologice complexe, precum proiectatul „studiu comparat al poporului nostru”, al cărui plan metodologic îl elaborase în 1887 („Unele păreri despre gradul de cultură al poporului românesc”).

Cărturarului și omului politic George Barițiu nu inspirația creatoare i-a lipsit pentru elaborarea unei opere sociologice mai încheiate, ci mijloacele și răgazul.

BIBLIOGRAFIE DE AUTOR

1. *Joncțiunea căilor ferate ale României cu ale Ungariei și Transilvaniei. Reflessiuni provocate prin Convențirea din 30 martie (11 aprilie) 1871*, București-Brasiov, Tipariului lui Ioane Gött, 1871.
2. *Istori'a Regimentului alu românescu granitiaru transilvanu. După monografia latina dein 1830 și după alte documente posterioare*, Brasiov, 1874.
3. *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, Volumul I–III, Sibiu, 1889–1891.
4. *Studii și articole*, Sibiu, 1912.
5. *Scrieri social-politice*, București, Editura Politică, 1962.
6. *Corespondența lui Ion Rațiu cu George Barițiu (1861–1892)*, Cluj, „Dacia”, 1970.

MODERNITATEA ÎNTRE LIBERTATE ȘI CONSTRÂNGERE. REPREZENTĂRI SOCIOLOGICE

CONF. DR. MARIA LARIONESCU

1. REPERE SOCIOLOGICE GENERALE

Din punct de vedere sociologic, modernitatea este concepută ca un ansamblu de caracteristici definitorii pentru epoca istorică inaugurată în secolele XVI – XVII în vestul Europei și propagată ulterior în restul lumii, semnificând: raționalizarea societății prin capitalism, știință, industrie (M. Weber, K. Marx, A. Comte, W. Sombart, Șt. Zeletin, M. Manoilescu, V. Madgearu, E. Lovinescu), prin democrație și egalizarea șanselor (A. de Tocqueville), industrialism, capitalism, stat național, desprinderea de practici arhaice (C. Zamfir, L. Vlăsceanu, I. Bădescu, L. Iacob, Gh. Iacob, L. Popescu); o imagine dublă a individului ca burghez și cetățean (R. Dahrendorf); cultul pentru nou, original, progres științific și tehnologic (G. Vatimo); „mobilizarea socială” a resurselor și indivizilor (R. Aron, A. Touraine, K. Deutsch, A. Giddens, K. Jowitt, D. Chiot); libertate și disciplină (P. Wagner, A. Giddens); atac asupra tradițiilor (N. Radu, C. Furtună, G. J. Vancea, C. C. Bălan); schimbări ale structurii sociale (P. Sorokin, J. Elster, T. H. Marshall, Th. Veblen, V. Sombart, C.W.Mills, J. Goldthorpe, L. Warner, I. Mărginean, D. Sandu, H. Cazacu, L. Popescu, O. Hoffman, I. Glodeanu, I. Petre, M. Ciupercescu, M. Fulea și colab.).

Plecând de la diferitele definiții ale modernizării, sociologii se axează în analizele lor mai ales asupra a două aspecte fundamentale ale acestui proces: *transformările structurale și capacitatea de adaptare* a sistemelor socio-culturale [Hegedüs, Márkus 1972, p. 1]. Schimbările structurale se referă la „căderea” criteriilor atributive (ascriptive) și deschiderea spre mobilitate socială, urbanizare, specializarea funcțională, iar mijloacele de înfăptuire a acestor transformări sunt diferențierea structurii de clasă, ocupaționale, politice, învățământul, slăbirea controlului politic al elitelor tradiționale, extensiunea participării politice, diferențierea sistemelor de valori [Sorokin 1947, p. 87–92; Heath, Evans, Mărginean 1994, p. 59–67; Stahl, Cernea, Chepeș 1970; Constantinescu, Stahl 1970; Herseni 1970; Costea, Larionescu, Tănăsescu 1996; Bogdan, Constantinescu, 1970; Merfea 1973; Cernea, 1985; Drăgan, Anastasiu 1989].

Investigații sociologice retrospective recente, inspirate îndeosebi de constatările lui M. Weber și K. Marx asupra condiției modernității, au pus în

lumină o trăsătură intrinsecă a fenomenului (modernității), cel mai adesea ignorată de cercetători și anume *ambiguitatea* acestuia.

Ambiguitatea modernității este detectabilă în „trei relații fundamentale dintre libertatea individuală și exigențele comunității, agenții sociali și structura socială, caracterul local al vieții umane și universalitatea regulilor sociale” [Wagner, 1994, p. XII]; în consecință, o sociologie a modernității trebuie să țină seama de ambivalența fenomenului, exprimată în două discursuri contradictorii și simultan înrudite: „discursul eliberării” și „discursul disciplinării” [Wagner, 1994, p. 5]. Ambele discursuri sunt înrădăcinate în primul proiect modern, aparținând generației Luminilor. După cercetările lui P. Wagner ideologia luminilor este funciarmamente ambivalentă, conținând nenumărate căi de manifestare a ambiguității. Ideea de *libertate ca autonomie* a fost și a rămas definitorie pentru modernitate; ea avea inițial sensul de autoguvernare nelimitată, adică de respingere a oricăror instanțe exterioare care ghidează acțiunea umană. Deși ideologii Luminilor repudiau orice impunere a dominației vreunui „zeu” mai mare sau mai mic, ei admiteau ideea existenței valorilor și regulilor care preced și succed existența individuală:

a. ideea de *natură umană* care include conceptul drepturilor naturale inalienabile ale indivizilor, dar și perspective asupra ordinii sociale naturale (ex. familia și reprezentarea sa publică de către capul familiei);

b. ideea de *rațiune* ca instanță superioară spre care omul trebuie să țină seama;

c. ideea necesității de a avea în vedere *binele comun*, dincolo de dreptul la autonomie individuală. Această ultimă idee implică în chip echivoc atât eliberarea de constrângeri, cât și libertatea de a atinge țeluri *împreună* cu ceilalți, în *comunitate* [Wagner, 1994, p. 5–12] sau, în termenii lui Isaiah Berlin, libertatea negativă și libertatea pozitivă [From, 1941, p. 31, 36, Berlin, 1996, 200–257]. De altminteri, încă moderniștii timpurii au observat că ideea de *libertate ca autonomie* este esențial *problematică*, întrucât capacitatea individului de a se autorealiza implică *ipso facto* recursul la scopuri fundamentale și la relații sociale pentru îndeplinirea lor. Or, după opinia autorizată a lui P. Wagner, referințele la *realitatea socială* și la *colectivitate*, adică la faptul că anumite valori pot fi susținute doar prin aranjamente colective, fac și ele parte din condiția modernă; dar aceste referințe trasează, în același timp, granițe pentru aplicarea autonomiei individuale. Aceste bariere au luat diferite forme la moderniștii timpurii sau radicali, la clasicii modernității și, ulterior, la moderniștii târzii sau post moderniști.

Moderniștii radicali sau timpurii sunt autorii „proiectului societății liberale” centrat pe ideea de autonomie umană fără limite. Transpunerea proiectului în realitatea istorică a condus, însă, la o serie de critici ale caracterului *utopic* al acestuia și la construcția unor viziuni mai realiste care luau în considerație și o seamă de *bariere ale autonomiei individuale*. Cercetările de antropologie și sociologie istorică au pus în lumină o serie de *atribuiri culturale* (cultural ascriptions) care preced orice aplicări ale autonomiei individuale: identitatea cultural-

lingvistică a indivizilor care modelează eforturile acestora, statul-națiune în calitate de întruchipare a națiunii superioare ca mijloc de reconciliere a particularităților individuale, cu necesitatea unui întreg unificat [Wagner, 1994, p. 10, 42–43], „subiectul libertății și subiectul independenței” [Mihăilescu, 1966, p. 50–54] etc. Fie că este văzută ca o distanțare în spațiu (ideea de barbar), fie că este vorba de o distanțare în timp (conceptele de „societate tradițională”, „societate modernă”) aceste atribuiri culturale impuneau granițe *substanțiale* față de „ceilalți”.

Moderniștii clasici au renunțat la barierele culturale, înlocuindu-le cu fundamente „procedurale”, între care se distinge „dominația rațională a fiecărui domeniu al realității”. Paradigma clasicilor modernității (H. Spencer, dariniștii sociali, economiștii clasici) este cunoscută: indivizii ca agenți raționali urmăresc scopuri economice, politice, culturale, rezultatul interacțiunii lor fiind o reglare autonomă a raporturilor sociale; bogăția națiunilor va decurge firesc din libera inițiativă a indivizilor, democrația va fi corolarul libertății politice, iar autonomia academică va conduce la descoperirea adevărului în știință. Construind o ordine „naturală”, acești reprezentanți clasici ai modernității au folosit-o drept mijloc de reconciliere a dualității: autonomie individuală și „ceilalți” [Touraine, 1992, p. 15, 39]. Pus în practică, acest *proiect raționalist – liberal* s-a dovedit *utopic*. Inovațiile tehnologice care au însoțit procesul de dezvoltare a capitalismului, expansiunea industriei, orașelor, fluxurile de migrație de la sat la oraș, emigrația spre America, toate acestea au generat *procese* fundamentale de *dislocare a indivizilor din contextele tradiționale*, care la rândul lor au provocat neliniști, incertitudini cu privire la destinul și locul oamenilor în societate, la ordinea și stabilitatea societății ca întreg [Polanyi, 1975].

Un *efect neanticipat* al proiectului liberal l-a constituit apariția „chestiunii sociale” care nu-și găsea loc în viziunea reglementării automate. O dată cu nașterea și expansiunea problemelor sociale precum sărăcia, dezorganizarea socială, maladiile sociale, s-au dezvoltat și „răspunsurile organizate la schimbarea socială”: partidele social-democrate, ideologia socialistă, construcția de noi identități sociale (muncitor industrial, șomer, mișcare feministă).

Nevoia regândirii ordinii sociale impusă de avalanșa de efecte neanticipate ale viziunii raționalist-liberale a condus la apariția de noi modele ale modernității. Intelectuali de marcă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea – M. Weber, E. Durkheim, R. Michels, E. Mosca, V. Pareto – au *problematizat tensiunea* dintre autonomia indivizilor, *dominația rațională a lumii*, pe de o parte și *efectele colective neașteptate* pe de altă parte. Noul model definit ca „*modernitate organizată*” înlocuiește vechea „*ordine naturală*” cu o *ordine construită* socialmente, care nu mai rezultă automat din interacțiunile agenților sociali raționali. Construcția socială a ordinii moderne implică formalizarea, adică recursul la *convenții* privind semnificația fenomenelor (recurs înțeles ca un efort colectiv de a spori inteligibilitatea și controlul asupra vieții sociale), la *clasificări*

ale elementelor societății și, desigur, la *instituționalizare* [Foucault, 1996, p. 168–208; Giddens, 1984, p. XXI și următoarele; Wagner, 1994, p. 76].

Convenționalizarea constituie un mijloc de reducere a incertitudinii prin limitarea variației evenimentelor, acțiunilor, interpretărilor; de pildă, definirea de către instanțele de opinie ale mișcării muncitorești a poziției (statutului) și intereselor muncitorilor; eforturile statului de a impune învățământul obligatoriu, sisteme de legi care furnizează criterii de clasificare în societate.

Treptat, însă, incoerența și incertitudinea s-au accentuat, mai ales după anii 60 ai secolului al XX-lea, iar termeni ca „pluralizare” sau dezorganizare, experiențe multiculturale, conduc spre o viziune nouă, postmodernă. Din perspectiva unei experiențe postmoderne, A. Touraine provoacă imaginația sociologică prin lansarea unei noi definiții a modernității distinctă de modernizare, dar strâns atașată de tema complexității și incertitudinii. Noua reprezentare nu mai identifică modernitatea cu triumful progresiv al rațiunii și raționalizării, concretizat în dezvoltarea regulilor generale ale dreptului, contabilității, educației bazate pe cultivarea aspectului impersonal al relațiilor și pe respingerea caracteristicilor particular–istorice ale indivizilor și grupurilor. Dimpotrivă, în noua accepțiune conferită de A. Touraine, modernitatea este întemeiată pe „capacitatea societăților de a răspunde unui mediu înconjurător schimbător și de a administra sisteme complexe, ceea ce plasează în centrul analizei, temele complexității și ale incertitudinii [Touraine, 1988, p. 122, 123, 125]. O astfel de interpretare a modernității previne, în optica autorului, două pericole majore, care planează asupra lumii contemporane și anume „domnia rațiunii universale”, impersonale și rezistența culturilor particulare, efectele fiind sfâșiere, dezbinare, subordonarea națiunilor față de imperii, foamete și permanența mizeriei pe suprafețe întinse ale planetei, creșterea marginalizării și a excluderii [Touraine, 1988, p. 122–125].

Evitarea „riscurilor de absolutism” al rațiunii impersonale, a puterii uniformizatoare a regulii, a preocupat sociologii și soluțiile întrevăzute au fost variate. Max Weber a găsit o cale de evitare a ceea ce el a denumit „instrumentalizarea” raporturilor interumane în angajarea personală a indivizilor (personal commitment) și în impactul său potențial sub forma dominației charismatice. Alți autori propun mijloace de sporire a inteligibilității raporturilor complexe ale lumii contemporane, prin *aportul studiilor comparativ-istorice* asupra discursurilor având ca obiect modernitatea. P. Wagner, A. Touraine, A. Giddens au sperat că prin analiza comparativ-istorică a unor texte sociologice fundamentale se va obține o înțelegere cuprinzătoare a contradicțiilor și ambiguității proceselor modernității, care să conducă spre o explicație satisfăcătoare a dilemelor acestui proces și, în final, spre îngrădirea prejudecăților puternice ce se manifestă în domeniu. Astfel de prejudecăți pot fi considerate:

a. exagerarea coerenței și funcționalității societății moderne, paralel cu ignorarea modalităților în care actorii își definesc identitatea, se raportează activ la procedurile și regulile instituționale în viața lor cotidiană;

b. supraevaluarea fenomenelor de delocalizare, de impersonalizare a practicilor sociale ale actorilor sociali;

c. evaluarea supradimensionată a caracteristicilor modernității referitoare la creșterea autonomiei și democrației, la extinderea istorică a instituțiilor și subevaluarea relațiilor *specifice* de *autorizare*, de constrângere, încorporate în instituțiile moderne, a căror distribuție și substanță orientează indivizii în reconstrucția identităților lor sociale;

d. prejudecata *monismului*, fie că este vorba de „afirmarea triumfului aproape natural al rațiunii sau de apărare cvasievidentă a unei specificități culturale” în care „pretenția occidentală se identifică cu modernitatea”, iar cea a țărilor întârziate se identifică cu modernizarea [Touraine, 1988, p. 129].

Analiza comparativ-istorică a sociologiei românești de-a lungul unui secol de existență (1848–1948) dezvăluie trei tipuri ideale de modernitate: viziunea liberal-raționalistă a programului revoluției de la 1848, imaginea „modernității organizate” sau etatiste și modernitatea întemeiată pe specificitatea identității culturale*.

2. TREI REPREZENTĂRI TIPICE ÎN SOCIOLOGIA ROMÂNEASCĂ

2.1. REPREZENTAREA RAȚIONALIST-LIBERALĂ ASUPRA DEZVOLTĂRII MODERNE A SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI

Primul efort deliberat al întemeietorilor sociologiei românești – generația pașoptistă – de a edifica un model al tranziției provinciilor românești, de la structura tradițională medievală, la structura social-instituțională burgheză modernă, este cuprins în programul revoluției de la 1848. „Proclamația de la Islaz” și „Dorința partidei naționale din Moldova” erau „opera colectivă” a revoluției care decurgea „direct din principiile Revoluției Franceze” și revendica schimbări structurale moderne: autonomia puterilor și precizarea rolului statului, responsabilitatea miniștrilor, autonomia locală, desființarea robiei, abolirea boierescului (iobăgiei) și împrumutarea țăranilor, votul universal, egalitatea drepturilor politice, încurajarea comerțului și industriilor [Lovinescu, 1972, p. 117–118, 140–144]. Valorile care susțin aceste programe sunt: proprietatea privată, individul, societatea civilă, libera concurență, separația puterilor, adică marile valori *liberale* susținute de Locke, Hume, Montesquieu, Tocqueville [Tănase, iunie 1995, p. 3]. Programul pașoptist a fost calificat de E. Lovinescu drept „adevăratul punct de plecare al unei noi orientări a poporului nostru”, „gestul simbolic prin care axa vieții noastre politice și culturale s-a schimbat din răsărit în apus” [Lovinescu, 1972, p. 144].

* Această clasificare ne-a fost sugerată de filosoful și scriitorul Stelian Tănase în studiul *Trei culturi* (S. Tănase, iunie 1995, p. 2–4), unde sunt analizate cultura autohtonist-tradițională, etatistă și liberală.

Evaluări recente asupra semnificației moderne liberale a programului pașoptist au sesizat *statutul său marginal* în societatea românească, inclusiv după 1989 [Tănase, iunie 1995, p. 3–4]. Perioada de înflorire a acestor principii, de metamorfoză a lor în practici sociale a fost relativ scurtă, de circa trei decenii; ea coincide cu începuturile „Erei burgheze” în România, de la 1829–1866 [Zeletin, 1991, p. 48–99].

Începuturile revoluției burgheze în România semnifică transformări în structura social-economică, politică, culturală a societății agricole primitive, declanșate de *un agent social nou – burghezia apuseană* – și apoi desăvârșite împreună cu „nou născută” *burghezie românească*. Nevoile de expansiune ale capitalismului apusean îl împinge spre piețele țărilor agricole aflate, la începutul secolului al XIX-lea, în plin Ev Mediu. Burghezia apuseană uzează de două „arme” redutabile pentru disoluția vechiului sistem social: cumpărarea de produse agricole cu prețuri ridicate și oferirea de produse manufacturate la prețuri scăzute [Zeletin, 1991, p. 64]. Rezultatul este spectaculos: în circa trei decenii proprietarii funciari sunt „smulși” din raporturile lor patriarhale și „siliți” să lucreze după trebuințele capitalismului [Zeletin, *idem*, p. 65]; economia naturală devine tot mai mult o economie de schimb; vechile meserii și ocupații cad pradă concurenței străine; sporirea relațiilor de schimb duce la stimularea tendiței de extindere a suprafețelor cultivate pentru piață și „ca o consecință firească, creșterea valorii pământului” și a aspirației de a-l preface în proprietate privată individuală – „pârghie adâncă ce distruge vechiul regim cu proprietatea sa rurală uzufructuoară, mai mult sau mai puțin comunistă, spre a clădi în locu-i regimul burghez al proprietății private și a libertății persoanelor care o dețin” [Zeletin, 1991, p. 67].

Acest proiect de factură raționalist-liberală a început opera de modernizare prin apariția în cadrul societății românești a câtorva *fenomene noi*: **a.** nașterea burgheziei românești, denumită în epocă clasa boiernașilor comercializanți sau a micilor boieri agrarieni, aparători ai principiilor liberale și interesați de negoțul cu produse agricole; **b.** geneza unor practici sociale moderne, precum producția agricolă pentru schimb, extinderea circulației mărfurilor, „plămădind pas cu pas o nouă bază de forță socială: capitalul” [Zeletin, 1991, p. 71]; **c.** instituirea practicii cămătăriei care, alături de capitalul comercial, a îndeplinit funcția de distrugere a economiei de subzistență și de ruinare a vechii clase a nobilimii [Sombart, 1911, p. 375].

2.2. REPREZENTAREA MODERNITĂȚII „ORGANIZATE” SAU ETATISTE

În esență este vorba de *legitimarea* eforturilor de modernizare a societății românești de către burghezia încă *minoră* (ea își clădise doar *baza* economică sprijinită de burghezia apuseană), nevoită să-și asocieze suporteri puternici în „forța centrală” – „oligarhie liberală”, centralizare administrativă, birocrație și militarism, în condițiile ruinării vechii clase stăpânitoare [Zeletin, 1991, p. 94 și

următoarele]. Veriga lipsă în mecanismul social al modernizării societății românești era clasa de mijloc puternică, independentă, suportul oricărui proces de raționalizare capitalistă [Popescu, 1995, p. 18–30]. Justificările transformărilor moderne într-un *spațiu social de tranziție*, în care vechile structuri au fost zdruncinate, iar noua clasă și așezămintele corespunzătoare erau insuficient de puternice spre a prelua inițiativa conducerii sociale, nu puteau fi decât „procedurale”, adică expresii ale unei ordini *construite social*. Iar a construi o ordine socială, așa cum am precizat mai sus, când ne-am referit la „modernitatea organizată”, înseamnă a introduce *convenții* cu privire la modul de a percepe fenomenele sociale, de a acționa în situații recurente și, totodată, a stabili *clasificări* ale fenomenelor, care să îngăduie sporirea inteligibilității și controlul asupra vieții sociale [Wagner, 1994, p. 75–76]. Or, unul dintre cei mai eficienți *factori de convenționalizare* este *statul* care este împuternicit să impună criteriile de clasificare în societate, să definească situații recurând la instituțiile sale: învățământul obligatoriu, legislația, monopolul violenței. Nu se poate imagina modernizarea unei societăți, susțin teoreticienii acestui proces, atât timp cât grupuri relevante de persoane „deviază de la definițiile fenomenelor sociale cruciale” [Wagner, 1994, p. 75–76].

Teoreticienii clasici care au analizat rolul statului național ca factor modernizator sunt W. Sombart, Fr. List, A. de Tocqueville, K. Bücher, Fr. Oppenheimer, Șt. Zeletin, D. P. Marțian, I. Ghica, P. S. Aurelian, E. Lovinescu, M. Manoilescu. Ștefan Zeletin a fost sociologul care a înțeles cel mai bine funcțiunea statului național român în „Era mercantilismului” (1866 și până în epoca interbelică, inclusiv). Puterea centrală, ajutată de vastul aparat birocratic și de puterea militară, scria Șt. Zeletin, îndeplinește rolul de „tutore al burgheziei noastre în proces de dezvoltare”, concomitent cu rolul de forță disciplinatoare a țărănimii și clasei muncitoare în conformitate cu normele societății burgheze.

Această reprezentare a modernității societății românești, axată pe locul *central* al statului ca *factor de gestionare* și de *concentrare a resurselor*, are o seamă de consecințe asupra percepției *statutului clasei burgheze*, care nu au fost intuite de Șt. Zeletin și nici de ceilalți autori care au legitimat această reprezentare etatistă, exceptând pe unii teoreticieni socialiști și liberali [C. D. Gherea, Ș. Voinea, H. Sanielevici]. Este vorba de poziția dependentă a clasei burgheze față de deciziile și resursele controlate de birocrație, o burghezie care nu este interesată în câștigarea autonomiei afacerilor sale pe piața liberă, nici în descentralizarea administrativă care i-ar diminua accesul la resursele controlate central.

Sunt semnificative, în această ordine de idei, constatările sociologilor americani K. Jowitt și D. Chirot, făcute pe baza analizei comparativ-istorice a sociologiei românești din perioada 1860–1940 [Jowitt 1978]. Ei au argumentat că reprezentarea tipică a modernității românești este cea a unei *societăți de status*, în care structura economică, ocupațională și stratificarea sociopolitică, sunt definite

prin componente tipice ale vieții individului determinate de o estimare socială specifică a prestigiului și privilegiilor. Spre deosebire de imaginea societății de piață, centrată pe interesul pentru bunurile de schimb, pe legalitatea rațională și impersonală, *principiul structural al status-ului* conferă societății românești următoarele caracteristici: **a.** unitatea de bază a identificării și organizării sociale este „grupul corporat” – familia lărgită, rudenia, grupurile corporat profesionale, religioase, politice etc. a căror particularitate este calitatea „exclusivă” a calității de membru al acestora; **b.** relațiile dintre aceste grupuri sunt guvernate de norme personale de acțiune și nu impersonale, ca în cazul societății de piață, iar integrarea acestor grupuri se bazează pe principii patrimoniale; **c.** predominarea normelor personale și identificarea socială a indivizilor cu „grupul corporat” a făcut ca societatea românească să fie mai degrabă parcelată, compartimentată în „feude ministeriale”, „lanțuri patron–client”, „clici secrete”, decât organizată și interdependentă. După analizele acestor autori obstacolul major al modernizării României a fost adoptarea principiului structural al status-ului, care conduce inevitabil spre poziția de dependență a claselor sociale față de stat și a societății în ansamblu față de marile puteri.

După unii analiști, modelul cultural etatist se perpetuează și după 1989. „Burghezia română de azi – afirmă St. Tănase – nu este democratică; ea dorește un stat care să o sprijine în disciplinarea forței de muncă, în mărirea profitului, în pătrunderea pe terțe piețe și închiderea celei românești pentru terți” [Tănase, octombrie 1995, p. 3].

Cele două reprezentări tipice prezentate până acum au în comun *finalitatea* procesului modernizării și caracterul *raționalist* al schimbărilor sociale, în vederea sporirii inteligibilității și controlului fenomenelor sociale, prima reprezentare fiind susținută de mecanisme de schimbare spontane, naturale, în vreme ce în al doilea caz era vorba de o ordine construită prin procese de convenționalizare și clasificare înfăptuite cu sprijinul unei autorități centrale. Față de aceste modele raționaliste și liberale au reacționat reprezentanții gândirii tradiționalist-organice, care au formulat o alternativă a dezvoltării capitaliste moderne.

2.3. MODERNITATEA ÎNTEMEIATĂ PE SPECIFICITATEA IDENTITĂȚII CULTURALE

Principalii teoreticieni ai modelului dezvoltării întemeiate pe solidarități proprii, specifice identității culturale, etnice a colectivității umane, aparțin romanticii germane, narodnicismului rusesc, poporanismului, țărănismului, „gândirii critice” românești. Această reprezentare constituie, în esență, o critică a modernității (liberale) venită dinspre un „**Fond fără forme**” și asumă amenajarea unui „spațiu de libertate” în fața instituțiilor statului [Barbu, 1995, p. 14], prin contestarea împrumutului extern ori, în cel mai bun caz, prin admiterea introducerii selective, cu discernământ, a formelor (instituțiilor și principiilor) străine; în același

timp, adepții acestei reprezentări consideră legitimă *dezvoltarea organică* a societății, înrădăcinată în tradiție, stăpânirea pământului, așezămintele vechi, ortodoxia etc.

Printre susținătorii cei mai avizați ai reprezentării tradiționale a modernității susținute de solidarități specifice, se numără fondatorii sociologiei poporaniste și țărăniste: C. Stere și V. Madgearu. Pe baza studiului sociologic al structurii sociale a societății românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, C. Stere stabilește o diagnoză a stadiului său de evoluție întemeiată pe: *a.* caracterul social al populației majoritare – țărănimea și tendințele ei sociale; *b.* caracterul agrar al structurii economice și lipsa industriilor mari, ceea ce face imposibil de aplicat schema standard a evoluției capitalismului occidental stabilită de W. Sombart; *c.* „ființa națională”, apreciată ca fiind „capitală pentru România, angajată pe calea unei democrații rurale” specifice, necapitaliste [Stere, 1996, p. 36–75]. La rândul său, V. Madgearu argumentează teza fundamentală a sociologiei țărăniste după care evoluția societăților cu mediu social pregnant agrar–țărănesc urmează o cale proprie necapitalistă bazată pe „proprietatea de muncă” țărănească de tip familial, care nu utilizează forța de muncă salariată și căreia îi corespunde o psihologie și o concepție specifică despre profit, salariu, rentă [Madgearu, 1936].

Evaluând recent contribuția teoretică a sociologilor poporaniști și țărăniști, I. Bădescu apreciază efortul lor de a regândi legea standard a evoluției capitaliste și de a formula, cu circa cinci decenii în avans față de neoevoluționiștii americani, ideea „potențialului evoluționar” al societăților țărănești, invalidând „mitul evoluționismului unilinear” [Bădescu, 1996, p.82–102; 161–165].

Alte analize recente au pus în lumină unele consecințe semnificative ale „tiparului” tradițional asupra modernității societății românești. Se subliniază faptul că reprezentanții gândirii critice [T. Maiorescu, M. Eminescu, C. Rădulescu–Motru, N. Iorga] pun cu acuitate tema *autenticității* (adevărului) instituțiilor, ca limită trasată puterii, criticând clasa politică modernă care se sprijină pe forme, pe enunțul legii și pe birocrăția depersonalizată [Barbu, 1995, p. 12–13]. Procedând astfel, acești autori sunt interesați mai curând de *autenticitatea* noilor forme de viață socială decât de *raționalizarea* lor [Brâncoveanu, 1995, p. 18]. Raportând formele (instituțiile) la fond, adică la ethosul și valorile culturale locale, și nu la normele acțiunii sociale, reprezentanții acestei orientări nu au manifestat interes pentru „limpezirea internă a criteriilor de organizare socială” [Mihăilescu, 1997, p. 14] și nici pentru raționalitate ca bază a autorității economice, politice, ci au dezvoltat atitudini teoretice împotriva modernizării și au împiedicat „generalizarea unei culturi raționaliste de tip capitalist” [Brâncoveanu, 1995, p. 19].

Concluzii. Cele trei tipuri de reprezentări ale modernității au atât relevanță istorică cât și actuală. Într-o perspectivă analitică, cele trei imagini tipice ale modernității oferă intuiții și explicații posibile privind: *a.* importanța elementelor

structurale ale organizării social-economice aflate nu doar *în opoziție* ci și *în interdependență* cu elementele simbolice – idei, sentimente, valori, credințe comune unei colectivități; **b.** prevenirea unor practici de „reinventare a tradiției” prin inventarea unor „ficțiuni” de legitimare pe seama unei tradiții recuperate și ameliorate [Neculau, 1994, p. 87]; **c.** semnificația unor „rațiuni întemeiate” care fac inteligibile comportamente, atitudini, credințe percepute ca aberante sau iraționale.

Relevanța celor trei tipuri ale modernității pentru cercetările contemporane poate fi gândită și în perspectiva postmodernă a recuperării semnificației comunităților culturale care leagă oamenii prin „criterii primordiale” de limbă, religie, etnicitate, teritoriu, memorie istorică comună, mituri, simboluri, tradiții. Sociologii români care stau în spatele celor trei imagini tipice ale modernității au anticipat unele constatări recente privind importanța covârșitoare a „ligaturilor” [Dahrendorf, 1996, p. 32] pentru înțelegerea modernității. „Ligaturile” desemnează legăturile culturale adânci (apartenența la familie, comunitate sătească, biserică etc.) care dau sens opțiunilor și șanselor de viață ce caracterizează modernitatea.

Este interesant de constatat că o serie de cercetări recente privind tipurile de atitudini față de reforma din România [Sandu, 1996], schimbările în opiniile și atitudinile politice ale populației din România după decembrie 1989 [Chelcea, 1994, p. 257–278], condițiile de viață și valorile studenților [Zamfir și colab., 1994], modernizările de după 1989 [Pasti, Miroiu, Codiță, 1997], tineretul în tranziția macrosocială din România [Mărginean, 1996, p. 15–46, 357–380], tranziția în percepția societății [Hoffman, 1993], dimensiuni ale schimbării după decembrie 1989 [Petre, Ciupercescu, 1996] atestă rolul semnificativ al reprezentărilor și atitudinilor indivizilor și grupurilor în definirea situației, în procesul de consolidare și/sau schimbare a opiniilor și comportamentelor acestora față de reformă. De pildă, rezultatele extrem de interesante ale studiului [Sandu, 1996, p. 93–94] asupra „nucleelor de structurare ale situației sociale” a anilor '90 și profilului sociocultural al tipurilor sociale (grupări constante de valori ale variabilelor cauzele primare de status atribuit, dobândit, resurse și constrângeri ecologice), pun în lumină atât configurații atitudinale predictibile, dar și unele neașteptate în contextul reformei actuale, care devin, însă inteligibile în perspectiva „memoriei istorice”. Pare întrucâtva straniu că valoarea „orientarea spre relații sau spre muncă se leagă semnificativ cu ambele componente ale atitudinii pro-reforma”: „cei care susțin că relațiile sunt cheia reușitei în viață tind să aibă o atitudine pozitivă față de pluripartidism dar negativă față de privatizare”. Autorul este îndreptățit să constate, în continuare, că „valorizarea pozitivă a muncii este cel mai important predictor al susținerii liberalismului „economic”, regăsindu-se aici „regularitatea weberiană a preeminenței muncii în profilul valoric al celor care susțin importanța mecanismelor de piață în viața social economică” [Sandu, 1996, p. 93–94]. Apare însă mai puțin inteligibilă în termeni de raționalitate, combinația dintre evaluarea pozitivă a multipartidismului și mentalitatea quasi magică,

animistă, vizând credința în relații și în noroc. Profilul sociocultural al acestei categorii de subiecți poate deveni comprehensibil în lumina unor „rațiuni întemeiate” pe reprezentări tradiționale asupra modernității, adânc săpate în „imagarul colectiv”, în care pot coabita sentimente și atitudini *difuze*, favorabile instituțiilor democratice în măsura în care sunt percepute ca *autentice* (corespunzătoare ethosului grupurilor primare din care fac parte indivizii) și, simultan, stări de respingere a raționalizării practicilor sociale, adică tocmai a unei componente esențiale a procesului de privatizare.

Studiul reprezentărilor tipice ale modernității din istoria sociologiei românești prezintă semnificație actuală și în contextul mai larg al înțelegerii tranziției post comuniste spre structuri moderne ale democrației și economiei de piață. Atitudinile, valorile și comportamentele tipice cristalizate în ”memoria istorică” pot preveni interpretări economiciste ale modernității [Bulai, 1995, p. 134–143] și pot oferi unele „avertismente” în ceea ce privește riscurile unor programe și strategii politice care apasă prea mult pe pârgăile *raționalizării* practicilor sociale ignorând rolul contextual (de suport sau de obstacol) al enclavelor culturale tradiționale (cum sunt solidaritățile familiale, de rudenie, sătești, afilierile religioase, profesionale etc.) în procesul modernizării.

Cunoașterea „lecțiilor” istoriei întărește autocontrolul omului contemporan pândit de incertitudini și neliniști generate de însăși ambivalența modernității. Max Weber recunoscuse că raționalizarea, exprimată prin știință, industrie, birocratie, capitalism, nu garantează triumful valorilor liberale; ceea ce amenința demnitatea umană, în ochii lui Weber, era aservirea indivizilor de către organizațiile anonime [Aron, 1970, p. 301], creșterea organizării și raționalizării fiind asociată cu sporirea alienării și fragmentării vieții individului și colectivităților.

Concluziile cu M. Weber merg în aceeași direcție cu intențiile sociologilor români care subînțelegeau că efortul de raționalizare științifică a lumii trebuie să lase un spațiu de manifestare dreptului indivizilor la relații autentice, personale, primare, charismatice, la implicare comunitară, singurele care dau *sens* existenței umane, opțiunilor moderne.

BIBLIOGRAFIE

1. ARON, RAYMOND, *Main Currents in Sociological Thought*, II, Anchor Books Doubleday & Co, New York, 1970.
2. BARBU, DANIEL, „Formele fără fond” și puterea intelectualilor, în „Sfera Politicii”, An IV, nr. 29–30, iulie – august 1995.
3. BĂDESCU, ILIE; DUNGACIU, DAN; BALTASIU, RADU, *Istoria sociologiei – Teorii contemporane*, Editura Eminescu, București, 1996.
4. BERLIN, ISAIAH, *Patru eseuri despre libertate*, Editura Humanitas, București, 1996.
5. BOGDAN, TIBERIU; CONSTANTINESCU, MIRON; CRISTEA, PETRE (coord.), *Procesul de urbanizare în România. Zona Brașov*, Editura Academiei, București, 1970.
6. BRĂTIANU, I.C., *Din scrierile și cuvântările lui*, vol. I, f.e. București, 1903.

7. BULAI, ALFED, *Schimbarea socială între economie și sociologie: „mitul economicului”*, în „Revista de cercetări sociale”, nr. 2, 1994.
8. CERNEA, MICHAEL, M., *Putting People First. Sociological Variables in Rural Development*, Oxford University Press, Washington, 1985.
9. CHELCEA, SEPTIMIU, *Personalități și societate în tranziție. Studii de psihologie socială*, Editura Știință și Tehnică, București, 1994.
10. CONSTANTINESCU, MIRON, STAHL, H.H. (coord.), *Procesul de urbanizare în R.S. România. Zona Slatina – Olt*, Editura Academiei, București, 1970.
11. COSTEA, ȘT.; LARIONESCU, M.; TĂNĂȘESCU, FL., *Agricultura românească. O perspectivă istorico-sociologică*, Editura Ararat, București, 1996.
12. DAHRENDORF, RALF, *Conflictul cultural modern*, Editura Humanitas, București, 1996.
13. DRĂGAN, IOAN; ANASTASIU, CĂLIN (coord.), *Structura socială a României socialiste*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
14. EISENSTADT, SAMUEL N., *Patterns of Modernity*, I, The West, London, Pinter, 1987.
15. FRIEDLAND, W. H., *Modernization by Design*, Cornell University Press, Ithaca, 1969.
16. FROMM, ERICH, *Escape from Freedom*, Holt, Rinehart & Winston, New York, 1941.
17. HEATH, A.; EVANS, G.; MĂRGINEAN, I., *Clasa socială și politica în Europa de Est*, în „Revista de cercetări sociale”, nr. 2, 1994.
18. HEGEDŪS, ANDRÁS; MARKUS, MARIA, *Modernization and the Alternatives of Social Progress*, International Sociological Conference on Modernization, Polish Academy of Sciences, Warsaw, June 1972.
19. HERSENI, TRAIAN (red.), *Industrializare și urbanizare. Cercetări de psihosociologie concretă la Boldești*, Editura Academiei, București, 1970.
20. HOFFMAN, OSCAR, *Tranziția: reformă sau o nouă societate?* în „Sociologie Românească”, nr. 3, 1993.
21. LOVINESCU, EUGEN, *Istoria civilizației române moderne*, Editura Științifică, București, 1972.
22. MADGEARU, VIRGIL, *Agrarianism, capitalism, imperialism, f.e.*, București, 1936.
23. MĂRGINEAN, IOAN (coord.), *Tineretul deceniului unu. Provocările anilor '90*, Editura Expert, București, 1996.
24. MERFEA, MIHAI (red.), *Procesul de urbanizare în R.S. România. Zona Vaslui*, Editura Academiei, București, 1973.
25. MIHĂILESCU VINTILĂ, *Complexul strămoșului (II)*, în „Dilema”, an. V, nr. 212, 14 februarie, 1997.
26. NECULAU, RADU, *Reinventarea tradiției*, în „Revista de cercetări sociale”, nr. 2, 1994.
27. PASTI, VLADIMIR; MIROIU, MIHAELA; CODIȚĂ, CORNEL, *România – Stare de fapt*, I, Societatea Nemira, București, 1997.
28. PETRE, IOANA; CIUPERCESCU, MARIA, (coord.), *Dimensiuni ale schimbării*, Institutul de Sociologie, București, 1996.
29. POLANYI, KAROL, *The Great Transformation*, Strauss & Groux, New York, Cf. Wagner, Peter, *Op. cit.*, 1975, p. 58, 208.
30. POPESCU, LIVIA, *Clasa de mijloc și proiectul modernizării României (1900 – 1940)*, în „Revista de cercetări sociale”, nr. 2, 1995.
31. SANDU, DUMITRU, *Sociologia tranziției. Valori și tipuri sociale în România*, Staff, București, 1996.
32. SOMBART, WERNER, *Die Juden und das Wirtschaftsleben*, f.e., Leipzig, 1911.
33. SOROKIN, PITIRIM, *What is a Social Class?* în Bendix, R; Lipset, S.M. (eds.), 1963. *Class, status and Power. A Reader in Social Stratification, 1963*. The Free Press of Glencoe. Cf. Drăgan, Ioan, *Clasele sociale de mijloc*, Editura Universității, București, p. 7–17, 1994.
34. STAHL, H.H.; CERNEA, M.; CHEPEȘ, GH., *Două sate. Structuri sociale și progres tehnic*, Editura Politică, București, 1970.

-
35. STERE, CONSTANTIN, *Social – democratism sau poporanism?* Porto-Franco, Galați, 1996.
36. TĂNĂSE, STELIAN, *Trei culturi*, în „Sfera Politicii”, an IV, nr. 28, iunie 1995.
37. TĂNĂSE, STELIAN, *Noua burghezie*, în „Sfera Politicii”, an IV, nr. 32, octombrie 1995.
38. TOURAINE, ALAIN, *Modernitatea și specificitățile culturale*, 1989 în Drăgan, Ioan, *Modernizare și dezvoltare*, Editura Universității, București, 1992.
39. TOURAINE, ALAIN, *Critique de la Modernité*, Fayard, Paris, 1992.
40. WAGNER, PETER, *A Sociology of Modernity. Liberty and Discipline*, Routledge, New York, 1994.
41. XENOPOL, A.D., *Studii economice*, f.e., Craiova, 1882.
42. XENOPOL, A.D., *Istoria partidelor politice în România*, București, 1911.
43. ZAMFIR, ELENA; CHELCEA, SEPTIMIU (coord.), *Condiții de viață și valori ale studenților*, în „Revista de cercetări sociale”, nr. 2, 1994.

PRESA SCRISĂ – IMAGINEA ȘI PUBLICUL EI

MARIA MOLDOVEANU

Schimbările produse în ultimii ani în tehnologia comunicațiilor, determină schimbări radicale în însuși modul de creare, înmagazinare și transmitere a informațiilor. Omniprezența mijloacelor electronice contribuie, după unii specialiști, la declinul lumii tiparului și al instituțiilor ei, cu implicații profunde asupra practicilor informaționale ale indivizilor. „Cultura cuvântului tipărit se destramă...” avertizează profesorul Alvin Kernan de la Princeton University. Conform unor sondaje, citate de el, „Mai puțin de 40 la sută dintre americani citesc un ziar, în schimb ei petrec în medie șapte ore pe zi în fața televizorului. În fiecare lună își încetează apariția ziare cu tradiție...”¹

Dacă în țările dezvoltate presa scrisă înregistrează un reflux al audienței, la noi ea deține încă o pondere însemnată între mijloacele de informare. Cercetarea² întreprinsă de noi în rândul cititorilor de presă, situează cotele ei de audiență foarte aproape de cele ale televiziunii, confirmând rezultatele altor investigații asupra consumului mediatic din țara noastră. Subiecții anchetei, studenți și persoane cu profesii intelectuale³, au menționat între mijloacele de informare utilizate în mod regulat, diverse reviste și ziare. Însumarea răspunsurilor a condus la o listă impresionantă de titluri, în care ponderea o dețin *cotidienele centrale* (1), urmate de presa județeană/zonală (2), revistele culturale (3), revistele de specialitate (4), revistele tip magazin (5), presa cu profil exclusiv publicitar (6), diverse alte publicații în limbi străine – franceză, engleză, germană, maghiară (7).

Referindu-se la motivele care îi determină să citească presa, subiecții au accentuat „nevoia de a fi la curent cu principalele evenimente”.

Tabelul 1

Motivația lecturii presei

Nr. crt.	Motive	Mențiuni (%)
1	Nevoia de a fi la curent cu evenimentele	74,2
2	Interesul pentru domeniul politic	44,2
3	Cunoașterea tendințelor majore din lumea contemporană	40,0
4	Asumarea unor proiecte culturale și educaționale	37,9
5	Înțelegerea fenomenelor economice	30,0
6	Perfecționarea pregătirii profesionale	29,8
7	Nevoia de divertisment	15,7
8	Interesul pentru sport	4,2
9	Alte interese (artistice, manageriale etc.)	4,0

¹ Kernan, Alvin, *Ne luăm rămas-bun de la știința de carte?*, în „Sinteza”, nr. 100, 1994, p.69.

² Cercetarea sociologică realizată în anii 1994–1996 în rândul cititorilor din bibliotecile județene Brașov și Hunedoara și B.C.H. București, ai Bibliotecii Universității Politehnice București pe un eșantion de 470 subiecți.

³ Profesori, medici, psihologi, cercetători, ziaristi, bibliotecari.

Subiecții consideră că unele teme abordate de presă nu-i interesează pe toți cetățenii, ci se adresează cu prioritate clasei politice și ziariștilor înșiși. De aceea, unii renunță la presă și preferă alte mijloace de informare, cum sunt televiziunea și radioul. Unii dintre cei investigați renunță la citirea presei și din „lipsă de timp” sau pentru că anumite publicații se procură cu dificultate.

Tabelul 2
Mijloace de informare similare presei scrise

Nr. crt.	Mijloace	Mențiuni (%)
1	Radioul	82,8
2	Televiziunea	66,7
3	Colegii de școală/serviciu	17,1
4	Prieteni și rudele	12,7
5	Liderii unor fundații/asociații culturale și profesionale	8,8
6	Reprezentanții unor formațiuni politice	2,7
7	Alte mijloace	1,4

Modalitățile de procurare a presei sunt, pentru unii dintre cititori, elemente semnificative în selecția publicațiilor. Problema este extrem de complexă dacă avem în vedere posibilitățile tot mai reduse ale bibliotecilor de a se abona la diverse reviste și ziare, dificultățile de transport, nivelul veniturilor de care dispune populația, costurile difuzării și, nu în ultimul rând, comunicarea deficitară la nivelul comunităților umane.

Tabelul 3
Surse de procurare a presei

Nr. crt.	Surse	Mențiuni (%)
1	Difuzori de presă - chioscuri, standuri stradale	81,4
2	Biblioteci	37,1
3	Colegi/prieteni	18,5
4	Abonamente	12,8
5	Vecini	5,9
6	Alte surse	2,4

În general, răspunsurile subiecților au ca punct de plecare experiența lor de cititori. De aceea le-am solicitat să menționeze și criteriile valorice în funcție de care își aleg ziarele și revistele pe care le citesc.

Tabelul 4
Criteriile de selecție a publicațiilor citite

Nr. crt.	Criterii	Mențiuni (%)
1	Continutul informațiilor	62,8
2	Utilitatea lor	57,1
3	Perspectiva politică de abordare	52,4
4	Stilul ziariștilor	48,9
5	Credibilitatea publicațiilor și a managerilor (patroni, directori, redactori șefi)	50,0
6	Renumele publiciștilor	34,1
7	Prezentarea grafică	28,6
8	Alte criterii (pret, posibilități de procurare etc.)	27,3

Așa cum arătau subiecții, rolul presei nu este numai de a informa. În măsura în care *informează*, presa scrisă *formează* opinii și determină atitudini, contribuind la educația cititorilor, la modelarea personalității lor. Asemenea aprecieri trebuie luate în seamă atunci când evaluăm impactul publicisticii asupra spațiului social.

În tranziția actuală a României, mass-media, în general presa scrisă își asumă și responsabilități educative. Solicitați să le detalieze, subiecții au menționat ceea ce presa ar trebui să facă în plan educativ și nu ceea ce reușește în fapt.

Tabelul 5
Rolul educator al presei

Nr. crt.	Tipuri de educație	Mențiuni (%)
1	Politică	74,2
2	Economică	65,7
3	Morală	64,2
4	Civică/Pedagogică	54,2
5	Anidogică	41,4
6	Juridică	40,0
7	Estetică	39,9
8	Alte tipuri (religioasă, științifică, tehnologică etc.)	11,4

După 32,8% dintre subiecți, presa scrisă poate contribui la statornicirea unor bune relații de conviețuire comunitară, prin informarea „corectă și obiectivă” a cititorilor, prin cultivarea toleranței și a comportamentului moderat.

Ancheta noastră a arătat că numai 15,7% dintre persoanele investigate sunt satisfăcute „în mare măsură” de oferta publicisticii actuale și doar 27,1% – „într-o oarecare măsură”. Motivația este diversă. Unii cred că presa scrisă răspunde orizontului lor de așteptări atunci când este echidistantă, „când pune punctul pe i”, când este scrisă cu talent și inteligență. Alții consideră că ar putea fi mai consecventă și *mai constructivă*, că ar trebui să renunțe la orice tendință de manipulare.

Circa 40% dintre cititori apreciază că publicistica noastră „nu corespunde” sau corespunde în mică măsură așteptărilor lor. Această percepție este determinată de *imaginea negativă* a unor trusturi de presă cărora li se reproșează: atracția pentru senzational (32,9%); superficialitatea documentării (29,8%); agresivitatea limbajului jurnalistic (28,0%); subiectivismul (27,1%); tendința de manipulare (20,0%); goana după profit (18,5%); inconsecvența orientării (17,1%); banalitatea informației (15,7%); lipsa de ideal și de repere morale (4,2%).

Tabelul 6
Opinii despre însușirile unui bun ziarist

Nr. crt.	Însușiri	Mențiuni (%)
1	Cultură	78,5
2	Obiectivitate	72,8
3	Respect pentru cititori	60,0
4	Onestitate	57,1
5	Spirit de observație și capacitate selectivă	52,8
6	Curaj	48,5
7	Originalitate/talent	36,5
8	Alte însușiri (logică, modestie, responsabilitate, inteligență, energie, consecvență)	21,4

Exigențele față de presa scrisă sunt, în esență, exigențe față de ziariști.

Subiecții asociază *modelului de ziarist* însușiri care îl apropie, dar îl și deosebesc de *imaginea* ideală configurată cu alte prilejuri. De exemplu, cercetarea cu tema „Informare. Carte. Servicii de lectură”⁴, realizat pe un eșantion național, a evidențiat *profesionalismul jurnalistului* ca însușire sintetică ce presupune mai multe realități cum sunt: cultura, onestitatea, talentul, curajul, capacitatea de discernământ, responsabilitatea, decența, spiritul prospector etc. Această imagine confirmă concluziile unei anchete desfășurate în redacțiile a patru ziare poloneze⁵.

Solicitați să-și definească profesia, redactorii acelor ziare s-au referit deopotrivă la simplele lor îndatoriri și la însușirile necesare pentru a le îndeplini.

Îndatoririle ziaristului

1. Să-i informeze pe cititori și să intervină în treburile publice
2. Să formeze opinia publică
3. Să faciliteze comunicarea între autoritate și public

Însușiri

1. Onestitate și spirit integru
2. Cultură solidă și larg orizont
3. Alte însușiri: inteligență, talent, capacitate de comunicare, competență în domeniul afacerilor publice ș.a.

Așteptările cititorilor de la presa scrisă pot fi deduse și din *propunerile* formulate de ei *pentru o publicistică eficientă*.

În opinia lor, publicistica trebuie să se caracterizeze prin *calitate și moderație*, prin *credibilitate și echidistanță*. Obiectivele principale să fie *binele și adevărul*. Să fie total independentă, atât față de cercurile puterii, cât și față de alte grupuri de interese. Să renunțe la prejudecăți și să promoveze reconcilierea socială, să-și lărgască aria de investigație a socialului, să nu omită nimic din ceea ce este important pentru oameni. Să promoveze libertatea accesului la informație și, reprezentanți ei, să susțină o lege care să garanteze libertatea de exprimare a jurnaliștilor.

Presa care îi respectă pe cititori trebuie să opereze o selecție mai riguroasă a știrilor, fără să manipuleze opinia publică, să faciliteze o mai bună comunicare între grupuri și indivizi și mai ales să pună accentul pe „nou”, pe „gândirea nestandardizată”, să prezinte „exemple de oameni care au reușit”, „valori puternice”, „tineri capabili și implicați” – stimulându-i prin încredere și competiție. În acest mod, presa poate contribui la afirmarea unui spirit activ în societate, în contextul în care, în ultimii ani, atât ea cât și cititorii s-au străduit să-și însușească spiritul civic și valorile democrației.

⁴ Moldoveanu, Maria (coord.), *Informare. Carte. Servicii de lectură*, Raport de cercetare, Institutul de Cercetare a Calității Vieții, București, 1995, p. 29.

⁵ Câmpeanu, Pavel, *Radio. Televiziune. Public.*, București, Editura Științifică, 1972, p. 94.

FRANCISC J. REINER (1874-1944)

ION ZAMFIRESCU

Francisc J. Rainer s-a născut în ziua de 28 decembrie 1874, în Bucovina, comuna Rohozna, lângă Cernăuți. Era fiul lui Gustav-Adolf-Ignațiu Rainer și al Mariei, ambii de confesiune evanghelică. Copilul, însă, după cum rezultă din actul parohial, a fost botezat în religia romano-catolică. Pe atunci, Bucovina se afla cu rang de ducat sub stăpânire austriacă.

Tatăl a venit în țară (Vehiul Regat) ca angajat al Companiei Strusberg, constructoarea liniei București – Giurgiu, prima cale ferată românească. A rămas în țară, cu post de conducere, în administrația Căilor Ferate Române. Poate fi numărat, în epoca respectivă, printre acei străini, încetățeniți cu vremea, care și-au câștigat merite de pionierat în dezvoltarea societății românești moderne. Mama provenea dintr-o familie de pastori protestanți. Era, în viața căminului, o păstrătoare de tradiții și un model de bună-cuviință umană.

Copilul a primit instrucția de clase primare în casa părinților, sub directa supraveghere a acestora. A absolvit studiile secundare la Liceul „Sf. Sava” din București. Aici, doi profesori i-au fost cu deosebire îndrumători: Sabba Ștefănescu pentru științele naturale și I. Drăgan pentru cultura clasică. În anul 1892, s-a înscris la Facultatea de Medicină din București. Încă din anii de studenție, profesorul Obreja i-a încredințat sarcini de răspundere în laboratorul său de histologie. În 1896, a fost numit preparator în clinica medicală a profesorului Stoicescu de la Spitalul Colțea. A rămas în această clinică aproape două decenii. În această perioadă, Francisc Rainer și-a format și adâncit mentalitatea de cercetător. A studiat în profunzime realitatea morfologică umană. În 1903 și-a trecut doctoratul cu o teză tratând despre o formă particulară de ciroză a ficatului. E vorba de o descoperire personală; i-au revelat-o, în clinica de la Colțea, mai cu seamă, mulțimea de autopsii asupra cărora se apleca cu răbdare și cu conștiință de benedictin. În concluzia dezbaterii, profesorii Babeș și Stoicescu, membri în comisia de doctorat, au salutat pe autorul tezei ca pe „apropiatul lor coleg”.

A urmat cariera propriu-zisă, ca universitar. În 1912, este șef de lucrări. În 1913, prin chemare, devine titular al catedrei de anatomie la Facultatea de Medicină a Universității din Iași. În 1920, este transferat la catedra similară a Facultății de Medicină din București. În 1941, trece la pensie, pentru limită de vârstă. Paralel cu activitatea la catedra sa de titular, predă lecții de anatomie, cu aplicație la profilurile respective, la Academia de Arte-Frumoase și la Academia de Educație Fizică. După pensionare, în mod omagial, pe bază de autorizare specială, Universitatea i-a încredințat un curs de biologie generală. Deși facultativ, acest curs

atrăgea mulțimi întregi de auditori. În marele amfiteatru al Facultății de Medicină, luau loc, în afară de studenții curenți, și studenți din generații anterioare, între timp deveniți medici, dar continuând să se simtă ucenici și devotați ai fostului lor profesor. De fapt, în cugetul lui Francisc Rainer, acest curs avea un înțeles aparte; cuprindea în el sinteza sa de gândire ca om de știință, filosof și pedagog. Moartea profesorului, survenită prematur în ziua de 4 august 1944, a pus capăt acestei impresionante existențe.

Personalitate, pe cât de complexă, tot pe atât de accentuată. Mare erudit, pe plan medical: biologie, anatomie patologică, anatomie comparată, embriologie, histologie, bacteriologie, medicină internă, dar, nu cu o erudiție rece, abstractă, imobilizată în cadre sistematice, ci comunicativă, vie, edificatoare, umanizată prin cultura literară, dispoziție filosofică și simțământ artistic.

Francisc Rainer, omul de știință, cercetătorul de laborator, era totodată și un gânditor umanist. În dezbaterile intime cu el însuși, *Cugetările* lui Marc-Aureliu, cu fondul lor stoic, îi erau îndreptar de conștiință. Găsea în aceste cugetări sprijin și confirmare în ce privește ideile sale despre legătura individului cu universul. Vedea în Platon și Aristotel două spirite tutelare ale gândirii omenești. Primul, ca putere dialectică, proclamând participarea la **Idee** drept principiu de existență a lucrurilor; celălalt, cu predilecția acestuia pentru măsură și proporție, ca punte de legătură între Idee și real. Aceste două genii se succed periodic, într-o sublimă cursă metafizică, venind când unul, când celălalt, la conducerea spirituală a lumii. Goethe îi constituia un model în ce privește idealul personalității armonice; ideal stăpânit de seninătate clasică și de datoria de a te cunoaște pe tine însuși. În judecățile și comportările sale, indiferent în ce situații de viață, înțelegea să implice exegeze și rigori cu înțelesuri de imperativ categoric kantian.

Punea forma și fondul, ca principii de cunoaștere și de comunicare, pe același plan de integranță. Gândul, valoarea, opera, comunicarea: toate acestea trăiesc, își îndeplinesc funcțiunea lor cunosătoare, în măsura în care fondul lor material este și expus în mod adecvat. De aici, și concepția lui Francisc Rainer despre **cuvânt**. Anume: cuvântul este, nu o haină convențională, menită să pună în circulație concepte și idei; el trebuie conceput și ca o materializare a acestora. Deci: în cuvânt, paralel cu sunetul, trebuie să vibreze și gândirea însăși.

La catedrele de anatomie, mai întâi la Universitatea din Iași și apoi la Universitatea din București, Francisc Rainer s-a dovedit deopotrivă, precursor și șef de școală. Ideile sale continuau pe acelea în care anterior îl inițiaseră lucrările lui Virchow și Claude Bernard. Anatomia trebuie înțeleasă, nu doar ca știință descriptivă, concentrându-se astfel asupra unor piese moarte, ci ca o știință deschisă, activă, având drept temă fundamentală **viața**. Cadavrul, întins și pregătit pentru studiu pe masa de disecție, trebuie să servească, nu la cunoașterea cadavrului ca atare, adică o formă înghețată a materiei sale, ci la cunoașterea **omului viu**. Are rost să ne aplecăm cu pătrundere asupra piesei anatomice, în măsura în care aceasta ne poate revela **totul** viu și funcțional din care face parte. Fie și un simplu amănunt

anatomic deține în el puțința de a ne pune pe urmele unui fapt intrând în unitatea și fluxurile vieții. Suntem nevoiți să studiem pe cadavru, din imposibilitatea de a întreprinde toată investigația necesară pe omul viu. Ideal, într-adevăr, ar fi să surprindem forma în mersul ei spre realizare, nu în oprirea ei ireversibilă. Este o piedică, aceasta, în fața căreia omul de știință nu trebuie să abdice, ci dimpotrivă, trebuie să caute și să recurgă la căi și mijloace de natură s-o compenseze.

În toată această conjunctură, **funcțiunea** se definește drept concept suveran. Elementele anatomice reprezintă forme sau structuri pe care le-a impus și le-a modelat funcțiunea. Procesul morții trebuie privit, tot atât cât o alterare a formelor, și ca o tulburare a funcțiunilor. Concepția mecanică a anatomiei ține de domeniul trecutului, este anacronic – declară Francisc Rainer – a propune și a ne sprijini pe o clasificare de genul: aparat digestiv, aparat respirator, aparat circulator ș.a.m.d. Ce trebuie să avem în vedere este **aparatul de import al materiei**. În speță: o corelație vie, complexă, sistemul circulator sanguin, sistemul nervos și glandele cu secreție internă. Deci: nu imagini separate, nu o atomizare a materiilor și a funcțiunilor, ci structuri dinamice, aspirație spre realizare, întrepătrunderi și condiționări reciproce sub semne ale curentului vital.

Pe frontispiciul Institutului de Anatomie al Facultății de Medicină din București – instituție căreia profesorul Francisc Rainer i-a dat strălucire – figurează inscripția: **Anatomia este știința formei vii**. Este o formulă care spune mult. Rezumă în ea complexitatea unei personalități puternice: Rainer–savantul și Rainer–filosoful umanist.

Disciplina cercetătorului de laborator se împletește strâns cu atitudini și trăsături de cugetător social și moralist. Ne stau la îndemână, în această privință, destăinuirile gânditorului. Ne putem apăra sufletele și le putem elibera de poverile înconjurătoare, mai mult decât prin orice altceva, prin **cunoaștere**. Destinul omenesc nu este numai mister; este și carte deschisă, în care putem citi, cu încredere, atunci când în sinteza cunoașterii, știința fermă și aspirația ideală, învață să-și dea mâna. Trebuie să înțelegem sensul vieții, în forma ei umană. Ne stă astfel în față un domeniu imens, adăpostind în el mari înțelesuri. Sunt înțelesuri la care mintea omenească este chemată și este datoră să ajungă. În etapa lui începătoare, într-adevăr, studiul trebuie întreprins asupra indivizilor luați în parte; deschiderile lui, însă, au în vedere speța, colectivitatea, în ultimă instanță **societatea**, cu puterea și datorita acesteia de a crea istorie.

Împreună cu colaboratorii săi din cadrul Institutului de Antropologie, Francisc Rainer a participat la trei campanii monografice, din cele întreprinse de Institutul Social Român și de Seminarul de Sociologie al Facultății de Litere și Filosofie din București, ambele instituții sub conducerea profesorului Dimitrie Gusti: în 1927 în satul Nereju, din județul Putna, în 1928 la Fundu-Moldovei, în Bucovina, în 1929–1932 la Drăguș, județul Făgăraș. Scopul acestei colaborări: studii de antropologie asupra satului românesc, totul însumându-se doctrinar în

„știința națiunii române”, teză preconizată de profesorul Dimitrie Gusti și preluată programatic de către Școala Sociologică de la București.

Aceste cercetări s-au concretizat în lucrarea *Enquête anthropologique dans trois villages roumains des Carpathes*, apărută în 1937. Materialul documentar care i-a stat la bază numără: 1002 fișe antropologice, 2370 reacții ishemoglutinare, 492 fotografii antropologice. La al XVII-lea Congres Internațional de Antropologie, ținut la București în același an, această lucrare a fost obiect de atenție specială; a constituit punct de reper, în problema și dezbaterile de resort. Profesorul elvețian Pittard, personalitate reprezentativă în materie, îi recunoștea, nu numai însemnătatea locală, ci și posibilitățile de extrapolare pe plan universal.

În cuvântarea sa, rostită în ședința de inaugurare a Institutului de Antropologie, Francisc Rainer mărturisea această profesiune de credință: „**Rolul acestui Institut este de a studia din punct de vedere antropologic poporul român; și, deopotrivă, de a forma cercetători care să continue și să se devoteze acestei cauze**”. Aducea în această mărturie, implicit și în angajamentul corespunzător, în strânsă împletire cu conștiința lui de biolog, tot atâta înregimentare sociologică. Nu punea stavile despărțitoare între biologic și social. În cercetarea sa, se considera deopotrivă obligat față de aceste două realități, ca fiindu-și complementare sub raport fizic și spiritual.

Între definiția dată de Claude Bernard (**Viața este creație; viața este moartea**) și definiția propusă de Francisc Rainer (**Anatomia este știința formei vii**), există stări de interferență și punți de comunicare. Chestiunea ne poate purta în domeniul de filosofie a culturii. Imaginea pe care anatomia este chemată să ne-o sădească în minte trebuie să fie, nu o imagine de piese moarte, ci una de înțelegere a individului în contactul său cu problemele complexe ale vieții. Este datoria biologiei, atât ca știință pozitivă, cât și ca știință cu dispoziție și cu deschideri filosofice, să ne ajute a desluși în structura anatomică date și curgeri din evoluția vieții. Forma vie dă expresie structurii funcționale. Organizația morfologică depinde cauzal de legătura inseparabilă dintre formă și funcțiune. Dezvoltarea individuală, ontogeneza, trebuie pusă în legătură cu evoluția speciei. Se poate spune, coroborând toate aceste date, că ființele sunt și „organisme istorice”. Morfologia capătă astfel, și caracter de „știință istorică”. Este necesar, deci, ca în investigațiile ei să intre și date de paleontologie, de embriologie, de fiziologie în general, ca și de fiziologie a dezvoltării. Forma vie, prin natura ei, reclamă interpretare, implicit și acțiune.

În toate aceste postulări, putem desluși și o gravitare comună. Ele alcătuiesc premise – fiecare din acestea cu partea sa de funcționalitate și de integranță – în ceea ce Francisc Rainer înțelegea să denumească **ideea de om**, sau – mai exact – **fenomenul om**. Acest concept face ca gândirea științifică a lui Francisc Rainer și gândirea sa filosofică să se contopească într-un tot unitar și activ. Ne ajută să deslușim că în agregarea fenomenului om se întâlnesc, deopotrivă, mistere sau cuceriri ale eredității, cu determinări rezultând din condiții ale mediului social și

din procesele culturii. Între finalitățile naturii și acelea ale societății, există compatibilități ce așteaptă neconținut să fie solicitate și înscrise în mișcările dezvoltării. Studiul piesei anatomice obligă într-un mod aparte. Această piesă, prin arhitectura, articulațiile și inserțiile ei, asigură funcțiunea și mișcările fluidului vital. Totodată, include în ea virtualități capabile să genereze și să dezvolte fibra spirituală, aceea trebuind să conducă înspre realitatea și treptele vieții sociale. Finalitățile naturii și finalitățile societății – în concepția lui Francisc Rainer – se întâlnesc, își împrumută reciproc substanțe, înfăptuiesc împreună un proces de creație. **Fenomenul om** confirmă și ilustrează acest proces.

Putem deduce că Francisc Rainer avea în planurile lui de activitate să extindă ancheta sa antropologică asupra câtor mai multe sectoare ale populației românești. Aceasta, nu numai cu raportare la starea sanitară și la capacitatea biologică a populației autohtone, ci și la implicarea acestei capacități în existența și funcționarea civilizației românești.

Stingerea prematură din viață a profesorului, ca și succesiunea de evenimente legate de cel de-al doilea război mondial, au făcut ca această activitate să fie întreruptă. Este în datoria catedrelor și a institutelor noastre de științe sociale ca opera concepută de omul și profesorul Francisc Rainer să fie reluată și condusă înspre împlinirile ei firești.

COMPETENȚA PROFESIONALĂ ȘI MANAGERIALĂ ÎN ACTIVITATEA MEDICALĂ

DR. MIHAI C. TEODORESCU

Dispensarul Policlinic CFR Grivița, București

În acest secol, imaginația și spiritul creativității umane, s-au dovedit a fi deosebit de fecunde în dezvoltarea problemelor tehnice ale științelor naturii și foarte limitate atunci când au trebuit să rezolve problemele sociale ale omului. În majoritatea țărilor aflate în perioada de tranziție spre o economie de piață, nu s-au descoperit încă soluții acceptabile din punct de vedere uman pentru organizarea socială. În momentul de față sistemul nostru de asigurare a sănătății populației cunoaște profunde perturbații. Procesul tranziției, pe care înșiși oamenii l-au instituit, ridică în domeniul medicinei probleme noi și complexe, care pot fi rezolvate în mod eficient numai prin efortul de a analiza în mod concret deficiențele apărute și apoi de a realiza o reconstrucție, o reelaborare a elementelor primare ale relației bolnav–medic în contextul global al societății actuale. În cele ce urmează vom cerceta în amănunt, o serie de disfuncționalități apărute în ultimii ani în domeniul ocrotirii sănătății, cum ar fi: influența negativă a mass-media asupra unor fenomene medicale, creșterea frecvenței bolilor cu transmisie sexuală și unele deficiențe în organizarea asistenței sanitare a populației. După expunerea faptică a dezechilibrelor, vom încerca să propunem o formulă de redimensionare a conducerii ocrotirii sănătății publice pe baza unor criterii tehnocratice.

1. INCIDENȚA CRESCUTĂ A BOLILOR VENERICE

În condițiile actuale ale creșterii numărului publicațiilor, a posturilor de radio și televiziune, găsim un exces de informații privind problemele medicale. Aceste mesaje nu iau în considerare, în toate împrejurările, nevoile reale de sănătate ale oamenilor. De pildă, populația este bombardată în mod constant cu informații, în cel mai bun caz numai parțial adevărate, privind viața ei sexuală. Nu negăm importanța instruirii tineretului, chiar a elevilor de școală, cu noțiuni elementare de biologie și psihologie a pubertății, mecanismul hormonal și social al sexualității, importanța instinctului uman de autoreproducere, fiziologia orgasmului, igiena cuplului sexual, dinamica activității sexuale ș.a.m.d., însă, în momentul de față, o serie de publicații produc un impact profund negativ asupra populației. Urmărindu-se

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul IX, nr. 1–2, p. 95–106, București, 1998

exclusiv avantajul economic rezultat din vânzarea acestor publicații, populația este agresată, prin limbajul și imaginile pornografice, și derutată prin divulgarea infidelității conjugale și a exceselor amoroase ale unor mari personalități culturale sau sociale. Psihologia socială a demonstrat că personalitățile marcante, datorită prestigiului lor, reprezintă pentru unii indivizi influențabili, cu temperament conformist, un model de conduită cu care se identifică empatic, încercând să-l imite în mod fidel. Faptul că asemenea publicații le atribuie acestor personalități însușirea libertinajului sexual, face să se transmită în colectivitatea socială, prin canalele relațiilor interpersonale, un mesaj distorsionat privind comportamentul sexual. Acesta reprezintă unul din resorturile motivaționale ale creșterii bolilor cu transmisie sexuală în momentul de față.

La Sesiunea Științifică Anuală a Centrului Dermato-Venerologic al Ministerului Sănătății, care a avut loc la data de 17 octombrie 1997, la Spitalul Dermatologic „Scarlat Longhin” din București, prof. universitar dr. Justin Diaconu și dr. Vasile Grădină, au arătat că în primele șase luni ale anului 1997, morbiditatea prin sifilis a fost de $33,41^{0}_{0000}$ (la 100 000 locuitori) ceea ce reprezintă un nivel de câteva zeci de ori mai mare față de perioada dinaintea anului 1989 (când se înregistrau cifre de morbiditate care oscilau între $0,5^{0}_{0000}$ și $2,7^{0}_{0000}$). Tot în primele șase luni ale anului 1997 au apărut 39 de cazuri noi de sifilis congenital, adică sifilis apărut la copii nou născuți, boală care se știe că reprezintă un important factor de risc pentru a rămâne definitiv handicapat, pe când înainte de 1989 se raporta sporadic câte un singur caz nou de sifilis congenital pe an.

La această situație gravă a contribuit într-o oarecare măsură și libertatea pe care și-au asumat-o unele publicații în abordarea lipsită de rigoare științifică a problemelor de sexologie, ceea ce a determinat prosperitatea mass-media, mai bine zis succesul ei economic plătit cu prețul dezastrului provocat în starea de sănătate a populației.

Fără îndoială că pe lângă mass-media mai există și alte cauze sociale ale creșterii numărului bolilor venerice în ultimii ani: migrările intense de populație și faptul că vagabondajul sexual, prostituția, nu mai pot fi controlate preventiv de către medicii dermatologi, deoarece în ultimii ani ei nu mai sunt sprijiniți de un cadru administrativ și legislativ corespunzător.

De pildă, înainte de 1990, în baza Decretului 141/1953 de funcționalitate a rețelei sociale de combatere a bolilor venerice, se întruneau periodic, la trei luni, Comisiile Județene și ale Municipiului București de Prevenire și Combatere a Bolilor cu Transmisie Sexuală, formate din medicul coordonator județean al problemelor dermato-venerologice și reprezentanți desemnați oficial ai poliției, rețelei medicale materno-infantile, organizațiilor de tineret și Cruce Roșie. Sursele polivalente de boli venerice, de obicei persoane fără ocupație de sex feminin, depistate de serviciile de anchetă epidemiologică a cabinetelor dermatologice, erau chemate confidențial la controlul periodic preventiv efectuat prin examen clinic săptămânal (într-o zi și oră bine stabilită) și un examen de laborator al sângelui

efectuat trimestrial. Prostituatele fără statut oficial erau dispensarizate pe fișe sau într-un registru special, iar atunci când nu se prezentau la controlul periodic antivenerian sau/și deveneau sursă de infecție venerică, manifestându-se ca un pericol social, numai și numai în această împrejurare, medicul dermatolog avea dreptul să încalce secretul profesional și să anunțe miliția, care aducea prostituata la cabinetul medical. Imediat după decembrie 1989, poliția nu a mai participat la sprijinirea medicilor dermatologi în această acțiune.

Dr. M. Iftene arată că există o creștere mai mare a numărului cazurilor noi de sifilis în mediul rural, decât în cel urban: în 1995, morbiditatea (cazurile noi de boală) este de 39 de ori mai mare pentru populația rurală, în timp ce pentru cea domiciliată în orașe, creșterea este de 15 ori¹. Explicația o găsim în faptul că, la scurt timp după revoluția din decembrie 1989, Ministerul Sănătății a sistat obligativitatea medicilor absolvenți de facultate de a mai face stagiul în mediul rural, ceea ce a determinat în prezent ca întinse teritorii rurale să rămână fără asistență medicală calificată.

Semnificația acestor perturbări majore în funcționarea sistemului ocrotirii sănătății nu trebuie căutată doar în activitatea propriu-zisă a conducerii Ministerului Sănătății, ci în felul în care sistemul tehnico-științific al medicinei moderne s-a articulat în ansamblul vieții sociale în perioada de tranziție. În capitolul care urmează vom încerca să prezentăm un punct de vedere asupra felului în care tehnocratizarea conducerii medicinei ar putea îmbunătăți activitatea ei, astfel încât modelul pragmatic de mărire a randamentului să poată fi aplicat și în alte sectoare ale vieții sociale.

2. NECESITATEA TEHNOCRATIZĂRII ÎN MEDICINĂ ȘI ÎN ALTE DOMENII ALE VIEȚII SOCIALE

Vom încerca să asimilăm în mod constructiv informațiile faptice, prezentate mai sus, cu privire la deteriorarea în ultima vreme a calității îngrijirii bolnavilor.

Mai întâi problema privind absența medicilor în zonele rurale ale țării. Descentralizarea bruscă a sistemului de ocupare a posturilor vacante de medici de medicină generală, survenită imediat după revoluția din decembrie 1989, nu s-a dovedit benefică. Ea ar fi putut fi făcută mai târziu, doar atunci când în mediul rural s-ar fi pregătit și testat baza organizatorică a unui sistem privat de asistență medicală sau a unui sistem de asigurări sociale medicale. De pildă, sumele de bani încasate de la țărani, prin taxele de asigurări sociale, ar fi fost dirijate spre agenții financiari care apoi să facă contracte cu un număr minim de medici care să asigure asistența calificată optimă în dispensarele și spitalele rurale. Numai în acel moment ar fi fost oportun să se renunțe la vechiul sistem centralizat al ocupării posturilor de către medici salariați de stat în mediul rural.

¹ „Dermatovenerologia” a Asociației Medicale Române, nr. 3/1997, p. 146.

Pe de altă parte, statul „spectator”, ignorant al problemelor majore ale sănătății publice, nu a existat nici măcar la începutul dezvoltării industriale a țărilor europene. Dimpotrivă, statul s-a dovedit a fi unul dintre principalii întreprinzători care a îmbunătățit asistența medicală a populației în perioada marilor epidemii de boli contagioase, ca și în satisfacerea unui minim de asistență medicală calificată pentru populația săracă (medici ai cetățenilor salariați de obște la sfârșitul Evului Mediu, spitale și unități medicale aflate în bugetul unor instituții religioase sau ale statului). De cele mai multe ori extinderea prerogativelor centralizate de apărare a sănătății publice s-a bazat pe inițiativa, spiritul creativ și dăruirea unor medici destoinici, specializați în organizarea sanitară. De pildă, la noi în țară, dr. Carol Davila, în calitate de director al Serviciului Sanitar al României, a supus spre aprobare Consiliului de Miniștri o listă de 17 medici de arondisment în teritoriul rural care a intrat în funcțiune la data de 1 aprilie 1862. Decretul a fost semnat de domnitorul A. I. Cuza la 31 martie 1862, exprimând o acțiune de pionierat pe plan mondial în materie de organizare a asistenței medicale a populației sătești².

Așadar, decizia Ministerului Sănătății de a opri obligativitatea medicilor absolvenți de a mai face stagiul în mediul rural, reprezintă o măsură de liberalizare și descentralizare prematură, aflată în contradicție cu viziunea tradițională românească a intervenției statului față de condițiile de sănătate și de viață ale categoriilor defavorizate ale populației. Aceeași limitare excesivă a prerogativelor autorității statului, a determinat în ultimii ani creșterea vertiginoasă a bolilor cu transmisie sexuală – așa cum am arătat în capitolul precedent. Fără îndoială că înainte de 1990 a existat o încălcare flagrantă a drepturilor și libertăților bolnavilor în țara noastră: centralizarea excesivă a sistemului îngrijirilor medicale a dus la imposibilitatea pacienților de a-și alege medicul sau de a-l schimba; anchetarea și declararea bolilor venerice se efectuau prin metode care se caracterizau prin nerespectarea secretului profesional, încălcarea demnității și personalității bolnavului, umilirea lui, care ajungea un fel de paria prin însăși modul de a lucra al organelor în drept. Cu toate aceste deficiențe ale hipercentralizării, în baza Decretului 141/1953, miliția sprijinea serviciul dermato-venerian în dispensarizarea prostituatelor clandestine, recalcitrante la chemarea medicului. De cele mai multe ori acestea nu erau sancționate penal, însă sectoristul le interna personal în secția dermato-veneriană a spitalului arondat atunci când medicul dermatolog o solicita, iar compartimentul de resort din miliția teritorială păstra o evidență riguroasă a surselor polivalente³.

În perioada actuală, statul perioadei de tranziție, din dorința de a asigura o libertate nelimitată tuturor bolnavilor, inclusiv celor venerici, a anulat nu numai

² Gheorghe Brătescu, cap. *Medicii de arondisment* din vol. *Din Istoria Medicinii Românești și Universale*, sub redacția lui V. L. Bologa, Editura Academiei, București, 1962, p. 344.

³ Denumire dată pe atunci prostituatelor, căci regimul comunist avea oroare față de termenii vulgari, care ar fi dezavuat sistemul lor social.

constrângerile nejustificate și înjositoare ale acestora, dar și intervențiile utile ale organelor sanitare și de poliție menite să oprească tendința de creștere a maladiilor cu transmisie sexuală. Această conduită a politicianilor sanitari români vine în contradicție cu principiul responsabilității crescute a statului față de problemele de sănătate publică și boli contagioase care, după cel de al doilea război mondial, a căpătat o amploare fără precedent în țările civilizate democratice din Europa și America⁴. La o ședință de comunicări științifice dermatologice a Asociației Medicale Române, ținută la Spitalul Colentina din București, în 26 martie 1995, a fost prezentat cazul unui bolnav de sifilis contagios care a refuzat internarea în spital și tratamentul ambulator (pacientul prezenta și o afecțiune psihică), iar poliția nu a răspuns solicitărilor scrise și telefonice ale medicului dermatolog. O situație similară a fost prezentată științific de medicii americani Curran J. D. și William J.⁵, însă comportamentul organelor statului Colorado din S.U.A. față de bolnava venerică Ms. Reynolds a dovedit multă responsabilitate socială și nu are nimic comun cu indiferența care se manifestă în prezent la noi în țară. Deoarece a fost indicată ca sursă de îmbolnăvire de către medicul dermatolog, i s-a comunicat să se prezinte la consultație, însă a refuzat examinarea, venind la medic împreună cu un avocat. Atunci s-a emis o ordonanță a Primăriei din Denver pentru a fi arestată 48 de ore, în care timp să i se facă analize și tratament cu penicilină. După ce a părăsit închisoarea a intentat proces pentru violarea drepturilor civile, avocatul ei motivând faptul că din ordonanța Primăriei Denver nu reiese încadrarea ei în categoria de persoane care pot fi reținute de poliție pentru tratament obligatoriu, care se aplică numai femeilor care îmbolnăvesc cu intenție – conform Constituției S.U.A. Instanța de Judecată nu a dat câștig de cauză reclamantei, considerând că ancheta epidemiologică și tratamentul cu penicilină nu i-a fost nocivă și a recunoscut ca validă dispoziția de arestare a Primăriei din Denver.

Așadar, în numele asigurării drepturilor și libertăților bolnavilor, descentralizarea excesivă efectuată în prezent de către statul român asupra sistemului îngrijirilor de sănătate nu a fost conciliată cu soluțiile tehnice ale unei centralizări optime – așa cum este practică în unele țări din Europa și în S.U.A. O dovadă în acest sens, pe lângă cele prezentate mai sus, o reprezintă desființarea Centrului Dermato-venerian al Ministerului Sănătății în perioada 1992–1994. Chiar și după reînființarea lui, ședințele acestuia se țin fără participarea unui reprezentant al Ministerului Sănătății sau al poliției și fără să se primească sumele de bani solicitate pentru combaterea bolilor cu transmisie sexuală – fapt arătat de către Prof. Dr. Justin Diaconu, directorul Centrului Dermato-venerian al Ministerului

⁴ Dr. Dan Enăchescu, dr. Mihai G. R. Marcu, *Sănătate Publică și Management Sanitar*, Editura All, București, p. 139–140.

⁵ J. D. Curran, J. William, *Venereal Disease Detention and Treatment: Prostitution and Civil Rights* (Detenția și tratamentul pentru boli venerice: prostituate și drepturile civile), în “American Journal of Public Health”, februarie 1975, vol. 65, nr. 2, p. 180–181.

Sănătății, la Sesiunea Științifică Anuală a Centrului Dermato-venerian din 17 octombrie 1997. Această conduită a factorilor de decizie din Ministerul Sănătății vine în contradicție cu Declarația Forumului European al Asociațiilor Naționale Medicale și O.M.S. reunit în 10–11 februarie 1994 la Budapesta, pentru a discuta problema bolilor infecțioase în Europa⁶. Prin urmare, disfuncționalitățile acțiunilor împotriva sifilisului și altor boli venerice, se explică prin faptul că forul coordonator dermato-venerian din țara noastră nu are nici un sprijin din partea puterii politice, nu beneficiază de un context administrativ și juridic corespunzător. În alte țări există, în cadrul Ministerului Sănătății, Centre de Control ale unor boli cronice sau infecțioase, asemănătoare Centrului Dermato-venerian al Ministerului Sănătății, însă mult mai eficiente în măsuri, deoarece sunt ajutate de către stat. De pildă, în statul Georgia din S.U.A. sunt mai multe Centre de Control ale Bolilor (Centers for Disease Control, prescurtat: C.D.C.) în cadrul Serviciului de Sănătate Publică al Ministerului de Sănătate și Servicii Umane⁷. Pe lângă Secția Antiveneriană (analogul Centrului Dermato-venerian al Ministerului Sănătății de la noi), există în statul Georgia o Secție de Combatere a Infecțiilor Intraspitalicești, care-și propune obiective precise și măsuri concrete pentru scăderea frecvenței acestor infecții.

Așadar, Centrul Dermato-venerian al Ministerului Sănătății, ca for coordonator pe țară al îngrijirilor medicale antiveneriene, reprezintă la noi expresia acțiunii exclusive a medicilor dermatologi, fără să beneficieze de un ajutor din partea puterii politice – așa cum stau lucrurile în alte țări. Biroul dermatologic de anchetă epidemiologică este obligat să țină seama numai de voința și dorința bolnavilor, fără să poată lua în considerație interesele generale ale sănătății publice care sunt suprimate prin lipsa cooperării organelor de decizie ale Ministerului Sănătății, poliției și justiției. Una din explicațiile acestei stări de fapt, o găsim în optimizarea deficientă a folosirii capitalului moral și intelectual al celor care trebuie să fie aleși pentru a conduce problemele de sănătate publică. Revoluția tehnico-științifică a determinat în ultimele decenii ca în fiecare sector de activitate socială – corespunzând unui minister – să apară câte o disciplină științifică având ca obiect conducerea, organizarea și desfășurarea socială a procesului tehnic respectiv pentru a-i asigura un randament maxim. De pildă, în învățământul superior disciplina numită metodică, în transporturi disciplina de organizare, exploatare și tehnologia transporturilor, în construcții disciplina de organizare a economiei construcțiilor⁸ ș.a.m.d.

⁶ „Buletinul Asociației Medicale Române”, 1995, nr. 2, p. 18, București (str. Progresului nr. 10, sector 1).

⁷ Haiyei, Robert W. ș.a., *Raportarea progresului asupra eficienței programelor de supraveghere și control a infecției*, în „The American Journal of Medicine”, vol. 70, nr. 4, 1981, p. 971.

⁸ Hotărârea Guvernului României nr. 294/1557 cu privire la funcționarea instituțiilor de învățământ superior în conformitate cu prevederile Legii 88/1993 publicată în Monitorul Oficial partea I-a, nr. 130/1997.

Redresarea economică a țărilor din Europa occidentală după al doilea război mondial a fost condusă și coordonată de experți tehnici ai domeniului economic, cu o viziune generală asupra societății, căci numai ei puteau dispune pentru o decizie economică justă, coordonând datele tehnice de specialitate, juridice și administrative specifice fiecărui minister în parte. Astfel, Alfred Marshall, arhitectul revenirii economice a țărilor occidentale după al doilea război mondial, a condus catedra de economie politică a Universității din Cambridge, iar Ludwig Erhard, unul din inițiatorii spectaculoasei dezvoltări economice a Germaniei Occidentale postbelice, înainte de a fi cancelar al Germaniei a fost prof. universitar de economie politică și apoi director al Institutului de Cercetări Economice.

Spre deosebire de țările Europei occidentale, oamenii de stat cu funcții importante în politica economică și social-culturală a României (sănătate, învățământ, cercetare ș.a.m.d.) nu au fost selecționați dintre experții tehnici de specialitate cu aptitudini organizatorice pentru domeniul social respectiv. Regimul comunist postbelic ca și guvernele care s-au succedat după decembrie 1989, au recrutat din rândul activiștilor de partid sau dintre profesorii universitari persoane care să fie fidele intereselor de partid, fără să urmărească cel puțin dacă aceștia au o pregătire de management pentru funcția socială care li s-a atribuit. Ierarhizarea superioară de către opinia publică profană a valorii științifice (dacă cei aleși erau profesori universitari) a întărit autoritatea administrativă a acestor conducători, datorită poziției lor ierarhice, însă cu o slabă eficiență asupra activității. Cu alte cuvinte, s-a creat o prăpastie între un potențial stat tehnic, competent și un stat real, mai puțin competent bazat pe lupta unor grupuri de interese politice. Deși în țara noastră disciplina științifică de organizare sanitară (ulterior denumită medicină socială) are un prestigiu internațional și o bogată tradiție, miniștrii sănătății au fost aleși dintre specialiștii cu înaltă calificare a unor ramuri medicale care nu au nici o legătură cu asigurarea sănătății publice și a managementului sanitar*. De pildă, în ultimii ani au fost miniștrii ai sănătății, profesori universitari în specialitățile: cardiologie (Ștefan Iosif Drăgulescu), boli de nutriție (Iulian Mincu), medicină internă (Victor Ciobanu), ginecologie-obstetrică (Bogdan Marinescu), pediatrie (Mircea Maiorescu), urologie (Theodor Burghele).

Fiecare dintre miniștrii sus-menționați au avut o pregătire deosebită în disciplina medicală în care s-au perfecționat, însă datorită tendinței contemporane de specializare a științei, s-au manifestat unilateral, au dovedit în practica socială medicală o îngustare a câmpului conștiinței intelectuale, ceea ce a generat numeroase încordări și disfuncționalități în Ministerul Sănătății. De exemplu, Theodor Burghele, prin lucrările științifice, este o personalitate marcantă a urologiei românești și mondiale, însă ca ministru nu a reușit să coordoneze îngrijirile de sănătate la un nivel corespunzător. Dr. Caius Mihăilă, medic inspector

* O excepție, poate întâmplătoare, o face prof. universitar de medicină socială dr. Dan Enăchescu care a fost Ministrul Sănătății în perioada 5 iulie 1969 – 20 aprilie 1972.

la Direcția Sanitară a Județului Constanța, scriitor și pasionat specialist în medicină socială, a adresat un memoriu conducerii de partid și de stat din aceea vreme, în care a luat poziție împotriva birocrăției și deficiențelor organizatorice ale ocrotirii sănătății: „am criticat în ședință deschisă pe fostul ministru Burghel care a luat apoi legătura cu tovarășul Vâlcu din secretariatul Comitetului Județean PCR Constanța pentru a cere referințe despre mine”⁹.

Selecția miniștrilor sănătății conform criteriului apartenenței lor politice nu are în prezent un efect favorabil asupra eficientizării organizării sanitare în țara noastră. Cu mult timp în urmă, în perioada 25.08.1862 – 24.04.1922 nu a existat un Minister al Sănătății în țara noastră, problemele acestuia fiind rezolvate prin modalități exclusiv profesionale, fără o coloratură politică, în cadrul unui compartiment tehnic al Ministerului de Interne, numit Serviciul Sanitar al României. Directorii Serviciului Sanitar al României nu se schimbau o dată cu ministrul de interne și guvernul din care făcea acesta parte, așa cum procedează elita politică post-decembristă^{**} cu unii directori sau șefi de serviciu din minister. De exemplu, dr. Iacob Felix, un celebru organizator sanitar român, cunoscut lumii întregi prin lucrările sale de sănătate publică, igienă și epidemiologie, a fost directorul Serviciului Sanitar al României în perioada 02 iulie 1892–27 aprilie 1899, în care timp s-au schimbat șase guverne conduse de: Ioan Em. Florescu, Lascăr Catargiu, Dimitrie A. Sturdza și apoi George Gr. Cantacuzino¹⁰. Aceeași eficiență, tehnocratică a conducerii fenomenelor medico-sanitare au afirmat-o și alți prestigioși directori ai Serviciului Sanitar al României: Ion Cantacuzino (organizator sanitar, microbiolog, epidemiolog și imunolog), Carol Davila despre care am amintit mai sus și Mina Minovici (organizator de sănătate și întemeietor al medicinei legale din România). Fiecare dintre ei și-a desfășurat activitatea de conducere a ocrotirii sănătății, echivalentă funcției unui Ministru al Sănătății din perioada actuală, fără să fie implicat în succesiunea partidelor politice, adică independent de interesele grupurilor de putere politică aflate în concurență pe baza relației de partizanat fundamentată pe deosebirea afectivă dintre „ai noștri” și „ai voștri”. Randamentul deciziilor organizatorice pe care le-au luat a fost un rezultat al pregătirii lor multilaterale (specialitățile lor au fost interdisciplinare: medicină legală, igienă, epidemiologie, ș.a.m.d), a capacității de a îngloba și sintetiza informații din diverse domenii ale practicii medicale (spre deosebire de ei, în ultimele decenii, miniștri au fost medici cu o înaltă instrucție medicală, însă unilaterală datorită înaltei specializări în domenii restrânse ale științei medicale).

⁹ Dr. Mihail Mihailide, *Un medic-scriitor protestatar – Caius Mihăilă*, în săptămânalul personalului medico-sanitar „Viața Medicală”, 22 august 1997, anul IX., nr. 34, (400), p. 6–7.

^{**} Pe baza deslănțuirilor pasionale declanșate de posibile adeziuni la grupurile politice aflate în luptă, bănuiele care de cele mai multe ori nu mai țin cont de autenticitatea pregătirii profesional-organizatorice, valorificarea politică având un scăzut grad de obiectivitate.

¹⁰ Stelian Neagoe, *Istoria Guvernelor României*, București, Editura Machiavelli, 1995, p. 63–68.

Dr. Carol Davila este creatorul sistemului de învățământ medical și farmaceutic de la noi. El a statuat în țara noastră modele de întregire socială a medicilor prin concursuri, examene și acordarea de burse pentru studii în străinătate studenților și medicilor merituosi. Cele mai proeminente personalități din istoria medicinei românești s-au format în perioada interbelică fiind rezultatul selecționării optime a capacităților intelectuale ale medicilor în timpul funcționării Serviciului Sanitar al României (1862–1922). Printre aceste personalități medicale enumerăm doar câteva: Victor Babeș (1854–1926) renumit anatomopatolog și bacteriolog român, Gh. Marinescu (1863–1938) neurolog român de faimă internațională, citat în toate enciclopediile medicale străine, Thoma Ionescu (1860–1920) inventatorul rahianesteziei, mare anatomist și chirurg, Ernest Juvara (1870–1933) chirurg și anatomist român, creatorul unor metode chirurgicale în ortopedie, care a descoperit formațiuni anatomice ce îi poartă numele pe tot globul terestru.

Academicianul Ștefan Gh. Nicolau, întemeietorul dermatologiei românești, născut în 1874, s-a format ca medic și cadru didactic universitar, în perioada de orientare tehnocratică a Serviciului Sanitar al României. El a conceput în termeni de specialitate dermatologică Decretul 141/1953, punând bazele rețelei de combatere a bolilor venerice prin cooperarea dintre medici, poliție și organizatorii de sănătate. După 1990, Decretul nr. 141/1953 a fost considerat probabil, în mod eronat, ca o expresie a unei ordini comuniste, căci nu a mai fost aplicat în practică, deși nici un alt decret sau lege nu l-a abrogat în mod expres. Renunțarea de a-l pune în practică este paradoxală întrucât corespondentul său juridic din Codul penal (art. 309 care prevede închisoare în cazul transmiterii intenționate a unei boli venerice) a rămas același¹¹. Prin urmare, abrogarea tacită a Decretului 141/1953 exprimă mentalitatea greșită a noii puteri postdecembriste, mai precis a Ministerului Sănătății, poliției și justiției, ca și cum ar exista o incompatibilitate între centralizarea absolută a vechiului sistem comunist și descentralizarea totală care se aplică în prezent. În realitate, Decretul 141/1953 reflectă o abordare globală optimă, care ia în considerație nu numai trebuințele de sănătate ale bolnavilor venerici, dar și interesele ocrotirii sănătății publice în general, vizată și ea prin deciziile și întâlnirile comune, periodice, ale dermatologilor, polițiștilor și organizatorilor de sănătate. O dovadă în acest sens o reprezintă faptul că o serie de state din Europa și America au aplicat și aplică măsurile legislative similare Decretului 141/1953, chiar înaintea României, o dată cu ascensiunea morbidității prin boli cu transmisie sexuală în anii imediat următori celui de al doilea război mondial (prilej favorizat și de eficiența penicilinei introduse atunci în tratamentul sifilisului și blenoragiei). Astfel, o decizie a Curții Statului Colorado (State Court decision) din 1947 inițiază o campanie de constrângere juridică împotriva celor care se opun măsurilor de anchetă epidemiologică efectuată de medicii dermatologi¹².

¹¹ Pentru amănunte vezi *Codul Penal* republicat în 1997 art. 309 și art. 309¹.

¹² Curran J.D., William J., *op. cit.*, p. 181.

Prin urmare, creșterea de zeci de ori în ultimii ani a procentului îmbolnăvirilor prin sifilis și altor boli cu transmisie sexuală (vezi mai sus) își găsește o explicație în faptul că medicii dermatologi sunt complet izolați în lupta antiveneriană, nu mai dispun de o structură socială organizatorică favorabilă scopului lor profesional. La adăpostul credinței comode și simpliste că dezvoltarea tehnico-științifică aduce îmbunătățiri numai relației diagnostic-terapeutice a diadei medic-bolnav, dar nu și raportului complex dintre societate și sistemul îngrijirilor medicale, în conducerea problemelor de sănătate publică nu mai sunt recrutați tehnicieni de înaltă calificare a organizării sanitare (așa cum am văzut că s-a procedat cu succes până în anul 1992), ci simpli politicieni sau profesori universitari cu o specializare medicală îngustă, fără orizont interdisciplinar și fără înclinații manageriale. Simptomele actuale de criză a ocrotirii sănătății dovedesc faptul că nu politicienii sanitari sunt aceia care reprezintă interesul general, ci specialiștii în medicina socială. Faptul că în ultimii 5–6 ani a crescut enorm numărul cazurilor noi de sifilis, mai ales a copiilor născuți cu această boală, iar reprezentanții Ministerului Sănătății nu participă la ședințele Centrului Dermatovenerian al Ministerului Sănătății, dovedește că persoanele care conduc problemele de sănătate publică nu armonizează rapoartele de specialitate cu legislația obiectiv-științifică a fenomenelor socio-medicale. Ideea preconcepută că un centru coordonator al activității antiveneriene ar limita libertatea care trebuie acordată bolnavilor venerici, dovedește faptul că omul politic actual din medicină (sau profesorul universitar, aparent neutru, care îmbracă temporar haina politicianului) exprimă doar ecoul ideologic al partidului care l-a numit în funcția de conducere și nu cerințele binelui public promovate de un stat organizat la un nivel științifico-tehnic corespunzător standardelor țărilor europene.

O soluție ar fi aceea de a modifica conducerea Ministerului Sănătății prin participarea unor medici cu vocație universitară, care să dispună nu numai de datele tehnice ale patologiei, dar și de talent organizatoric, cunoștințe economice, juridice, administrative, ceea ce se potrivește cel mai bine specialității de medicină socială. Ca disciplină de învățământ universitar, aceasta a apărut în mod oficial la noi în 1942 în principalele centre universitare ale țării¹³. Dar nu întotdeauna un colecționar de diplome universitare (mare profesor universitar de medicină socială, doctor în științe, docent, academician) este și un bun manager, chiar dacă cele două îndeletniciri – didactică și managerială – aparțin aceleiași funcții sociale de organizare a activității umane. Fără îndoială că, atât managerul, cât și profesorul universitar de medicină socială posedă, prin specificul meseriei lor, o lărgire a câmpului conștiinței intelectuale și axiologice (mai ales moral-umane), însă nu în toate împrejurările profesorii universitari au aptitudinea de a-și transmite voința în relațiile interpersonale de conducere, de a-și impune prin forță ideea asupra celorlalți oameni – calitate care este strict necesară managerului. A selecționa

¹³ Dr. Dan Enăchescu, Dr. Mihai G.R. Marcu, *op. cit.*, p. 1.

persoana cea mai potrivită pentru a fi ministru al sănătății dintre zeci de conferențieri sau profesori și cadre de sănătate publică din facultățile de medicină ale țării noastre, înseamnă ca alegerea politică să se exerseze printr-un arsenal de tehnici docimologice și de psihodiagnostic, astfel încât procesul de decizie al primului ministru să fie integrat în fenomenul de autodezvoltare al științei sănătății publice pe plan național și mondial. Fără îndoială, este necesară și opțiunea liberă a candidatului, ceea ce semnifică vocația acestuia pentru munca de conducere*.

Necesitatea determinării conducerii social-politice prin componenta tehnico-științifică – în condițiile prezentate mai sus – este valabilă nu numai pentru Ministerul Sănătății, ci pentru majoritatea celorlalte Ministere. De pildă, Ministerul Învățământului nu a avut niciodată în țara noastră un ministru ales dintre specialiștii în metodică**. Să luăm ca exemplu specialitățile superioare universitare ale ultimilor miniștri ai Învățământului: construcție hidraulică (Virgil Petrescu), istorie (Liviu Maior), psihologie (Mihai Golu), cibernetică (Gheorghe Ștefan) și chimie (Ion Teoreanu). Ascesiunea și pătrunderea științelor tehnice ale organizării științifice în toate sferele vieții sociale, presupun o regândire a esenței valorii politice¹⁴. Aceasta impune încercarea de a cerceta și a descompune fiecare ramură a societății în elementele ei ultime și a o resintetiza pe baza principiului eficienței maxime, astfel încât scientizarea politicului să fie o expresie a creșterii obiectivității valorii sale sociale. În fond, esențială nu este poziția față de mijloacele de producție, față de forma de proprietate (privată, de grup, de stat), ci tipul de management al unității economice sau social-culturale – management care depinde, în ultimă instanță, de alternativa tehnico-științifică a realizării obiectivelor unității respective în contextul interdependenței și complexității crescânde a proceselor sociale.

Această interdependență a proceselor sociale presupune o relație din ce în ce mai strânsă din punct de vedere tehnico-științific, dintre elementele fundamentale și egale între ele, ale puterii politice, care se controlează reciproc în orice democrație autentică: executivul, legislativul, instituția juridică și instituția ziaristică. Aceasta din urmă s-a afirmat în prima jumătate a secolului XX, ca a patra putere în stat, însă în contextul societății informaționale a ultimilor decenii ea s-a transformat treptat în forma impersonală a unui organism social modern pe care îl numim mass-media. Dar în țara noastră mass-media are o activitate cu unele aspecte disfuncționale asupra ocrotirii sănătății publice, încât urmărirea exclusivă a profitului de către mass-media, prin intermediul unei publicități făcute fără o bază

* În unele țări recrutarea personalului cu funcție de conducere se face obligatoriu printr-o cerere scrisă de mână acestuia, care apoi este supusă unui test grafologic – ca probă suplimentară psihometrică a examenului-concurs.

** Disciplina științifică care are ca obiect de studiu organizarea și desfășurarea socială a procesului de învățământ ca proces instructiv-educativ.

¹⁴ Dr. Mihai C. Teodorescu, *Valorile vitale și morale în practica medicală*, București, Editura Progresul Românesc, 1996, p. 10.

științifică medicală, poate duce la creșterea morbidității prin anumite boli. Prin Legea nr. 31/1990 și reglementările ulterioare se liberalizează excesiv modul de acordare a personalității juridice unui mare număr de ziare, reviste, posturi de radio și TV fără ca acestea să posede redactori competenți de specialitate. Statul perioadei de tranziție trebuie să asigure concomitent libertatea exprimării prin mijloacele de comunicare în masă și securitatea sănătății colective. Acest deziderat nu poate fi îndeplinit în viitor decât printr-o modificare a legii 31/1990 care să permită valorificarea cuceririlor științei medicale prin mijloace specifice mass-media. Se impune depășirea abordării fragmentare și a soluțiilor parțiale ale legislativului și executivului prin realizarea opțiunilor politice (descentralizare, libertatea exprimării) într-un ansamblu de tehnici științifice medicale care să asigure compatibilitatea dintre gradul de realizare a intereselor particulare de privatizare și libertate individuală (bolnav și medic) cu interesele generale ale sănătății publice. Pentru a înlătura relativa pasivitate a politicienilor din legislativ față de dezvoltarea științifică a medicinei sociale, este necesar ca și în Comisia Parlamentară pentru sănătate să fie prezenți medici cu o calificare superioară în disciplina sănătății publice și nu profesori universitari cu pregătire unilaterală, hiperspecializați într-un îngust domeniu al științei – așa cum se procedează acum.

Așadar, trebuie abandonată prejudecata că tehnocrație înseamnă cooptarea în guvern a unor științisti notorii. Știința modernă înseamnă hiperspecializare; în momentul de față, din zecile de specialități medicale, numai două largesc orizontul practic-social al medicului: sănătatea publică (medicina socială) și medicina generală. Dar nici medicii experți în unul din aceste două domenii nu au avut totdeauna aptitudini manageriale. Înclinația lor se poate limita exclusiv la curiozitate științifică, dorința de a aprofunda cunoștințele circulând între bibliotecă, cabinetul de consultație și sala de curs cu studenții. Ei pot fi ineficienți ca politicieni. Autenticul tehnocrat trebuie să posede un dublu statut profesional: **1.** pregătire temenică într-un profil științific interdisciplinar care conferă multilateralitate; **2.** vocație managerială strict necesară impunerii voinței în raporturile interumane pe care le solicită viața politică.

MODERN ȘI TRADIȚIONAL ÎN CADRUL INSTITUȚIEI VECINĂȚĂȚII

PAULA SANDU

1. MODERNITATE

O societate e întotdeauna supusă schimbărilor. O instituție, o organizație, la fel. Schimbările se produc în acord cu schimbările din cadrul instituțional mai larg și în acord cu aspirațiile oamenilor implicați în activitatea acestor sisteme sociale sau instituții. Rogers și Burdge definesc dezvoltarea ca pe un tip de schimbare prin care sunt introduse noi idei într-un sistem social, pentru a produce venituri pe locuitor mai mari și niveluri de viață mai ridicate, prin tehnici moderne de producție și organizare socială îmbunătățită¹. Dezvoltarea la nivel societal poate fi comparată cu modernizarea la nivel individual. Modernizarea apare ca efect al unor schimbări sociale, în momentul în care modul de viață tradițional e înlocuit de unul mai complex, avansat tehnologic.

Acest articol intenționează să analizeze, în principal, influența modernizării asupra unor forme tradiționale de organizare – vecinătățile. Nu se poate trasa o limită clară între elementele tradiționale și cele moderne. Modernizarea e o sinteză a unor lucruri vechi și a unor noi², e tradiție plus altceva. Pe lângă avantajele aduse de modernitate, oamenii trebuie să facă față unor noi provocări, unor noi conflicte și dezavantaje.

Weber postulase că provocările unei societăți moderne pot fi rezolvate prin conducere rațională, raționalitate care se reflectă la nivel cultural, economic, religios și juridic. Daniel Chirot definește aceste tipuri de raționalizare astfel: raționalitatea culturală e un impuls de a transforma universul uman și non-uman din jurul nostru într-un set de obiecte bine înțelese și calculabile; raționalitatea economică implică faptul că actorii economici doresc și sunt capabili să facă predicții rezonabile despre beneficiile lor în urma investițiilor; legea rațională stabilește chestiunile etice ale binelui și răului ca axiomatice, excluzând subiectivitatea judecătorului, astfel încât ceea ce rămâne de realizat e doar prezentarea faptelor³.

¹ Everett M. Rogers, Rabel J. Burdge, *Social Change in Rural Societies*, Appleton-Century-Crofts, New York, 1972, p. 403.

² *Ibidem*, p. 404.

³ Daniel Chirot, *Social Change in the Modern Era*, Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, 1986

Redusă la termenii cheie, modernizarea poate fi caracterizată ca proces de mobilizare, diferențiere și laicizare, ca raționalizare, calculabilitate, ultraspecializare, formalizare a activităților sociale.

2. FORME DE ORGANIZARE ÎN SATUL CRISTIAN. TIPUL IDEAL DE VECINĂTATE

Românii din satul Cristian au preluat de la sași și au modificat unele forme de organizare. Vecinătățile sau vătășiile românești sunt formate după modelul Nachbarschaft-ului, al vecinătății de tip săsesc. Poate fi făcută, de asemenea, o paralelă între modul în care fiecare își îngroapă morții, influențați de structurile de organizare și religie.

Pornind de la sași, Nachbarschaft-urile pot fi caracterizate ca „purtătoare” ale unui spirit capitalist, manifestat prin contabilizarea rațională a normelor, raționalizarea activității în general și calculabilitate. Au preluat românii o dată cu aceste forme de organizare și spiritul capitalist al sașilor? Dacă așa s-a întâmplat, influența nu a fost exclusivă. Procesele de mobilizare specifice modernității – circulația persoanelor, bunurilor, ideilor, informațiilor – au permis dezvoltarea în continuare a acestui spirit. Apropierea de oraș, contactul cu oamenii care au migrat din alte părți în Cristian, accesul prin mass-media la informație – toate acestea converg spre forma actuală a organizării vieții în sat și sunt procese care se manifestă mai devreme sau mai târziu în cadrul modernizării. Vecinătățile dețin un rol special în organizarea vieții în comunitate. Nu exclusiv, căci Biserica și Primăria exercită și ele o autoritate importantă. Vecinătățile fragmentează populația satului în mici comunități pe criterii spațiale (în general) și se organizează conform unor regulamente scrise, cu ajutorul unor „ședințe” și al unei „conduceri”. Faptul că tatăl de vecinătate e ales conform unor criterii spațiale (numărul casei în care locuiește) sugerează că unul din criteriile în jurul căruia se centrează vecinătatea e egalitatea. De altfel, membrii au drepturi egale în a folosi bunurile comunității, drepturi egale de a primi ajutor în cazul morții unei rude și de asemenea „drepturi egale” în cazul primirii unor amenzi. Manifestările vizibile ale vecinătății sunt regulamentele scrise, ședințele, petrecerile și înmormântările, menționate mai sus. Prin aceste acțiuni vecinătatea influențează mentalitatea oamenilor și relațiile comunitare.

Vecinătățile, ca tip ideal, sunt instituții care organizează viața în comunități. Pentru ca instituția să funcționeze, e nevoie de existența unor resurse, cu ajutorul cărora să fie exercitate apoi funcțiile acestei instituții. Resursele constau din acordul membrilor de a respecta regulile instituției, suportul normativ al instituției și conducerea ei. Toate acestea converg spre realizarea unor obiective prestabilite ale membrilor instituției sau obiective ale instituției în sine, mai puțin cunoscute de membrii. *Obiectivele și funcțiile cele mai importante ale vecinătății sunt mărirea gradului de coeziune între membrii, întrajutorare, control social și păstrarea*

tradițiilor. Socializarea în cadrul vecinătăților, adunările, petrecerile, muncile comunitare, sunt menite să sporească gradul de coeziune între membrii. Raționalizarea normelor și moralității în cadrul regulilor scrise ale vecinătății și structura de conducere sunt elementele care asigură aplicarea unui control social.

Construirea sau menținerea unor bunuri comunitare, întrajutorarea la muncile câmpului sau alte treburi gospodărești, ajutorul la înmormântare, fac mai ușoare unele sarcini individuale. Cu cât comunitatea este mai închisă, mai izolată, cu atât întrajutorarea e mai puternică⁴. De asemenea insuficiența resurselor materiale e un teren pe care se dezvoltă relațiile de întrajutorare benevolă (în general cu mână de lucru)⁵. Relațiile în cadrul vecinătății se modifică, așadar, sub influența schimbărilor care afectează comunitatea în general. Pe lângă resurse și obiective, care sunt input-uri pozitive ale instituției, există anumite constrângeri care îngreunează accesul la resurse și realizarea obiectivelor. Astfel de constrângeri duc la modificarea comportamentelor membrilor, sau chiar a regulilor instituției, structura acesteia mulându-se după condițiile existente. În cadrul acestor constrângeri, exercitate asupra formei de organizare, poate fi încadrat procesul de modernizare, și de asemenea alți factori care duc la schimbarea structurii vecinătăților. Construirea acestui model și existența unor vecinătăți cât mai apropiate de tipul ideal, pot fi validate în cazul unei congruențe între valori și norme⁶. Cu cât congruența e mai mare în cadrul unei situații reale, cu atât situația respectivă e mai apropiată de tipul ideal. În cadrul tipului ideal normele scrise promovează valori ca unitatea socială, întrajutorare, moralitate ș.a., și prin sistemul punitiv, membrii vecinătății nu sunt încurajați să promoveze alte valori decât cele deja susținute de vecinătate. Introducerea unor noi valori pe lângă cele deja existente în comunitate, cele tradiționale, prin modernizare, face ca legătura între valori și norme să scadă, mai ales în cazul în care valorile nou promovate vin în contradicție cu cele existente. Această legătură fiind mai puțin puternică, modelul real se îndepărtează de tipul ideal, fapt care face ca relațiile între elementele instituției să se modifice, să-și piardă sensul tradițional. E foarte probabilă apariția unei incongruențe între valori și norme, mai ales ca urmare a modernizării, datorită faptului că și în acest caz, și într-o societate în genere, valorile se schimbă cu o mai mare rapiditate decât normele.

3. FORMALIZAREA ACTIVITĂȚII SOCIALE ȘI ÎNDEPĂRTAREA DE TIPUL IDEAL

Acesta este modelul clasic de vecinătate, un tip ideal, pe care prin convenție, îl vom numi forma tradițională a vecinătății, sau forma clasică a vecinătății. Există

⁴ Max Weber, *Economie et societe*, Paris, Plon, 1971, p. 379.

⁵ Max Weber, *Ibidem*, p. 380.

⁶ R. Boudon, F. Bourricaud, *Dictionnaire critique de la sociologie*, Presses Universitaires de France, 1982, p. 684.

un proces de transformare a vecinătăților, forma lor actuală de organizare îndepărtându-se tot mai mult de tipul ideal.

Spre deosebire de formele de organizare ale sașilor, care implicau legături de întraajutorare în situații diferite, socializarea tinerilor într-un cadru care să-l substituie pe cel al familiei, și respectarea unor principii morale, vecinătățile românilor din Cristian pun mult mai mult accentul pe o singură funcție: ajutorul pentru înmormântare. Celelalte activități – petrecerile, ședințele – au un rol secundar, sau chiar formal.

Românii care intră într-o vecinătate fac o alegere rațională: știu că le va fi mai ușor, ca membrii ai vecinătății, să suporte cheltuielile necesare în momentul în care cineva din familie moare. Deși majoritatea părinților celor care fac astăzi parte din vecinătate, au făcut și ei parte din acest tip de organizații, nu se poate vorbi de o înscriere a membrilor în baza tradiției. Calitatea de membru nu se transmite. Fiecare face alegerea sa, și elementele luate în calcul sunt propriul bine, propria viață și propriul prestigiu. Nu există o vârstă anume la care trebuie să te înscrii în vecinătate – faci acest lucru când ți se pare că ar fi util sau avantajos. Mai există încă ritualul înscrierii⁷, care ar putea susține ipoteza unui comportament în baza tradiției, însă acesta nu mai are decât rolul confirmării formale a apartenenței la vecinătate. Relațiile inter-membri sunt vizibile mai ales în cadrul ședințelor și petrecerilor. Dacă ședințele au funcție organizatorică și implică în mod normal un comportament formal al membrilor unul față de altul, petrecerile ar trebui să fie o ocazie de întărire a legăturilor comunitare între membrii. Această funcție este însă mult diminuată în momentul de față, ceea ce e demonstrat de faptul că aceste petreceri nu au o dată fixă, sunt stabilite în funcție de vreme, de posibilitatea închirierii unui spațiu și de durata muncilor gospodărești și ale câmpului. Cei intervievați nu par a vedea aceste petreceri ca evenimente în viața satului, ca evenimente dorite și așteptate. Accentul se pune și aici pe partea organizatorică – locul unde se va ține petrecerea, banii, mâncarea și băutura care trebuie date, utilizarea meselor și vaselor vecinătății. Aceasta pare să susțină ipoteza că partea ritualică a supraviețuit conținutului simbolic al acestor petreceri.

După cum am menționat, importanța relațiilor interpersonale, comunitare și de întraajutorare e mult diminuată, accentul e pus extrem de mult pe ajutorul la înmormântare, vecinătatea gestionează mai puțin decât în trecut controlul social.

Am spus că există diferențe între tipul ideal și forma actuală a vecinătății. În ce constau, mai exact, aceste diferențe? Răspunsul la întrebare poate fi formulat ca ipoteză: românii au preluat de la sași forma de organizare și au adaptat-o modului de viață românesc, îndepărtându-se astfel de modelul inițial. Dacă vecinătățile săsești rămase în Cristian, în număr de două, au suferit o diminuare progresivă a funcțiilor îndeplinite de ele o dată cu plecarea unui număr masiv de sași din sat,

⁷ Ritualul la înscrierea unui nou membru presupune ca acesta să dea o cantitate de vin și de mâncare.

vecinătățile românești suferă un proces de distanțare de tipul ideal mult mai complex. Modelul de organizare la sași se transmite pe o singură dimensiune – cea temporală, iar în comunitățile săsești, fiind comunități închise și de minorități, există o tendință mai mare de a păstra tradiția. Astfel, modelul are cele mai mari șanse să fie transmis integral la generația următoare, iar efectele modernizării, datorită gradului de închidere al comunității, să fie mult mai mici. Românii, însă, în preluarea modelului vecinătății, sunt influențați de factori diferiți. Cel mai important, e probabil, modernizarea, cu tot ceea ce implică ea: raționalizarea, calculabilitatea, formalizarea, universalizarea, depersonalizarea relațiilor, circulația masivă de informație etc., procese care duc la transformarea conținutului formei de organizare promovate de vecinătăți. Este imposibil însă de imaginat că doar modernizarea influențează acest proces. Trebuie să fi existat și alți factori care să fi influențat transformarea vecinătăților, cum ar fi o aculturație incompletă, sau diferențe de mentalitate care îi fac pe români să nu accepte anumite aspecte convenabile mentalității sașilor, sau neconcordanța între forma de organizare săsească și modul de viață românesc.

Acest proces de preluare a unei forme de organizare din cadrul unei minorități poate fi încadrat în teoriile lansate de psihologia socială, cu privire la influența minorităților asupra majorității. Ideile minorităților pot fi preluate de majoritate, acestea având un impact social destul de puternic, dar de natură latentă. Dacă, de obicei majoritatea percepe ideile minorității ca „deviante”, în momentul în care acestea sunt acceptate, este negată originea lor minoritară. Acceptarea unor idei de către majoritate, depinde și de stilul de negociere al minorității și de considerarea minorității ca in-group sau out-group. Procesul prin care majoritatea preia aceste idei ale minorității nu este nici imitație, nici învățare socială, ci este un proces de constructivism social⁸.

Majoritarii pot să dea un nou înțeles ideilor minoritare, înțeles diferit de sensul inițial, noul sens fiind mai potrivit situației în care se află majoritatea: „caracterul novator al poziției minoritare poate determina țintele (majoritatea) să reconstruiască cognitiv noile categorizări”⁹.

Întrebarea care se pune, vizavi de influența modernizării asupra modificării conținutului vecinătăților, este de ce modernizarea acționează selectiv din punct de vedere identitar, mai mult în cazul românilor decât în cazul sașilor? O aparentă contradicție e născută de faptul că sașii au în general un nivel mai înalt de instrucție, cadru propice acțiunii modernizării. Și totuși, vecinătățile românești au avut mai mult de „suferit” în urma modernizării decât cele săsești. Explicația este aceea că grupurile de sași sunt grupuri închise, cu o tendință mai mare de păstrare a tradiției, ca grup minoritar orientat spre autoconservare. Această observație duce

⁸ Serge Moscovici, Gabriel Mugny, Juan Antonio Perez, *Influența minorităților*, în volumul *Minoritari, marginali, excluși*, coordonat de Adrian Neculau și Gilles Ferreol, p. 22.

⁹ *Ibidem*, p. 23.

la formularea întrebării dacă nu cumva vecinătatea e mai adecvată ca formă de organizare pentru sași decât pentru români, dacă dincolo de forma de organizare, conținutul, semnificația vecinătăților nu se potrivește mai bine cu mentalitatea sasului. Pe lângă diferențele de statut (majoritar, minoritar), e cunoscut faptul că între sași și români există diferențe culturale mari. Pentru sasu rațional, meticolos, a face o strictă contabilizare a vieții sale prin intermediul vecinătății are un sens, o semnificație apropiată de „sufletul” său. Pentru români, caracterizați de atribute total diferite, forma de organizare nu mai pare atât de „naturală”, iar unele practici la care s-a renunțat, par probabil constrângătoare. Dincolo de semnificațiile pe care le are vecinătatea pentru români și pentru sași, ea e creată pentru scopuri, obiective diferite. Pentru sași e un mod de a-și conduce viața în acord cu niște principii culturale, și de asemenea un mecanism de protejare determinat de statutul de minoritate etnică. Pentru români e „ceva” care îi aduce în rând cu sașii, e ajutor de înmormântare, e eventual petrecere. Scopuri total diferite, pornind de la situații diferite. Pornind de la ipoteza anterioară, aceea că vecinătatea e mai potrivită ca formă de organizare pentru sași decât pentru români, poate fi lansată o *ipoteză generală de tipul – vecinătatea e mai potrivită ca formă de organizare pentru populații minoritare decât pentru populații majoritare, pentru că unul din elementele care influențează destul de mult modul de organizare al sașilor e faptul că sunt o minoritate etnică*.

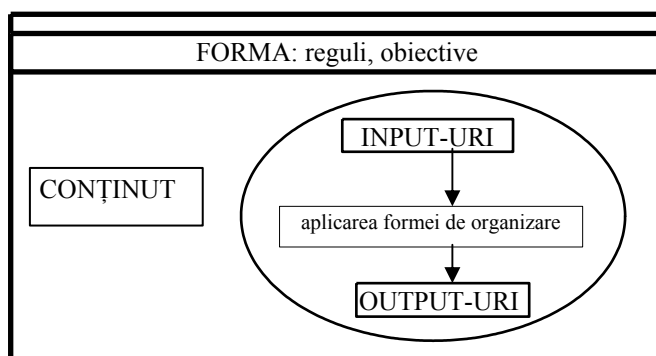
În general minoritățile, prin faptul că se simt considerate străine și izolate de către populația majoritară, își creează mecanisme defensive care să contracareze aceste fenomene. Cel mai bun mecanism de acest fel e probabil un grad înalt de coeziune în cadrul comunității, coeziune care poate fi realizată prin forme de organizare ca vecinătatea. Ipoteza generală a adecvării vecinătății pentru cazul minorităților e o ipoteză „dură”. Ea ar implica faptul că vecinătățile Țiganilor din Cristian sunt aproape la fel de bine structurate ca vecinătățile sașilor, și mai bine structurate decât cele ale românilor. Acest fapt e contradictoriu deoarece prima vecinătate a Țiganilor din Cristian a apărut mult timp după prima vecinătate românească, și e mai probabil ca Țiganii să fi preluat forma de organizare de la români, decât de la sași. Preluând-o de la români, e imposibil de afirmat că vecinătățile Țiganilor ar putea fi mai bine structurate. Ipoteza inițială poate rămâne valabilă, dacă prin „mai bine structurat” înțelegem o aplicare mai riguroasă a normelor, dar nu existența unui conținut simbolic mai mare. Complexul minorității, dorința de afirmare în fața majorității pot duce la ambiția de a aplica mai riguros forma de organizare. În mod cert vecinătățile săsești erau mai riguros organizate decât cele românești. Rămâne de văzut dacă ipoteza se verifică și pentru vecinătatea Țiganilor. Pentru Țigani, mai este importantă și existența unei raportări diferențiate la majoritate: o tendință e cea de integrare, alta, foarte puternică, fiind aceea de menținere a identității etnice, fapt care schimbă premisele ipotezei. Un alt factor care afectează condițiile ipotezei este posibilitatea existenței unor forme concurente de asociere, ca șatra.

Un factor important în procesul de transformare a vecinătăților, care e sub-integrat modernizării, e migrația. Satul Cristian prezintă procese intense de emigrări și imigrări. În ultimii ani un număr masiv de sași a părăsit satul. De asemenea există un număr important de nou veniți, sau venetici, de prin Mărginimea Sibiului, o mare parte din Jina, și de prin Moldova. Plecarea sașilor din sat a avut ca urmare venirea unui număr și mai mare de români noi, care au cumpărat casele acestora. Aceștia, după modelul celor din sat, și-au format și ei vecinătăți. Există o separare destul de clară între vecinătățile de români vechi și vecinătățile de venetici în Cristian. Plecarea sașilor a generat o slăbire a structurii vecinătăților săsești prin diminuarea numărului membrilor. Imigrările, pe de altă parte, au pus în contact populația Cristianului cu oameni noi, informații noi, obiceiuri noi, într-un cuvânt, au supus-o unui proces de modernizare, proces care a slăbit și structura vecinătăților românești.

Dacă modelul de organizare s-a dezvoltat diferit la români, acesta poate fi explicat și printr-un mod de viață diferit de cel pentru care vecinătățile au fost concepute. Ce e specific la români ca mod de viață? Ce favorizează sau defavorizează acest transfer? E greu de spus care este originea vecinătăților românești, dacă s-au format printr-un proces de aculturație sau ca alegere rațională a membrilor, sau ca rezultat a celor două procese. Cert este că ele au suferit un proces de preluare și transformare. Și în acest proces, unele dintre funcțiile originale au supraviețuit, altele nu, cele mai multe ritualuri au rămas, unele, de asemenea, s-au pierdut¹⁰, și cel mai important, oarecum o urmare a acestor procese, ceva din conținutul vecinătăților originare s-a pierdut. Care e conținutul simbolic al unei forme de organizare? Este chiar funcționalitatea acestei forme plus cauzele acestei funcționalități. Conținutul unei forme de organizare ca vecinătatea poate fi reprezentat schematic în felul următor:

Fig. 1

Forma și conținutul vecinătății. Procesele de tip input-output în cadrul vecinătății.



¹⁰ Din informațiile culese prin interviuri rezultă că vecinătățile săsești aveau însemne distinctive, cu caracter oarecum secret. Românii nu par să aibă astfel de însemne ale vecinătății.

Forma e constituită exclusiv din regulile scrise sau nescrise promovate, structura de conducere, și obiectivele pe care își propune să le realizeze. Conținutul e constituit după o schemă generală de tipul inputuri–outputuri. Începuturile sunt constituite din comportamente și atitudini în baza regulilor vecinătății și având în vedere obiectivele propuse în principal. Componente secundare ale inputurilor sunt caracteristicile comunității respective, mediul social și geografic, momentul temporal, procesele care au loc în societatea mai largă etc. Outputurile sunt procese de genul: funcționalitatea relațiilor sociale, dezvoltarea unui capital social puternic, integrare comunitară, coeziune în cadrul grupului și chiar prosperitatea comunității. Procesele care fac trecerea de la inputuri la outputuri sunt cele rezultate din aplicarea formei de organizare. Faptul că vecinătățile românești au renunțat la unele dintre obiective, au adoptat o formă mai slab structurată a vecinătăților, are repercusiuni asupra fenomenelor enumerate printre outputuri în fig. 1. Conținutul se modifică atât la nivelul inputurilor cât și la cel al outputurilor, inclusiv în „cutia neagră”, în cadrul aplicării formei de organizare.

4. CONCLUZII

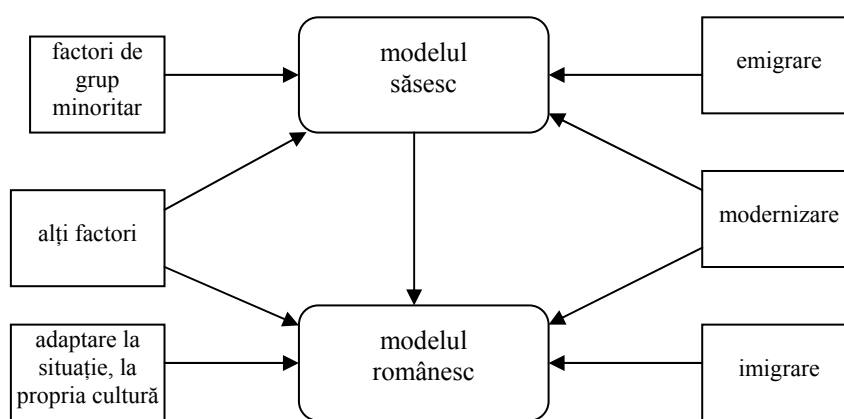
Forma actuală a vecinătăților tinde să se distanțeze din ce în ce mai mult de tipul clasic sau ideal de vecinătate. Modificările sunt rezultate ale unor factori care acționează asupra vecinătății clasice, cel mai important dintre aceștia fiind modernizarea, prin raționalizare, calculabilitate, formalizarea și universalizarea relațiilor sociale, scăderea gradului de integrare ș.a. Datorită acestor modificări, ce afectează mai întâi valorile, sistemul normativ nu mai e „în pas” cu sistemul valoric, apare un gen de „decalaj cultural” (Ogburn). Se produc astfel, schimbări la nivelul structurii și conținutului instituției pentru a facilita adaptarea la noua situație.

Lucrarea a încercat să tatoneze terenul în jurul unor ipoteze care rămân de demonstrat sau infirmat. Astfel, se susține că modernizarea acționează ca factor principal în transformarea vecinătăților, alți factori importanți care influențează direct structura acestora fiind migrațiile și caracteristica de populație minoritară sau majoritară. Ipoteza centrală rămâne aceea că forma actuală a vecinătăților, în urma transformărilor suferite, și-a pierdut conținutul simbolic inițial, devenind o formă de organizare mult mai puțin structurată. De asemenea, modelul sășesc acoperea o arie mult mai largă de activități sociale și probleme, modelul românesc restrângându-și aria foarte mult. Figura 2 reprezintă principalii factori care au influențat modelul românesc al vecinătății.

Minoritățile săsești au reușit să „impună” modelul lor de organizare datorită unui proces complex de aculturație, de construire socială a unor idei, de criptomnezie socială și alegere rațională. Care dintre aceste procese a fost cel mai

reprezentativ în nașterea noii forme de organizare nu este important, ci faptul că românii au preluat-o. Noua formă de organizare a fost adaptată propriilor nevoi, propriului model cultural și propriului statut social. Pe lângă aceste modificări făcute, modelul românesc se îndepărtează de modelul inițial datorită influenței mai mari a modernizării și a migrațiilor asupra sa. Toți acești factori au condus la pierderea conținutului simbolic și la o formă de organizare mai puțin structurată.

Fig. 2
Factori care influențează modelul românesc al vecinătății



Lucrarea a analizat relația modernizare – vecinătate, numai în sensul influențării modelului românesc al vecinătății de către modernizare. Relația inversă nu e însă exclusă. Vecinătățile pot fi la rândul lor promotoare ale modernității.

Din punct de vedere al funcționalității și obiectivelor, modelul săsesc și cel românesc nu pot fi comparate, pentru că acționează în câmpuri cultural-sociale diferite, fiind modele diferite. Din punct de vedere al structurii însă, vecinătățile săsești erau fără îndoială mai riguros structurate decât cele românești, de astăzi. Cât despre conținutul simbolic, el fiind mai aproape de mentalitatea săsească, a fost aproape ignorat de români, aceștia preferând să construiască un conținut simbolic nou, mai aproape de stilul lor de viață și de propria mentalitate.

BIBLIOGRAFIE

1. RAYMOND BOUDON, FRANÇOIS BOURRICAUD, *Dictionnaire critique de la sociologie*, Presses Universitaires de France, 1982.
2. DANIEL CHIROT, *Social Change in the Modern Era*, Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, 1986.

-
3. ANTHONY GIDDENS, *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*, Stanford University Press, Stanford, California, 1991.
 4. ADRIAN NECULAU, *Gilles Ferreol (coord), Minoritari, marginali, excluși*, Polirom, Iasi, 1996.
 5. EVERETT M. ROGERS, RABEL J. BURDGE, *Social Change în Rural Societies*, Appleton-Century Crofts, Meredith Corporation, New York, 1972.
 6. TRAIAN ROTARIU, ANDREI ROTH, RUDOLF POLEDNA, *Studii weberiene*, Clusium, Cluj-Napoca, 1995.
 7. MAX WEBER, *Economie et societate*, Paris, Plon, 1971.

A TREIA CONFERINȚĂ EUROPEANĂ DE SOCIOLOGIE¹ 23 – 30 august, Essex, Marea Britanie

Numărul 6 din iarna anului 1997/98, al acestei publicații sociologice europene semnalează: principalele teme ale celei de a treia Conferințe europene de sociologie ce a avut loc în Marea Britanie, la Universitatea din Essex, între 27 - 30 august 1997; alegerea noului Comitet executiv al Asociației; următoarele conferințe europene de sociologie; jurnalul E.S.A. (European Sociological Association) „Societățile europene”; seria de cărți E.S.A.; rețelele de cercetare și lucrările membrilor acestora; Raportul la Conferință și diferite anunțuri.

La bilanț, organizatorii consideră că activitatea E.S.A. a fost încununată de succes, aceasta neexcluzând ideea că ar trebui și ar putea să facă mai mult, în special în țările romanice. Trebuie să se dezvolte mai multe rețele de cercetare în alte zone importante despre studiul sociologic al Europei. De asemenea, E.S.A. trebuie să se instituie ca o voce profesională și intelectuală mai eficientă a sociologiei europene.

Un proiect cheie în acest sens va fi jurnalul E.S.A. „Societățile europene”.

Actuala Conferință a fost precedată de cele din Viena din 1992 și de la Budapesta din 1995.

Conferința a patra a E.S.A. se va ține la Amsterdam în 18–21 august 1999, cu titlul *Will Europe work?* problemă atractivă pentru gândirea sociologică în ambele sensuri: întrebându-ne despre viitorul „societăților muncii” europene și despre apariția cadrului instituțional al Societății Europene. Cu 10 ani în urmă, „Europa” era un fenomen încă foarte departe pentru cei mai mulți locuitori ai Uniunii Europene, de obicei vorbindu-se de Europa ca spațiu geografic, cu alte cuvinte, Europa n-a fost niciodată un spațiu public în funcțiune, nici o realitate politică puternică.

Acum, cu procesele de la Maastricht și cu extinderea Uniunii spre Nord și Est, lucrurile se schimbă rapid. Orizontul schimbării este controversat încă. Cei mai mulți cercetători ai unificării europene par să creadă că unificarea va fi în mod necesar destul de limitată și că Europa poate chiar să devină din nou împărțită sub presiunea unor viitoare crize economice și politice. Pe de altă parte, este pe drept arătat, în studiile europene despre „dimensiunea socială”, că instituțiile noului „stat” european penetrează deja viața socială într-o măsură mult mai mare decât este presupus în mod obișnuit și cu noi forme instituționale.

Se resimte lipsa unor cercetări sociologice concertate în domeniile: economia politică a Europei și procesul de la Maastricht; schimbarea frontierelor europene (exemplu, percepții mutuale, schimburi, excluderi și migrație); apariția unificării culturale.

La Conferința E.S.A., 1997, din Marea Britanie, participarea a fost susținută de către nordici: majoritatea erau din U.K., nordul Europei și mici țări din N.V. Europei. Francezii, italienii, spaniolii au fost izbitor și regretabil absenți. Europeanii din răsărit au fost mai numeroși și ar fi fost mai mulți dacă costul participării n-ar fi fost prea mare pentru ei. Marea problemă este totuși cum să atragem mai mulți europeni din sud și cum să facem Congresele mai permissive (sub aspect financiar, bineînțeles, n.n.) pentru europenii din răsărit și centru.

O ierarhie după prezența la Conferința Essex arată că Marea Britanie este pe locul 1, Ungaria pe locul 2, Germania pe locul 3, Olanda pe locul 4, țările scandinave pe locurile 5–8, între care Finlanda se înscrie în topul scorului. Din statele europene din sud numai Italia, pe locul 10 și Slovenia, pe locul 17, se situează rezonabil; altele, Spania locul 19, Grecia locul 20 și Portugalia mai jos. Un motiv de mare supărare este poziția Franței – locul 15 – care cere ca la o următoare conferință

¹ Material redactat pe baza textelor publicate în „European Sociologist”, nr. 6, 1997/98.

să se adauge și limba franceză ca limbă secundară a dezbaterilor. În ierarhia participanților la Conferința de la Essex, România a fost pe locul 22, înaintea ei situându-se Slovacia locul 9, Țările Baltice locul 12, Polonia locul 13, Rusia locul 14, Slovenia locul 17.

Ponderea redusă a sociologilor români participanți este și ea o expresie a crizei economice adânci în care se zbate țara, criză ce atinge și domeniul mai eterat al științei.

Maria Cobianu-Băcanu

FACTORI SOCIO-ECONOMICI CARE INFLUENȚEAZĂ SITUAȚIA BĂTRÂNILOR DIN ROMÂNIA

SORIN M. RĂDULESCU

1. ELEMENTE PENTRU O STRATEGIE DE CERCETARE BAZATĂ PE EVALUAREA CALITĂȚII VIEȚII ȘI ANALIZA CONDUITELOR ECONOMICE ALE VÂRSTNICILOR

Dintre toate etapele de vârstă, bătrânețea este cea mai vulnerabilă față de presiunile și constrângerile economice. La aceasta contribuie atât caracteristicile biologice și psihologice specifice vârstei a treia, printre care fragilitatea, involuția și potențialul scăzut de activitate, cât și starea de dependență a unei mari părți dintre membrii acestui grup de vârstă, determinată de boală sau invaliditate, de imposibilitatea obiectivă de a-și asuma, în continuare, un rol activ. Totodată, în societățile în care există o rată înaltă a șomajului, nu există oportunități de utilizare a forței de muncă a acelor vârstnici care își mențin potențialul fizic și psihic la un nivel acceptabil și pot presta ocazional diferite activități.

Deși procesul de îmbătrânire este diferit de la o persoană la alta, bătrânețea ca stare și proces, este influențată de interdependența care se stabilește între o serie de factori, printre care calitatea condițiilor vieții materiale și spirituale, mediul familial, anturajul individului, participarea sa la viața socială etc. De asemenea, vârsta a treia se caracterizează printr-o restrângere drastică a rolurilor sociale și profesionale, ca și printr-o prezență masivă a bolilor degenerescente, care reduc mobilitatea individului și măresc riscul dependenței sale de familie și de societate.

Asupra acestor aspecte insistă majoritatea studiilor de gerontologie socială, care au evidențiat și evidențiază că *starea de dependență* a bătrânilor este indicatorul cel mai valid pentru a putea evalua, în mod adecvat, problemele economice cu care se confruntă acest grup de vârstă. Există, în acest sens, cinci forme de dependență :

a. dependența economică, rezultată din pierderea, de către vârstnici, a rolului social activ de producător a propriilor bunuri și servicii;

b. dependența fizică, datorată existenței unei stări de boală, handicap sau invaliditate;

c. dependența mentală, care provine din diminuarea progresivă a memoriei și instaurarea eventuală a simptomelor demenței senile;

d. dependența socială, rezultată din diminuarea rolurilor sociale exercitate de către vârstnici și din raritatea contactelor sociale, datorată pierderii partenerului de viață, a unor rude apropiate sau prieteni;

e. dependența emoțională, care pare independentă de vârstă, fiind, mai degrabă, un efect al particularităților psihice ale anumitor persoane vârstnice, dar și al problemelor de viață presante cu care trebuie să se confrunte.

Dependența economică este forma cea mai strâns legată de dificultățile și obstacolele care caracterizează nivelul de trai al vârstnicilor. Totuși, dincolo de accentul pus pe starea de dependență economică, foarte puține studii furnizează informații detaliate asupra *calității vieții* și *conduitelor economice* ale vârstnicilor, adică privind modalitățile specifice prin care ei se confruntă cu constrângerile impuse de mediul social, pentru a-și procura bunuri sau servicii necesare traiului zilnic. Atât în România, cât și în alte țări din Est sau din Vest, cea mai mare parte din investigațiile care urmăresc identificarea și evaluarea condițiilor de viață ale populației vârstnice se limitează la descrierea și analiza lor statistică. Aceste modalități de evaluare sunt, fără îndoială, importante dar ele nu reușesc decât să ofere o imagine parțială asupra diverselor *stiluri de viață* și diferitelor *strategii de supraviețuire* ale unor categorii specifice de vârstnici. Utilitatea investigațiilor menționate este limitată, de fapt, de metodele pe care le utilizează și care nu permit distingerea, în cadrul categoriei generale a vârstnicilor, a unor grupuri cu trebuințe specifice și cu conduite economice particulare. De exemplu, se știe că bătrânețea poate fi periodizată în mai multe feluri, cea mai frecventă periodizare fiind aceea care împarte vârsta a treia în trei etape principale: **1.** perioada de *trecere* la bătrânețe (între 65–75 de ani); **2.** perioada bătrâneții *medii* (între 76-85 de ani) și perioada bătrâneții *longevive* (peste 85 de ani). Din punct de vedere al conduitei economice, fiecare din aceste etape are trăsături distincte, astfel că grupul celor care se includ în bătrânețea medie sau longevivă, are alte trebuințe și alte modalități de consum decât grupul celor care fac parte din perioada de trecere spre bătrânețe.

Analiza calității vieții caracteristice vârstnicilor este importantă pentru că permite, în același timp, sublinierea inegalităților condițiilor de viață specifice diverselor grupuri de bătrâni și elaborarea, pe această cale, a unui program corespunzător de protecție socială diferențiată și, implicit, a unor măsuri de promovare a unei distribuții mai echitabile a bunurilor și serviciilor. Asemenea analize evaluative sunt utile și din perspectiva prelungirii duratei de viață, pornind de la premisa că speranța de viață, pentru anumite categorii de vârstnici, este strâns legată de condițiile care caracterizează nivelul lor de viață, inclusiv cel al calității vieții. Deși se știe că durata medie de viață în țările dezvoltate economic este mai lungă decât în țările mai puțin dezvoltate sau subdezvoltate, se cunoaște mai puțin gradul de influență exercitat asupra acestei tendințe de către diverși factori cu caracter socio-cultural.

Ca un alt tip de informație deficitară sau insuficientă, statisticile nu oferă indicații clare asupra modului în care condițiile de viață sau conduitele economice acționează, ele însele, asupra diferențelor existente în procesul de îmbătrânire la diferite vârste. Deși se consideră că, cel mai adesea, factorii genetici și potențialul de sănătate au rolul cel mai important în existența diferențelor între diverse grupuri de vârstnici, se apreciază, numai rareori, că nivelul de trai și conduita economică pot reprezenta factori la fel de importanți,

care exercită și ei o influență deloc neglijabilă asupra îmbătrânirii și asupra modului cum se manifestă în acest proces diverse grupuri. Dificultățile de cunoaștere în acest domeniu sunt amplificate și de faptul că, în general, condițiile care caracterizează nivelul de trai sunt analizate numai în funcție de *cuantumul veniturilor*, care reprezintă un tip de indicator cu o capacitate informațională limitată. În mod evident, acest indicator trebuie completat cu alți indicatori, printre care, de exemplu, structura *bugetului de consum*.

Analiza calității vieții și a comportamentelor economice ale vârstnicilor, impune corelarea unui mare număr de variabile pertinente, printre care: trăsăturile de personalitate, contextul familial, rețeaua de contacte personale, implicarea în viața socială, stilul de viață, evenimentele care intervin în cursul perioadei de bătrânețe, aspirațiile lor în privința unui anumit mod de viață, capacitatea lor de cumpărare, consum și economisire etc.

Cele mai adecvate metode și tehnici care pot evidenția, în mod sintetic și relevant, această mare masă de informație sunt, exceptând statisticile, *biografiile personale* și *studiile de caz*, realizate în cursul interviurilor cu diferite grupuri de vârstnici din diverse medii sociale. Aceste metode au avantajul de a limita interpretările generalizatoare ale conduitelor economice care-i caracterizează pe vârstnici ca o categorie de vârstă globală și de a permite o explorare nuanțată a situației lor *reale* de viață, pe care statistica, demers generalizator, nu o poate oferi decât parțial.

2. INDICATORI PRINCIPALI AI CALITĂȚII VIEȚII VÂRSTNICILOR

Noțiunea de *calitate a vieții* caracteristică vârstnicilor s-a impus, în ultimele două decenii, ca una dintre cele mai utile noțiuni evaluative pentru analiza standardelor și stilurilor de viață, folosită în numeroase studii și cercetări dedicate acestei categorii de vârstă. Calitatea vieții are numeroase semnificații interpretative, dar cele mai reprezentative sunt acelea care vizează aspectele *obiective*, adică acele caracteristici măsurabile ale vieții vârstnicilor, care sunt cele mai importante pentru ei, și aspectele *subiective*, care stabilesc propriile opțiuni și preferințe ale lor. Statistica, de exemplu, reprezintă un instrument principal pentru elaborarea unor indicatori sociali obiectivi, în timp ce anchetele de opinie constituie o tehnică specifică pentru elaborarea indicatorilor sociali subiectivi. Între indicatorii obiectivi și subiectivi nu există însă o ruptură fundamentală, în măsura în care propriile evaluări ale subiecților pot oferi informații importante în legătură cu situația lor (obiectivă) de viață. De asemenea, noțiunea de calitate a vieții vârstnicilor trebuie elaborată în strânsă legătură cu principalele procese și fenomene care caracterizează situația vârstnicilor în relație directă cu procesele ori fenomenele demografice și economice care caracterizează o țară sau alta.

2.1. PRINCIPALELE TENDINȚE ALE ÎMBĂTRÂNIRII DEMOGRAFICE PE PLAN MONDIAL

Statisticile demografice ale ultimilor ani indică o creștere masivă a ponderii persoanelor vârstnice în cadrul populației, iar pentru deceniul următor se

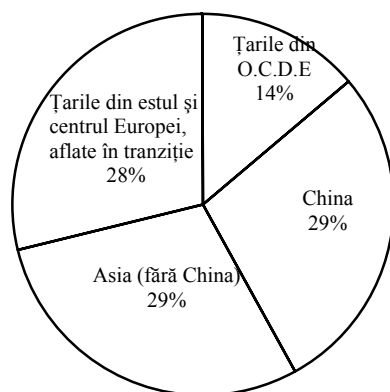
anticipează o menținere și chiar o accelerare a acestei evoluții. În anul 1990, aproape o jumătate de miliard de oameni, adică circa 9% din totalul populației mondiale, avea vârsta de peste 60 de ani, indicând accentuarea procesului cunoscut sub denumirea de îmbătrânire *demografică*. În ceea ce privește ponderea populației peste 65 de ani, aceasta număra 12% (60 milioane) în țările dezvoltate economic și 4 % (20 milioane) în țările în curs de dezvoltare (vezi tabelul 1).

Tabelul 1
Ponderea populației vârstnice în anul 1990

<i>Zona</i>	<i>%</i>
Lumea mondială	6
Țările dezvoltate economic	12
Țările în curs de dezvoltare	4
Africa	3
America Latină	5
America de Nord	12
Asia	5
Europa	13
Oceania	9
Fosta U.R.S.S.	9

(Sursa: *The World Bank*, 1994)

Până la sfârșitul anului 2 000, numărul de persoane, care va avea vârsta de 65 de ani și peste această vârstă, va ajunge la aproximativ 75 de milioane numai în țările dezvoltate economic. Estimările pentru anul 2 030 arată că numărul celor care au 60 de ani și peste această vârstă se va tripla, ajungând la circa 1,4 miliarde, ceea ce va reprezenta o proporție de aproximativ 16% în populația totală. Cea mai mare parte a acestei creșteri (circa trei sferturi) se va petrece în țările în curs de dezvoltare, mai mult de jumătate în Asia și peste un sfert în China (vezi graficul 1).



Graficul 1.
Procentajul creșterii populației în vârstă de peste 60 de ani până în anul 2030
(Sursa: *The World Bank*, 1994).

În concordanță cu datele unei cercetări întreprinse de Banca Mondială asupra vârstnicilor*, majoritatea celor vârstnici trăiesc în țările sărace, care sunt și cele mai populate. Estimările făcute cu ocazia acestei cercetări arată că, în anul 2 030, aproximativ trei sferturi din vârstnici se vor găsi în țările care în prezent sunt neindustrializate, peste jumătate în Asia și circa un sfert în China. Pe măsură ce crește speranța de viață și scade rata natalității, se va accentua și fenomenul de îmbătrânire demografică, determinând creșterea numărului de bătrâni și, implicit, sporirea poverii economice care „apasă” tot mai greu asupra populației active. În mod paralel cu această creștere, sistemele de securitate financiară, care sprijină persoanele de vârstă a treia, au devenit deficitare, nemaireușind să preia decât o mică parte din povara economică menționată. De asemenea, în țările în curs de dezvoltare, o serie de fenomene și procese, printre care urbanizarea, mobilitatea în creștere, sărăcia și chiar războiul, determină erodarea nivelului de trai pentru numeroase familii și reduc capacitatea financiară și logistică a mijloacelor tradiționale de securitate. Spre deosebire de țările în curs de dezvoltare, țările dezvoltate economic se confruntă, în primul rând, cu escaladarea costurilor, care amenință să copleșească programele publice de securitate socială a vârstnicilor, inclusiv plafonul pensiilor. La rândul lor, națiunile aflate în tranziție, care sunt în curs de a dezvolta sisteme coerente de securitate în sprijinul vârstei a treia, riscă să repete erorile costisitoare făcute de țările puternic industrializate.

Pe plan mondial, în condițiile ameliorării stării de sănătate datorate progreselor medicinei, familiile tind să aibă mai puțini copii, iar oamenii pot spera să trăiască mai mult. Aceasta determină îmbătrânirea populației, dar și creșterea dependenței grupurilor vârstnice, demonstrată de numărul tot mai mare al celor activi care trebuie să sprijine material aceste grupuri. Dependența vârstnicilor de cei activi este deja mare în țările dezvoltate din punct de vedere economic și se estimează o creștere accentuată a rapoartelor de dependență între activi-inactivi în cea mai mare parte a țărilor din America Latină, Europa Centrală și de Est, Asia Centrală și China. În preajma anului 2 030 numai Africa va avea o populație suficient de tânără, pentru a nu trece povara sprijinului celor vârstnici pe seama celor activi.

Ponderea populației vârstnice crește – așa cum observă demografia – și în funcție de venitul pe cap de locuitor. În țările care au un venit mic pe cap de locuitor, populația în vârstă de peste 60 de ani reprezintă aproximativ 7% din populația totală. Această pondere crește între 12 și 16% în țările cu venit mediu și la peste 17% în țările cu venit mare pe cap de locuitor. Venitul pe cap de locuitor determină, în același timp, raportul de dependență dintre numărul vârstnicilor și populația aptă de muncă, raport care decurge, de altfel, și din rata mai scăzută a fertilității și din capacitatea de prelungire a vieții, datorită noilor tehnologii

* *Averting the Old Age Crisis*, A World Bank Policy Research Report, Oxford University Press, 1994.

medicale, în țările puternic dezvoltate economic. Ca efect al acestor influențe, manifestate și în țările în curs de dezvoltare, acestea vor cunoaște, în viitor, un proces de îmbătrânire demografică mai rapidă decât cea care a caracterizat țările dezvoltate. Evaluările demografice arată că au fost necesari 140 de ani pentru ca proporția bătrânilor să se dubleze de la 9 la 18% în Franța, 86 de ani în Suedia, 45 de ani în Anglia etc. În schimb, pentru reproducerea aceleiași ponderi de vârstnici, va fi nevoie doar de 34 de ani în China sau de numai 22 de ani în Venezuela.

2.2. EVOLUȚIA POPULAȚIEI VÂRSTNICE ÎN ROMÂNIA

În România, procesul de îmbătrânire demografică a început mai târziu decât în celelalte țări europene și a avut o intensitate mai scăzută, caracterizată prin ritmuri lente de creștere. Mai multe fenomene au fost și sunt specifice pentru acest proces: pe de o parte, scăderea ratei anuale de creștere a populației și a ratei natalității, iar pe de altă parte, scăderea ratei sporului natural și creșterea ratei mortalității, în condițiile unei ușoare creșteri a speranței de viață (vezi tabelul 2).

Tabelul 2

Principalii indicatori care atestă specificul procesului de îmbătrânire demografică în România

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Rata anuală de creștere a populației (%)	0,43	0,24	-0,09	-1,71	-0,15	-0,11	-0,22	-0,32
Rata natalității (la 1000 de locuitori)	16,0	13,6	11,9	11,4	11,0	10,9	10,4	10,2
Rata sporului natural	5,3	3,0	1,0	-0,2	-0,6	-0,8	-1,6	-2,4
Rata mortalității (la 1000 locuitori)	10,7	10,6	10,9	11,6	11,6	11,7	12,0	12,6
Speranța de viață la naștere	72,4	72,7	73,1	73,2	73,2	73,3	73,4	73,4

(Sursa: Prelucrare după datele Comisiei Naționale de Statistică, 1997).

Comparația acestor indicatori cu indicatorii înregistrați în alte țări evidențiază o serie de deosebiri*. De exemplu, rata anuală de creștere a populației a înregistrat, în anul 1990, 0,6% în Europa și Asia Centrală, 0,5% în țările cu economii dezvoltate și 1,5% în țările cu economii mediu dezvoltate, în timp ce în același an, în România, ea era de numai 0,2%, anii care au urmat consemnând o scădere accentuată a acestui indicator. Evoluția ratei mortalității a urmat, de asemenea, o tendință specifică, în așa fel încât, spre deosebire de țările dezvoltate din Europa, în care rata mortalității este, în prezent, de numai 8 la mia de locuitori, în România această rată a crescut constant de la 10,7 la mia de locuitori în anul 1989, la 12,6 la mia de locuitori în anul 1996. În fine, comparativ cu alte țări dezvoltate economic, în care speranța de viață la naștere se situează, în prezent, între 75 – 79 de ani (75 în Anglia, 76 în Belgia și Statele Unite, 77 în Franța, Canada, Italia și Olanda, 78 în Suedia și Elveția, 79 în Japonia etc.), în România această speranță de viață este stabilită la circa 73 de ani. Dacă se

* *World Development Report 1993*, The World Bank, Oxford University Press, 1993.

iau în calcul toate aceste deosebiri, speranța de viață în România este cu șase ani mai mică decât media europeană. În același timp, în România, ponderea cea mai mare a deceselor este deținută de populația de peste 60 de ani, care, în anul 1996, a atins 74,7% din numărul total de decese.

Cel mai îngrijorător fenomen care atestă în mod evident îmbătrânirea demografică îl reprezintă chiar ponderea populației vârstnice în totalul populației generale din România. Astfel, conform datelor deținute de Comisia Națională de Statistică, între anii 1990–1997, numărul persoanelor în vârstă de peste 60 de ani s-a dublat, în timp ce numărul celor sub 15 ani s-a redus cu o cincime. În timp ce ponderea tineretului în cadrul populației totale a scăzut constant, de la 28,1% în anul 1990, la 19,2% în anul 1996, populația vârstnică de peste 65 de ani a crescut de la 10,8% la 17,7%, tineretul înregistrând un ritm de creștere de numai circa 3%.

Această tendință va continua și în următoarele decenii. Astfel, ponderea tinerilor aflați sub vârsta de 15 ani se va reduce sub 20% înainte de anul 2 000, ajungând la 16% în anul 2 010 și la 15,2% în anul 2 020, numărul lor continuând să scadă la 1,5 milioane în următorii 25 de ani. În schimb, în preajma anului 2 000, ponderea vârstnicilor o va depăși pe cea a tinerilor, crescând apoi la 19% în anul 2 010 și la 22% în anul 2 020.

În prezent, populația vârstnică din România (incluzând toate persoanele de 60 de ani și peste această vârstă) cuprinde peste 3,8 milioane de persoane, reprezentând circa 16,7% din totalul populației. Din totalul ei, 12,2% (aproape 2.800.000 de persoane) o constituie bătrânii care au 65 de ani și peste. Din punct de vedere al ponderii diverselor grupuri de vârstnici în funcție de vârstă și sex, situația este redată în tabelul 3.

Tabelul 3
Situația bătrânilor din România pe grupuri de vârstă și pe sexe

Grupa de vârstă	Proporția din totalul populației (%)	Ponderea în totalul grupei de vârstă (%)	
		Bărbați	Femei
60–64 ani	5,6	47,4	52,6
65–69 ani	4,6	45,0	55,0
70–74 ani	2,4	39,9	60,1
75 ani și peste	4,1	38,6	61,4

(Sursa: Comisia Națională de Statistică, 1997)

Cea mai mare pondere în totalul vârstnicilor o reprezintă grupurile care au vârsta de 60–64 de ani și 65–69 de ani. Numărul cel mai ridicat de vârstnici este în rândul femeilor, mai ales la vârstele cele mai înaintate.

În ceea ce privește proporția vârstnicilor care au 65 de ani și peste această vârstă, pe ani și pe medii de locuire, aceasta este reprodusă în tabelul 4.

Tabelul 4*Proporția populației în vârstă de 65 de ani și peste în mediul urban și rural*

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
<i>TOTAL</i>	<i>10,1</i>	<i>10,4</i>	<i>10,7</i>	<i>11,1</i>	<i>11,4</i>	<i>11,7</i>	<i>12,0</i>	<i>12,2</i>
RURAL	13,3	14,0	14,3	15,1	15,5	15,9	16,3	16,5
URBAN	7,3	7,4	7,7	7,8	8,0	8,2	8,5	8,7

(Sursa: Comisia Națională de Statistică, 1997)

Conform datelor din tabelul 4, tendința de îmbătrânire a populației din mediul rural este evidentă, în așa fel încât numărul vârstnicilor din mediul rural este dublu față de cel din mediul urban. Această tendință s-a accentuat de la un an la altul.

În totalul general al vârstnicilor, peste 91% reprezintă persoane complet inactive, iar peste 75% îl dețin pensionarii. Dacă numărul de bărbați pensionari din mediul rural depășește pe cel existent în mediul urban, numărul de femei pensionare din mediul urban este mai ridicat decât al femeilor pensionare din mediul rural. De asemenea, spre deosebire de mediul urban, în mediul rural există o proporție mai ridicată de vârstnici care nu au nici o sursă de venit de la stat, ponderea acestei categorii fiind de 13% în totalul populației vârstnice din ambele medii.

Alt indicator, raportul de dependență economică între populația activă și cea vârstnică, este de aproximativ 3,5/1, aceasta însemnând că resursele necesare pentru întreținerea fiecărui vârstnic trebuie asigurate de 3–4 persoane active.

Cifrele pe care le-am menționat demonstrează tendința de continuare a procesului de îmbătrânire demografică din România, care – conform estimărilor demografilor – a fost, până acum alert, dar va deveni în viitor mai lent, determinând totuși, deteriorarea echilibrului între grupurile mari de vârstă (tineri, adulți și bătrâni) și având, din acest punct de vedere, profunde efecte sociale și economice, cu implicații directe asupra posibilității de reînnoire a forței de muncă.

Toate aceste evoluții nefavorabile au drept cauză principală deteriorarea nivelului de trai, atât în perioada de dinainte de anul 1989, în condițiile unei carențe cronice în nutriția populației, cât și după această perioadă, în condițiile necorelării prețurilor cu salariile, scăderii puterii de cumpărare, declinului stării de sănătate, scăderii dramatice a nivelului calității vieții.

Economiile est-europene, aflate în tranziție – aprecia Banca Mondială – cheltuiesc pentru vârstnici mai mult decât le permit veniturile și situația lor demografică. Cauzele principale pentru care se menține această stare de lucruri sunt, între altele, ratele mari de dependență economică, pensionarea anticipată, vârsta legală scăzută de pensionare, impozitele ridicate, absența unui sistem adecvat de indexare și evaziunea fiscală. Nivelul extrem de scăzut al veniturilor populației vârstnice și lipsa unei protecții sociale corespunzătoare, determină o deteriorare marcată a nivelului de trai al acestei categorii, situație care se resimte profund la nivelul țării noastre.

2.3. NIVELUL REDUS AL VENITURILOR - INDICATOR REPREZENTATIV AL SCĂDERII NIVELULUI CALITĂȚII VIEȚII VÂRSTNICILOR DIN ROMÂNIA.

Una dintre problemele cele mai dramatice cu care se confruntă bătrânii din România în prezent, o constituie nivelul extrem de redus al resurselor materiale. Datele cercetărilor întreprinse asupra acestui subiect evidențiază că, în actuala perioadă pe care o parcurge țara noastră, numai un procent redus de circa 5–10% din populație reușește ca din venituri să aibă un nivel de viață lipsit de privațiuni, aproximativ 15 – 20% își poate rezolva în mod decent satisfacerea trebuințelor și restul, adică partea cea mai numeroasă, se luptă cu mari dificultăți materiale. Circa o treime din populație se confruntă cu mari probleme de sărăcie. Din rândul acestei categorii face parte majoritatea vârstnicilor al căror quantum scăzut al pensiilor și altor venituri determină o profundă deteriorare a nivelului lor de trai, concretizată în scăderea puterii de cumpărare și în orientarea către un consum inferior din punct de vedere calitativ, cu efecte directe asupra declinului stării lor de sănătate. Ca urmare a creșterilor succesive de prețuri și a amplificării inflației, în prezent, peste 60% dintre bătrâni se situează sub pragul nivelului de sărăcie, mai ales aceia care sunt obligați să se întrețină doar din pensii, iar acestea sunt, în prezent, foarte scăzute (mici).

În luna decembrie a anului 1997, a fost înregistrat un număr de 3 858 000 de pensionari în sistemul asigurărilor sociale, dintre care, aproximativ 70% cu vechime completă în muncă și circa 30% cu vechime de muncă incompletă. Față de aceeași dată a anului 1996 s-a înregistrat o creștere cu circa 4% (un plus de 145 000 de pensionari). Pensia medie lunară a fost de 318 416 lei, cu unele deosebiri pentru pensionarii cu vechime completă (care au primit o pensie medie lunară de 404 255 de lei) și pentru cei cu vechime de muncă incompletă (care au primit lunar, în medie, numai 251 016 de lei). La numărul pensionarilor din sistemul asigurărilor sociale de stat se adaugă cei din agricultură, care depășesc 1 700 000 de persoane și care au primit pensiile cele mai scăzute – în medie doar 86 647 lei pe lună. Dat fiind numărul extrem de mare de pensionari, raportat la numărul de salariați, Ministerul Muncii și Protecției Sociale aprecia că există pericolul reducerii gradului de acoperire a quantumului pensiilor, cu atât mai mult cu cât bugetul asigurărilor sociale de stat a înregistrat constant evoluții negative. Cel mai important factor care a determinat aceste evoluții îl constituie debitul agenților economici, care datorează bugetului menționat suma de 1 681 miliarde de lei, la care se adaugă încă 928 miliarde de lei majorări.

Dincolo de quantumul mic al sumelor primite de pensionari, sistemul actual de calcul al pensiilor, în funcție de categorii profesionale și ani de activitate, este caracterizat de o serie de deficiențe, în măsura în care, cu excepția acordării unor indexări modeste, nu există o corelare fermă între pensii și veniturile salariale. Dată fiind creșterea prețurilor în funcție de creșterea TVA, în luna februarie 1998, organizațiile de pensionari (în primul rând, Federația Pensionarilor) au solicitat Guvernului o indexare lunară care să fie cu 3% mai mare decât cea acordată

salariaților și să acopere discrepanțele existente între inflația existentă și cea din 1997, suplinind astfel, 90% din creșterea prețurilor. Urmare a acestui demers, la sfârșitul aceleiași luni, Ministerul Muncii și Protecției Sociale a semnat un protocol cu organizațiile de pensionari prin care se solicită Ministerului de Finanțe, creșterea prestațiilor sociale pentru vârstnici, inclusiv a pensiilor. Potrivit acestui protocol, pensiile de asigurare socială de stat, aflate în plată la data intrării în vigoare a noii Legi privind sistemul public de pensii și alte drepturi (probabil în 1999), vor fi recalculate astfel: cuantumul pensiei se transformă în cuantum echivalent existent la nivelul lunii octombrie 1990, iar acest cuantum se multiplică cu creșterea pensiei medii totale de asigurări sociale de stat, de la data menționată până la data intrării în vigoare a noii legi. Dacă valoarea pensiei aflate deja în plată este mai mare decât cuantumul pensiei recalculate, rămâne valabilă pensia aflată în plată. În caz contrar, este valabilă pensia recalculeată. La cuantumul pensiei recalculate se va mai adăuga și pensia suplimentară aflată în plată, iar totalul astfel obținut se transformă în *punctaj*, prin raportarea la valoarea punctului de pensie. De asemenea, cuantumul ajutoarelor sociale acordate din bugetul asigurărilor sociale va fi transformat în punctaj, prin raportarea la valoarea punctajului de pensie, care va fi stabilită în momentul intrării în vigoare a noii legi. De asemenea, un sistem mai echitabil și mai flexibil de calcul va fi adoptat o dată cu aplicarea, începând probabil din 1999, a sistemului privat de pensii.

Asemenea reglementări sunt menite – speră specialiștii – să îmbunătățească considerabil modul actual de calcul al pensiilor, care determină nedreptăți flagrante, atât între pensionari și salariați, cât și între diferite categorii de pensionari. Totodată, sistemul de calcul bazat pe puncte va descuraja evaziunea acelor agenți economici care nu-și achită obligațiile la fondul de asigurări sociale și se va referi, de asemenea, la întreaga carieră profesională a persoanelor asigurate. Cu această ocazie, va fi extinsă obligativitatea participării la sistemul public de pensii asupra întregii populații active și va fi sporită vârsta de pensionare, de la 60 la 65 de ani pentru bărbați, în următorii 14 ani, și de la 55 la 62 de ani pentru femei, în decurs de 22 de ani. Proiectul noii legi a pensiilor mai propune, între altele, revizuirea sistemelor grupelor de muncă, prin restrângerea locurilor de muncă încadrate în fostele grupe I și II și instituirea sistemului locurilor de muncă încadrate în condiții *speciale* și a celor încadrate în condiții *deosebite*. Locurile de muncă în condiții *speciale* sunt cele din unitățile miniere, pentru personalul care își desfășoară activitatea în subteran, cel puțin 50% din timpul normal de muncă, cele din activitățile de cercetare, explorare, exploatare și prelucrare a materiilor prime nucleare, zona I și II de expunere la radiații, cele din aviația civilă pentru o parte a personalului navigant și cele din activitatea artistică desfășurată în locuri periculoase (acrobat, dresor etc.). La rândul lor, locurile de muncă în condiții *deosebite* sunt acele locuri care, permanent sau în anumite perioade, pot afecta esențial capacitatea de muncă din cauza gradului mare de expunere la risc.

Toate aceste măsuri de viitor, care – conform opiniei specialiștilor – vor fi puse în aplicare începând abia cu anul 2000, nu pot suplini deficiențele din prezent, legate mai ales de incapacitatea pensiilor de a acoperi creșterea peste măsură a costului bunurilor și serviciilor. Studiile întreprinse recent de sociologi au arătat că pensionarii și familiile de pensionari de asigurări sociale se numără printre categoriile sociale cele mai sărace din România. Aria cu impactul cel mai puternic asupra acestei categorii este cea a veniturilor, raportul între nivelul acestor venituri și nivelul cheltuielilor oferind cea mai sintetică măsură a sărăciei cu care se confruntă pensionarii și familiile de pensionari. În perioada 1991–1996, de exemplu, scăderea nivelului real al pensiilor de asigurări sociale a fost mult mai accentuată decât scăderea veniturilor salariale, în așa fel încât raportul dintre mărimea pensiilor și salariul mediu net s-a diminuat, arătând faptul că între nivelul de trai asigurat din pensii și cel realizat din salarii, există o mare diferență. În acest sens, dinamica nivelului real al pensiilor, în raport cu anul 1990, calculată de către Ministerul Muncii și Protecției Sociale, a fost următoarea (vezi tabelul 5):

Tabelul 5
Dinamica nivelului real al pensiilor în perioada 1991-1996, comparativ cu anul 1990

	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Pensia medie de asigurări sociale de stat	80	67	58	55	59	61
- cu vechime integrală	70	62	54	52	56	58
Pensia medie de asigurări sociale pentru agricultori	38	20	24	33	32	38

(Sursa: Ministerul Muncii și Protecției Sociale)

Cel mai scăzut nivel a caracterizat pensiile agricultorilor a căror pensie medie reprezenta în decembrie 1996 numai o cincime (21%) din pensia medie din sistemul asigurărilor sociale de stat și numai 8% din salariul mediu net.

Tabelul 6
Raportul între nivelul pensiilor și salariul mediu net în perioada 1994-1996, comparativ cu anul 1990

	oct. 1990	1994	1995	1996
Pensia medie de asigurări sociale de stat	45	43	40	38
– vechime integrală	60	54	50	49
– vechime incompletă	35	35	33	31
– invaliditate de gradul II	39	36	34	33
Pensia medie de asigurări sociale pentru agricultori	14	9	9	8

(Sursa: Comisia Națională de Statistică)

Scăderea puterii de cumpărare a pensiilor s-a datorat, în cea mai mare măsură, creșterii mari a numărului de pensionari, considerată de către unii analiști ca o formă de „șomaj mascat” și care în unele țări din Vest este denumită „pensionare anticipată”. Astfel, conform Ministerului Muncii și Protecției Sociale, numărul persoanelor care beneficiază de pensii (de toate categoriile, inclusiv pensiile de

urmaş) a crescut, numai în sistemul de asigurări sociale de stat, de la aproximativ 2,1 milioane în anul 1989, la aproape 4 milioane în decembrie 1997, ceea ce înseamnă o creștere de aproape 50%. O asemenea creștere a determinat diminuarea gradului de protecție socială asigurată de veniturile din pensii, introducând numeroase elemente de inechitate și prin includerea în sistemul asigurărilor sociale de stat, a pensionarilor proveniți din sisteme diferite (de exemplu, a cooperatorilor, cultelor, uniunilor de creație) și prin promovarea repetată a pensionării anticipate, care a pus în sarcina sistemului menționat și persoane relativ tinere, în stare de a se întreține prin muncă. Efect direct al scăderii nivelului real al veniturilor din pensii, acestea nu mai pot acoperi, în majoritatea familiilor de pensionari, nici minimul necesar. Calculele efectuate de cercetătorii de la Institutul de Cercetări pentru Calitatea Vieții au evidențiat, de exemplu, faptul că acoperirea cheltuielilor din familiile de pensionari, mai ales a celor din mediul rural, se face numai într-o proporție de 50% din pensii. Restul de cheltuieli se acoperă din alte resurse, în mediul rural acestea constituindu-le produsele agroalimentare obținute din producția proprie. Totuși, datorită faptului că în cea mai mare parte din gospodăriile rurale românești se practică o agricultură de subzistență, ineficientă, veniturile care suplinesc pensiile sunt foarte mici. Pentru a soluționa această problemă, conform Hotărârii Guvernamentale nr. 3/1997, agenții economici din agricultură și industria alimentară care produc, industrializează și comercializează diferite mărfuri, au fost obligați să plătească pentru formarea fondului de pensii ale țăranilor circa 2 până la 4% din cifra lunară de afaceri. Ulterior, ținând seama de faptul că, o dată cu această obligație, agenții economici menționați au ridicat prețurile produsului finit cu aproximativ 10%, Ministerul Agriculturii a inițiat un act normativ prin care a propus ca taxa pentru pensii să se reducă până la 0,2 – 0,4% și să fie plătită de către toți agenții economici, indiferent de profilul activității lor. S-a sperat, în acest mod, ca prețurile produselor alimentare să scadă cu 9%, iar taxa pentru fondul pensiei țăranilor să fie repartizată în mod echitabil între diferiți agenți economici, nu numai între cei care se ocupă de producerea, industrializarea și comercializarea mărfurilor cu profil agroalimentar. Dincolo de aceste măsuri, numărul agenților economici care nu-și achită obligațiile privind impozitul datorat bugetului asigurărilor sociale de stat este, încă, foarte mare, iar Ministerul Finanțelor nu are capacitatea de a colecta de la fiecare sumele datorate.

În celelalte cazuri de pensionari sau familii de pensionari, protecția socială asigurată de veniturile din pensii se situează sub minimul necesar. În luna iunie 1996, de exemplu, comparația între nivelul pensiilor și cheltuielile de consum minim necesare ale pensionarilor arăta următoarele*:

a. aproximativ o cincime din pensionarii de asigurări sociale de stat aveau un nivel al pensiilor inferior minimului. În cazurile persoanelor cu pensie de urmaș, ponderea acestor pensii depășea 90%, iar pensiile majorității pensionarilor cu

*Raportul Național al Dezvoltării Umane. România 1997, București, Editura Expert, 1997, p. 42-44.

vechime incompletă și de invaliditate depășeau cu un procent infim cheltuielile minime necesare;

b. pensiile agricultorilor acopereau cheltuielile minime numai în proporție de 40% la vechime completă și doar 25% la vechime incompletă.

În ultimii doi ani, indexarea și compensarea periodică a pensiilor au vizat, în primul rând, o mai bună protecție socială pentru vârstnicii cu pensii mici, pentru atenuarea scăderii prea drastice a nivelului real al acestora. Stabilirea unor procente diferențiate de majorare a pensiilor nominale, la fel ca și fixarea unor niveluri minime pentru fiecare tip de pensie au avut în vedere un scop similar. Ca efect, s-a produs însă o puternică egalizare în cadrul fiecărui tip de pensie și, respectiv, o comasare a pensionarilor în zona pensiilor mici și foarte mici. Astfel, în luna decembrie 1996, pensia medie pentru vechime integrală reprezenta numai 55% din nivelul realizat în octombrie 1990, în timp ce pensia minimă pentru vechime integrală deținea 76% din același nivel. Această tendință de egalizare a pensiilor – apreciază specialiștii de la Institutul de Cercetări pentru Calitatea Vieții – este profund inechitabilă, deoarece afectează în acest mod, nivelul calității vieții acelor persoane vârstnice care au avut o ocupație importantă din punct de vedere social și nu mai au capacitatea, astăzi, de a-și ameliora prin eforturi proprii resursele de trai. Pentru această categorie de pensionari, la fel ca și pentru toți pensionarii de altfel, accesul limitat la bunuri, dar și la servicii, în special la cele care se ocupă de ocrotirea sănătății, reprezintă o altă formă generatoare de inechitate socială, care discriminează pe vârstnici de membrii activi ai societății în ceea ce privește nivelul de trai.

Din punct de vedere al nivelului extrem de scăzut al veniturilor, cele mai vulnerabile grupe de vârstnici sunt următoarele:

a. bătrânii nedeplasabili, caracterizați de stări de invaliditate sau de handicap;

b. bătrânii care nu au nici un fel de susținător legal sau au fost abandonați de copii și de rudele lor;

c. femeile vârstnice care nu au prestat activități profesionale în timpul vieții lor active, deoarece au fost casnice, și nu au nici un venit, nici măcar pensie de urmaș din partea soțului;

d. țăranii vârstnici care au activat un număr mic de ani în fostele unități agricole, la fel ca și țăranii din majoritatea zonelor necooperativizate care se întrețin numai din resurse proprii etc.

Pentru o mare parte dintre vârstnicii fără venituri sau cu venituri mici și foarte mici, sursele cele mai importante de ajutor sunt următoarele: – *venituri obținute din agricultură, 29%*; – *activități meșteșugărești, 11,5%*; – *ajutorul copiilor (sau altor rude), 14,5%*; – *ajutor ocazional din partea unor persoane străine, 16%*; – *comerț, 3%**.

O cercetare efectuată de Institutul de Cercetări pentru Calitatea Vieții, în anul 1990, și care poate furniza o serie de comparații pentru perioada actuală, sublinia

* Hildegard Puwak, *Încetinirea reversibilității. Eseu-cercetare despre vârsta a treia*, București, Edit. Expert, 1995, p. 166.

faptul că aproximativ 52% din populația vârstnică a țării dispunea de un venit sigur, dar insuficient pentru asigurarea unui nivel de viață decent, fiind dependentă material de susținători sau fiind nevoită să muncească, în continuare, pentru completarea resurselor necesare traiului zilnic și circa 10% nu avea nici un fel de venituri, ca urmare a neangajării lor în producție în cursul vieții active**.

În ceea ce privește structura bugetului de consum, ca indicator semnificativ pentru modul cum sunt utilizate veniturile de către vârstnici, aceeași cercetare evidențiază faptul că ponderea celor mai reprezentative cheltuieli este deținută, cu precădere, de alimentație (53%), urmată de sănătate (11%) și locuință (chirie – 4,3%, întreținere – 3,3% etc.) așa cum se poate urmări în tabelul 7.

Tabelul 7
Structura bugetului de consum al vârstnicilor

Cheltuieli medii lunare pentru:	% din total cheltuieli
Alimentație	53,0
Băuturi alcoolice	1,5
Vestimentație (îmbrăcăminte și încălțăminte)	3,5
Chirie	4,3
Întreținere	3,3
Bunuri gospodărești	5,5
Sănătate	11,0
Cheltuieli pentru petrecerea timpului liber	4,1
Servicii, reparații	5,2
Economii	7,3
Alte cheltuieli	4,3

(Sursa: Revista „Calitatea Vieții”, nr. 1–2, anul 3, 1992)

Analiza făcută tuturor categoriilor de cheltuieli făcute de către vârstnici indică în continuare, o orientare generală a acestora către un consum restrictiv, în condițiile unei scăderi permanente a puterii de cumpărare și a unui decalaj pronunțat între venituri și cheltuieli. În acest mod, compensațiile și indexările periodice nu au reușit să asigure decât o protecție minimală, atenuând numai parțial și doar pe termen scurt costurile tot mai ridicate ale bunurilor și serviciilor achiziționate de către populația vârstnică.

Deși peste jumătate din cheltuielile de consum sunt alocate de către vârstnici pentru alimente, există o inegalitate flagrantă între ei și restul populației în ceea ce privește cantitatea, calitatea și structura consumului alimentar, care se situează la limitele inferioare, plasând o mare parte dintre bătrâni în zona sărăciei. Aceasta în condițiile în care hrana pentru această categorie de populație ar trebui să fie superioară din punct de vedere calitativ, dată fiind importanța ei pentru menținerea sănătății.

** Camelia Gheorghe, Hildegard Puwak, Mariana Stanciu, *Elemente ale modului și stilului de viață a populației vârstnice sub impactul tranziției la economia de piață în România*, în revista „Calitatea Vieții”, nr. 1–2, anul 3, 1992, p. 103–112.

Evaluări mai recente ale structurii bugetului de consum comparativ cu nivelul real al veniturilor au demonstrat că există numeroase gospodării de pensionari aflate sub pragul sărăciei. Cele mai reprezentative sunt cele care cuprind agricultori pensionari și cele care includ pensionari de asigurări sociale de stat cu pensii foarte mici. Gospodăriile de pensionari cele mai expuse riscului sărăciei sunt acelea care nu cuprind în alcătuirea lor nici un salariat sau aducător de venituri din activități pe cont propriu. În totalul persoanelor sărace din România, pensionarii reprezintă aproximativ un sfert (vezi tabelul 8).

Tabelul 8
Incidența sărăciei în gospodăriile de pensionari comparativ cu alte gospodării (%)

	Rata sărăciei	Ponderea în totalul persoanelor sărace
Total persoane din care în gospodării de:	23,25	100,0
- Salariați	19,25	39,20
- Țărani	47,56	19,36
- Pensionari	16,34	23,67
- Șomeri	51,78	11
- Patroni	2,15	0,06

(Sursa: Raportul Național al Dezvoltării Umane. România 1997)

Potrivit datelor rezultate din mai multe anchete întreprinse asupra vârstnicilor, *insuficiența veniturilor* și *consumul restrictiv*, ca indicatori reprezentativi pentru scăderea nivelului calității vieții, reprezintă principalele motive în baza cărora membrii acestei categorii de populație se simt izolați și marginalizați de către societate.

2.4. INSTITUȚIONALIZAREA PERSOANELOR VÂRSTNICE CA INDICATOR SEMNIFICATIV AL STĂRII DE ALIENARE ȘI ANOMIE CARE CARACTERIZEAZĂ BĂTRÂNII DIN ROMÂNIA, ÎN STRÂNSĂ LEGĂTURĂ CU DETERIORAREA NIVELULUI LOR DE TRAI

Exceptând inegalitățile care se manifestă între vârstnici și restul populației, în modul de distribuire a veniturilor și în consumul de bunuri și servicii, există o serie de inegalități care privesc condițiile de locuit, accesul la servicii (servicii de ocrotire a sănătății, servicii culturale etc.), izolarea comunicațională, lipsa unei asistențe sociale active. Dincolo de starea materială precară a populației vârstnice, aceasta se confruntă cu probleme acute, cum sunt: abandonul rolurilor sociale active, sănătatea deficitară, starea de singurătate, de dependență, sentimentul că bătrânul este, în general, o ” povară ” pentru societate etc. În raport cu toate aceste probleme, inexistența unui sistem instituționalizat de sprijin și protecție socială, de asistență la domiciliu, mai ales în cazul bătrânilor abandonați sau nedeplasabili,

contribuie la adoptarea instituționalizării ca soluție de viață, cel mai adesea din inițiativa copiilor sau rudelor.

Exceptând cazurile acelor vârstnici lipsiți de orice resurse și care se pot adresa direct pentru hrană cantinelor săracilor, organizațiile caritabile sunt cele care sprijină material această categorie. În București, de exemplu, organizația „Equilibre” a organizat, în perioada 1995 – 1997, transportul mesei de la Cantina Centrală la domiciliul persoanelor vârstnice, până când lipsa mașinilor a pus capăt acestei acțiuni generoase. În Capitală și în alte zone ale țării funcționează câteva fundații sau organizații nonguvernamentale care efectuează acțiuni similare în sprijinul bătrânilor nedeplasabili. Conducerea Cantinelor pentru săraci este convinsă că un sistem instituționalizat de servire a mesei la domiciliul bătrânilor netransportabili și lipsiți de resurse este extrem de necesar și ar putea fi funcțional cu ajutorul dat de o serie de organizații, fundații sau firme. Asemenea inițiative caritabile, care există în multe localități din România, sunt însă reduse ca amploare, iar sursele materiale oferite de fundațiile de caritate sunt dificil de estimat. Dincolo de cazurile de bătrâni abandonati sau fără susținători legali, sprijinul cel mai consistent îl oferă familiile vârstnicilor, care păstrează încă, în spiritul tradiției, grija față de părinți. Există însă o tendință de erodare a acestei tradiții, în condițiile în care copiii înșiși se confruntă cu situații economice dificile, iar mulți dintre ei au părăsit țara, pentru a se stabili în străinătate.

În România există și numeroase cazuri de familii care își abandonează bătrânii după ce îi deposează de locuințe, bunuri sau puținele economii bănești. Acești bătrâni își găsesc refugiul, de cele mai multe ori, în spitale. Spitalul de Bolnavi Cronici și Geriatrie „Sf. Luca” din București, de exemplu, se confruntă frecvent cu asemenea cazuri, 30 % din bătrânii internați fiind, de fapt, „cazuri sociale”, care se află în spital pentru că locuința le-a fost vândută și nu mai au unde să se ducă. Mulți din acești vârstnici au fost înșelați de copii, rude sau străini, care, după ce s-au oferit să-i îngrijească, au devenit, prin fals, proprietarii locuinței bătrânilor, înstrăinând-o contra unor sume consistente. Așa sublinia directorul spitalului menționat, într-un interviu acordat unui reporter de la „România Liberă”: *Umanitar, spitalele sunt obligate să rezolve aceste probleme sociale, cu toate că ele nu intră în atribuțiile lor. Ne costă prea mult sănătatea pentru a ne ocupa și de partea socială. Personalul medical din spital trebuie să se ocupe de întocmirea unui dosar al fiecărui caz în parte, pentru a-l putea transfera într-un cămin-spital sau de bătrâni. Cei mai mulți vârstnici rămași în spital sunt fără locuință. Acesta nu este un motiv de internare, dar, din rațiuni omenești, noi îi găzduim până ce se rezolvă problema lor. Există situații când bătrânii sunt lăsați direct în curtea spitalului, iar depunătorii dispar (...). Din cauze financiare, a restrângerii condițiilor de locuit, a inegalității sociale, unitatea familiei românești a suferit mult, iar relațiile psihoafective intrafamiliale sunt în continuă degradare. Asistăm, de fapt, la o dezangajare a familiei privind susținerea membrilor săi vârstnici atât*

*în plan afectiv, cât și al respectului și recunoștinței. Familia contemporană tinde să excludă din sânul ei bătrânețea, boala, moartea, să le instituționalizeze, izolându-le în spitale și cămine. Tinerii ignoră că și acestea fac parte din viață, fiind componente existențiale „obligatorii”**

Cazuri similare se înregistrează și la alte spitale. La spitalul de urgență „Sf. Pantelimon” din Capitală există numeroși bolnavi săraci, care dorm pe unde apucă, pe scări sau pe scaunele de pe culoare, trăind de pe o zi pe alta, din mila celorlalți pacienți și a personalului medical. Mulți dintre ei nici nu știu de ce se află aici, i-a adus Salvarea sau altcineva, nu au acte, bani și nici rude. Serviciile speciale de asistență socială de pe lângă primării nu au nici un fel de resurse pentru a-i ajuta într-un fel, poliția nu le poate reconstitui actele și nici o organizație caritabilă nu le-a sesizat până acum situația, pentru a interveni în sprijinul lor. Deși ei nu sunt propriu-zis instituționalizați, se află într-o situație de instituționalizare „clandestină”.

O situație extrem de dificilă se înregistrează în căminele de bătrâni, unde nu există decât resurse modice pentru a face față trebuințelor de îngrijire a bătrânilor. Nu de puține ori, aceste instituții au trebuit să recurgă la ajutorul unor donatori străini, care au livrat bani sau produse alimentare.

Deși pe plan mondial, actuala tendință este ca instituționalizarea să reprezinte o soluție extremă, veritabila protecție socială a vârstnicilor trebuind să fie asigurată la domiciliul lor, „în România, instituționalizarea rămâne încă o soluție necesară, atâta timp cât internarea rezolvă, în limite acceptabile, nevoia de locuință, de asigurare a hranei și, în multe cazuri, conferă un sentiment de securitate”** bătrânilor. Pe de altă parte, în Occident, există sisteme de protecție, care asigură ca instituționalizarea să fie un act voluntar, realizat numai la cererea beneficiarilor. Specialiștii de acolo au avertizat asupra faptului că existența unor cămine pentru bătrâni, prea elegante sau prea ieftine ar putea tenta familiile să-și abandoneze bătrânii în astfel de așezăminte. O asemenea tentație a fost denumită de către medicii francezi „efect pervers al gratuității”. În Franța, de altfel, există chiar un serviciu special de adopții pentru vârstnici, la fel ca și pentru copii. La acest serviciu își pot depune cereri atât bătrânii singuri, care au nevoie de îngrijire și protecție, cât și familiile care doresc să-i ia în îngrijire și care primesc, în acest scop, o subvenție bănească din partea statului. În acest mod, se pot rezolva, deopotrivă, probleme susținerii afective, integrarea vârstnicului în familie și întreținerea sa materială. Așa cum subliniază experții, mult mai costisitoare și mai puțin profitabilă din punct de vedere social și afectiv este soluția instituționalizării, în prezent, în întreaga lume, obiectivul principal în acest domeniu reprezentându-l găsirea unor forme alternative.

* Raluca Tohăneanu, *Vârstnici aruncați din mașini în curtea spitalului*, în „România Liberă”, Sâmbătă, 20 decembrie, 1997, p. 10.

** *Raportul Național al Dezvoltării Umane. România 1997*, edit. cit., p. 61

Una dintre aceste forme este *centrul de zi*, unde bătrânul își petrece dimineața, iar după-amiaza este readus în cadrul familiei. O asemenea formă a fost înființată, pentru prima dată, în România la Cluj, în cadrul unui proiect realizat prin colaborarea Societății Medicilor de Medicină Generală, Asociației Române de Nursing și a secției de Asistență Socială a Universității „Babeș-Bolyai”, cu sprijinul unor medici, psihologi și asistente medicale ori sociale. Funcționând pe bază de voluntariat și fiind finanțat de Institutul „Open Society” din New York, *Centrul de Zi pentru Vârstnici* din Cluj oferă servicii gratuite vârstnicilor, diagnostic, tratament, îngrijire, apărare a intereselor și drepturilor lor sociale, culturale și politice. Centrul mai dispune de o serie de servicii, printre care un centru de închirieri pentru cărucioare pe roțile, cadre de mers sau cărje metalice, un compartiment de gestionare și distribuire a donațiilor, o cantină pentru masa de prânz și un serviciu de gimnastică medicală și recuperatorie.

Deși puține ca număr, inițiative asemănătoare în sprijinul persoanelor de vârstă a treia au fost dezvoltate în mai multe localități din România, de către mai multe fundații care și-au propus ca obiective principale: dezinstituționalizarea sau semiinstituționalizarea bătrânilor, protecția, recuperarea și integrarea lor socială, restituirea sentimentului lor de demnitate. Fundația umanitară „Centrum” din București, care a început să funcționeze de curând în București, și-a propus, de exemplu, următoarele obiective de viitor:

(a) crearea de campusuri speciale pentru vârstnici, dotate cu hoteluri, magazine, spații de producție și de creație, policlinici, parcuri de agrement, lăcașuri de cult, în vederea garantării unui trai decent și liber și a unei activități reconfortante;

(b) constituirea de fonduri bănești, de întrajutorare și gospodărire în vederea rezolvării problemelor materiale dificile ale bătrânilor defavorizați;

(c) organizarea, până la intrarea în faza finală a campusurilor, a unei rețele de distribuire a produselor alimentare la domiciliul vârstnicilor, la prețuri accesibile, non-profit.

În ce măsură toate aceste acțiuni și inițiative cu caracter nonguvernamental reușesc să asigure o veritabilă asistență și protecție socială bătrânilor este o problemă la care pot răspunde numai informațiile rezultate din cercetări evaluative, care n-au fost întreprinse, până acum, în România. Până atunci, aceste acțiuni sunt singurele care par să facă ceva pentru ameliorarea situației vârstnicilor, care nu este caracterizată doar de aspecte economice negative, ci și de numeroase aspecte de discriminare și segregare socială, care întăresc sentimentele de frustrare, alienare și anomie ale acestei categorii de populație pentru care timpul este ireversibil.

POPULAȚIA ROMÂNIEI DUPĂ NAȚIONALITATE ȘI RELIGIE.
DEMOGRAFIE REGIONALĂ ȘI DIFERENȚIALĂ
Adhortatio

ACAD. VLADIMIR TREBICI

România anului 1998 prezintă aspecte care invită pe cei ce lucrează în domeniul științelor sociale la reflecție, la evaluarea tendințelor și la estimarea evoluției viitoare. La 80 de ani de la Unirea cea Mare (1 decembrie 1918) și după scurgerea a opt ani din perioada de tranziție, un examen se impune pentru a delimita cu claritate influența forțelor ce acționează pe termen lung («la longue durée») de influența factorilor pe termen scurt („conjunctura”). Exercițiul este util disciplinelor celor mai vizate: istoria, geografia, economia, sociologia, psihologia socială și demografia. Sunt invitate să participe, într-o optică nouă, cu aparat conceptual și metodologic modernizat, biologia și antropologia. Miza științifică este importantă: analiza societății românești, atât la nivel global, cât și la cel al componentelor sale: populația, societatea, economia, mediul înconjurător, pentru a ne mărgini la sistemele principale.

Un asemenea examen, întreprins de pe pozițiile demografiei¹, a permis identificarea unor zone tematice, în strânsă legătură cu realitatea social-economică, vădind insuficiența lor acoperire și lipsa unui autentic spirit multi și interdisciplinar.

O concluzie este și faptul că, în cea mai mare parte, științele sociale sunt lipsite de finalitate practică. Mai exact, contribuția lor la elaborarea și traducerea în viață a strategiilor dezvoltării social-economice este redusă.

La o privire generală, aspectele cele mai importante, unele având caracter de problemă, ar fi următoarele:

1. Populația României scade numeric, începând cu anul 1990, datorită soldului negativ al migrației internaționale și excedentului negativ al mișcării naturale. În acest proces, se constată scăderea sistematică a fertilității, nivelul acesteia situându-se sub pragul de înlocuire a generațiilor. Caracteristicile calitative se înrăutățesc: indicii somatometrici ai populației se deteriorează, calitatea produsului de concepție și a nou-născutului înregistrează tendințe negative.

Tipul („pattern”-ul) de mortalitate al populației României o apropie de țările în curs de dezvoltare. Constatarea, făcută de eminenti oameni de știință – biologi,

¹ V. Trebici, I. Berevoescu. *Demografia românească (1990-1997)*, Centrul de Cercetări Demografice al Academiei Române, 1997.

medici – este gravă: *potențialul biologic al poporului român se deteriorează*. Situația a fost semnalată încă în perioada interbelică (Iuliu Moldovan, Gheorghe Banu, Sabin Manuila) și reținută de sociologi și economiști (D. Gusti, V. Madgearu, A. Golopenția).

Cauzele sunt numeroase: sanitare, economice, sociale. Aici rolul biologiei și antropologiei, cu orientare socială, devine foarte important.

2. Populația României continuă să aibă o problemă a minorităților naționale. La recensământul din 1992 s-au înregistrat 2 400 000 persoane aparținând minorităților naționale (10,5% din populația totală). La aceeași dată confesiunile, altele decât cea ortodoxă, aveau un număr de 3 000 000 de credincioși (13,2% din populația totală). Problema a apărut o dată cu Unirea din 1918, când au revenit la Patria-Mamă Transilvania, Banatul, Crișana-Maramureș, Basarabia și Bucovina (294 049 kmp). Astăzi, în noile condiții geopolitice, România (238 391 kmp) are de făcut față unor aspecte noi. În plus, fenomenul religios în perioada de tranziție capătă noi dimensiuni.

3. Disparitățile regionale, în plan economic, cultural, etnic și confesional, se impun tot mai categoric atenției științelor sociale. Studiile apărute în 1997 *Carta Verde* și *Profiluri*, la a căror elaborare au luat parte eminenți oameni de știință, ne dezvăluie aspecte insuficient studiate în trecut. Sunt propuse opt macroregiuni, identificându-se totodată arii cu probleme, menite să fundamenteze măsurile de politică a dezvoltării regionale. De cel mai mare interes sunt *euoregiunile* (Carpatică, a Dunării-Tisei-Mureșului, a Prutului de Sus și a Dunării de Jos).

O problemă particulară este cea a disparităților dintre regiunile intracarpătice (Transilvania, Banatul, Crișana-Maramureș) și cele extracarpătice (Oltenia, Muntenia, Dobrogea și Moldova), dar și a disparităților în cadrul fiecărei macroregiuni (sau provincii) între mediile urban și rural. Cu prilejul celei de-a 80-a aniversări a Marii Uniri se vor elabora – sperăm – studii care să analizeze aceste disparități și să le explice, inclusiv în planul cultural și al mentalităților. O întrebare tulburătoare este aceea a adâncirii acestor disparități și a consecințelor.

4. În condițiile în care potențialul biologic se degradează, structura demografică se modifică profund (îmbătrânirea demografică), repartitia populației după religie și naționalități se schimbă – și se va schimba semnificativ – repartitia teritorială va face obiectul unor politici active, au apărut două idei noi:

a. *securitatea demografică* a României, incluzând aspecte geopolitice și geostrategice;

b. *calitatea capitalului uman*.

În cadrul eforturilor pentru îmbunătățirea caracteristicilor calitative, rolul cel mai important revine *investițiilor în capitalul uman*. Problema, tratată altădată fragmentar și superficial („stocul de învățământ” și „stocul de sănătate”), se cere analizată cu concepte și metode moderne (G.S. Becker, Editura Dennison). *Politica învățământului și politica sanitară vor beneficia considerabil de pe urma rezultatelor cercetărilor privind capitalul uman*.

PRIORITĂȚI ȘI SECVENȚE

Cele mai sus arătate reprezintă punctul de vedere al unui demograf: mai precis, percepția unui demograf care este preocupat de partea ce-i revine. Or, problematica amintită nu poate fi decât un *condominium* al mai multor științe sociale. Dacă sub raportul capacității de a elabora sinteze și de a formula teorii explicative se poate discuta – pentru moment discuția ni se pare oțioasă – în schimb două principii metodologice ni se par indiscutabile:

1. Ordinea firească este cea care pornește de la *descriere*, trece la *analiză* (în care locul central îl are analiza cauzală), ajunge la *sinteză* și sfârșește apoi cu *prospective*. Ordinea poate fi reluată, mai mult, ea trebuie reluată. Pentru demografie este important să stabilească faza la care ea participă, care sunt posibilitățile ei, care este „produsul final” pe care îl livrează părtaşilor la „condominium”. Ea poate acoperi faza de descriere și să se angajeze în prima etapă a analizei. Dar participă și la celelalte faze, primatul fiind însă asigurat de alte științe.

2. Condiția *sine qua non* pentru întregul demers este însă *baza statistică*, căreia, acum și în viitor, trebuie să i se acorde cea mai mare importanță.

Pentru științele sociale – sau, pentru cele mai multe din ele – informația este colectată și prelucrată primar de organul central de statistică, în speță, de Comisia Națională pentru Statistică. Recensământul populației – „rege” al statisticii populației – este și va rămâne încă multă vreme sursa principală de informații privind efectivele numerice și structurile demografice, sociale, educaționale, economice etc. ale populației. Iată de ce științele sociale, cercetătorii, opinia publică, au tot interesul ca metodele de culegere, stocare și prelucrare a informației să fie permanent îmbogățite și îmbunătățite. Dialogul între *beneficiar și producător*, în ambele sensuri, trebuie să devină o modalitate de colaborare.

Extinderea anchetelor prin sondaj, fenomen îmbucurător, are, în mare măsură, un caracter complementar față de informația statistică oficială.

Față de temele prioritare de mai sus, demografia va participa, în proporție diferită, la elaborarea lor. Preferința ei se îndreaptă spre două din acestea, de care va fi vorba în continuare.

Cu riscul de a deveni dezagreabili cu obstinția sfatului nostru, vom repeta: orice studiu întreprins de oricare din științele sociale, mai ales dacă el este la scară națională, trebuie să înceapă cu *descrierea statistică și demografică*.

În felul acesta se asigură o bună bază de pornire, se evită paralelisme, se aplică uniform conceptele și metodele.

Cercetarea științifică devine tot mai mult instituționalizată, cel puțin pentru științele sociale. Existența Centrului de Cercetări Demografice al Academiei Române (1995) permite o mai bună coordonare în domeniul cercetărilor privind populația, în sensul unei consultări colegiale și a unei cooperări care să economisească eforturile.

POPULAȚIA DUPĂ NAȚIONALITATE ȘI RELIGIE

Temă prioritară pentru demografi și statisticieni – de la dr. Sabin Manuila și Anton Golopenția – structura populației României după *naționalitate*, studiul ei a fost înlesnit de faptul că la toate recensământurile de populație a figurat caracteristica „naționalitatea” (în 1930, „neamul”) care, la prelucrare, a fost asociată cu alte caracteristici, permițând astfel descrieri și analize ample. Exemple clasice sunt studiile dr. Sabin Manuila² și Anton Golopenția³. Recensământul populației și locuințelor din 1992 a asigurat o informație mai bogată; grație mijloacelor informatice moderne, prelucrarea a permis *clasificări combinate*, unele din ele fiind publicate în lucrările Comisiei Naționale pentru Statistică. Dacă cercetătorii le-au folosit până acum în mai mică măsură, în schimb s-a remarcat o tendință nouă: s-au efectuat anchete în rândul unor etnii (romii, de pildă), s-au inițiat studii privind relațiile interetnice, publicate în „Sociologie românească” (din 1996 „Revista Română de Sociologie”), în „Revista de Cercetări Sociale”, în „Psihologie” (revista Institutului Național de Informații), „Mass media”.

Pe de altă parte datele privind naționalitățile sunt folosite în discursul politic, sunt prelucrate în publicații străine, parțial cunoscute în țară.

Cât privește religiile, recensământul populației și locuințelor din 1992 a adus informații deosebit de importante. Amintim că în programul recensământurilor din 1948, 1956, 1966 și 1977, religia nu a mai fost înregistrată. Singura sursă rămânea recensământul populației din 1930, informații sporadice publicate de unele culte – cele mai multe, în străinătate –, informații fragmentare oferite de Secretariatul de Stat pentru Culte. Studii de istorie, filosofie sau sociologie a religiilor nici vorbă, cu excepția celor scrise de pe pozițiile ateismului comunist.

Or, recensământul din 1992, reînnoind tradiția cu cel din 1930, a asigurat o cantitate impresionantă de informații privind religia. Chiar și datele preliminare, publicate în 1992, ne-au oferit un tablou al structurii confesionale a populației României, care a atras atenția analiștilor, reprezentanților cultelor religioase, opiniei publice. Valorificarea însă a fost modestă: singurul material publicat a fost al semnatarului acestor rânduri⁴. Anterior, același autor a publicat ceva în legătură cu Facultatea de Teologie a Universității din Cernăuți și importanța sa ecumenică, mai curând o evocare sentimentală din partea unui fost student al acestei facultăți.

Abia publicarea datelor definitive ale recensământului într-un volum separat⁵ a putut arăta bogăția informațiilor privind religiile. Precedat de un studiu

² Dr. Sabin Manuila, *Studiu etnografic asupra populației României*, Editura Institutului Central de Statistică, București, 1940.

³ Anton Golopenția, *Populația teritoriilor românești desprinse în 1940*, în „Geopolitica și Geoistoria”, an. I, nr. 1, sept. 1941.

⁴ V. Trebici, *Populația României și repartitia ei după religie*, în „Academica”, anul II, nr. 11(23), septembrie 1992.

⁵ *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992. Structura etnică și confesională a populației*. Comisia Națională pentru Statistică, București, 1995.

introdutiv, volumul prezenta repartitia populației după religie (și naționalitate) într-o gamă variată de clasificări: după vârstă și sex, pe mediile urban și rural, pe județe, după nivelul de instruire, după criteriul economic (populația activă); mai mult, grație înregistrării retrospective a fertilității cohortelor de femei și a promoțiilor de căsătorii, s-au putut afla – în premieră – aspecte în legătură cu fertilitatea pe naționalități și religii. Cercetătorii s-au aflat în fața unui adevărat Eldorado; totuși, nici acum valorificarea informațiilor prin studii și analize nu a fost prea activă. Același autor a publicat în „Sociologie românească” (din 1996, „Revista Română de Sociologie”) și în „Revista de Cercetări Sociale” câteva materiale (*Populația României după religie, Profiluri demografice, Scurt istoric al minorităților naționale și al religiilor din România*), înmănunchiate într-un volum⁶.

În schimb, s-au inițiat anchete și studii privind fenomenul religios în România, efectuate de institute, catedre universitare, cercetători. În general, apariția interesului pentru cunoașterea fenomenului religios în perioada 1990–1997 este semnificativă și ar merita un studiu aparte. Variabila „religia” este tot mai mult solicitată ca variabilă explicativă în teoriile și modelele pe care ni le propun psihologia socială, sociologia și demografia diferențială. Ea nu ar trebui să lipsească nici din teoriile economice, dacă ne gândim la studiul clasic al economistului și sociologului german Max Weber (1856–1920), intitulat *Etica protestantă și capitalismul în Germania*, și care pune în evidență raportul dintre economie și religie.

Câteva studii privind fenomenul religios în România, publicate în reviste de specialitate, ne informează că unele din ele sunt inițiate de catedra de sociologie de la Facultatea de Sociologie, Psihologie și Pedagogie a Universității din București. Aflăm de asemenea că în cadrul Institutului de Sociologie al Academiei Române ființează „Grupul de sociologia religiilor”. Este de presupus că și la alte institute de cercetări, la alte universități există asemenea preocupări.

Din ceea ce s-a publicat până în prezent (iunie 1998) semnalăm volumul *Atlasul religiilor și al monumentelor istorice religioase din România*⁷. Autorul este sociolog, dar având și pregătire universitară istorică și juridică. Volumul a încorporat o mare cantitate de muncă; informațiile au fost culese, în mare parte, în urma deplasărilor pe teren, a cercetărilor arhivelor și evidențelor ținute de diferite culte din România, a lămuririlor primite de la Secretariatul de Stat pentru Culte.

Partea I, „Culte și credințele religioase din România” (103 p.) cuprinde informații istorice referitoare la un număr de 14 culte, apoi informații succinte relativ la „Credințe care au fost interzise în România”, la „Credințe răspândite în

⁶ V. Trebici, *Demografie contemporană*, Academia Română. Centrul de Cercetări Demografice. Centrul de Informare și Documentare Economică, București, 1995.

⁷ Dr. Constantin Cuciuc. *Atlasul religiilor și al monumentelor istorice religioase din România*. Consilier editorial Constantin Dupu, cuvânt înainte de dr. Ion Popescu, președintele Băncii Internaționale a Religiilor, prefață de prof. dr. Ioan Drăgan, directorul Institutului de Sociologie al Academiei Române, Editura Gnosis, București, 1996 (Copyright, 1997), 322 pag.

România după 1989” și la „Asociațiile religioase”. Urmează traducerea textului în limba engleză. Partea a II-a, „Răspândirea teritorială (în județe și localități) a comunităților religioase, mănăstiri, monumente religioase cu valoare istorică și de artă” (133 p.), cu hărți realizate foarte reușit, și bibliografie selectată. Din punctul de vedere al demografului, interesează prima parte, mai ales istoricul diferitelor culte din România. Autorul mărturisește că munca este în plină desfășurare și că sugestiile și observațiile vor fi utile. Din păcate, până în prezent nu cunoaștem să se fi publicat recenzii și cronici la această lucrare meritorie. Declararea lucrării de către entuziastul prefăcător (I. Drăgan) drept „Primul Atlas sociologic al religiilor din România” este deplasată și fără acoperire; nici autorul lucrării *Atlasul religiilor și al monumentelor istorice religioase din România* nu a emis o asemenea pretenție. Drumul până la un „atlas sociologic al religiilor” este lung.

Să revenim la concepția noastră, mărginită la „demografia regională și diferențială” și să formulăm ideile de bază.

1. Fiind în cea mai mare parte o *descriere statistică*, forma ei va fi cea *tabelară*, iar modalitățile folosite sunt:

a. nivelul național: repartitia populației României după naționalitate și religie, sincron și diacron;

b. nivelul regional: clasificarea pe provincii istorice, pe județe și grupe de județe, pe urban și rural;

c. dubla clasificare după naționalitate și religie pe fiecare județ („profile”).

2. Din datele și informațiile cunoscute până în prezent vor fi formulate ipoteze ce se cer testate:

a. naționalitatea și religia se corelează cu fertilitatea și familia;

b. nivelul de instruire variază pe naționalități și religii, fiind influențat de alți factori;

c. fertilitatea este influențată de religie, ceea ce face obligatorie cunoașterea *doctrinei* fiecărei religii („mărturisirea de credință” sau „confesiunea”). Mai corect, trebuie cunoscută doctrina în raport cu: familia, constituirea ei (căsătoria), disoluția ei (divorțul); planificarea familială: atitudinea față de contracepție și avort; rolul sexelor în familie, educația copiilor;

d. mortalitatea este asociată cu naționalitatea și religia; acest lucru este evidențiat teritorial prin indici precum mortalitatea infantilă și speranța de viață la naștere (pe județe);

e. structura pe sexe și vârstă variază de la o naționalitate la alta; gradul de *îmbătrânire demografică* are o amplitudine semnificativă.

Explicația este oferită doar parțial de factorii demografici (fertilitate, mortalitate și migrație);

f. o ipoteză ar fi aceea dacă *tranziția demografică* în România are particularități după naționalitate. Reconstituirea seriilor statistice pe regiunile extracarpătice și intracarpătice ar fi un indiciu general în privința existenței unor asemenea diferențe.

Reamintim că demersul demografic este posibil – dar și condiționat – datorită rezultatelor recensământurilor populației, mai ales, ale celui din 1992.

Chiar din acest stadiu, demografia este obligată să facă recurs la *istorie*, la istoria naționalităților și religiilor în România, în special. Aici literatura este relativ bogată. Cât privește apelul la teorii care să aibă în vedere în mod expres variabila „religie”, literatura noastră se află la primii pași.

Reușita demersului statistic-demografic ar fi o premisă favorabilă pentru demersul sociologic și pentru mult râvnitul „Atlas sociologic al religiilor”. Acesta însă va trebui precedat de un „Atlas social”, proiectat în urmă cu decenii de profesorul D. Gusti și A. Golopenția. Dintre toate „atlasele”, cele mai avansate sunt cele lingvistice și etnografice; sunt informații în legătură cu un „atlas antropologic”. Există șanse și pentru un „atlas demografic”. Toate acestea subliniază, încă odată, cât de importantă este „analiza regională”, acum și în viitor.

Reamintim: demografia acordă un interes prioritar evidențierii comportamentelor demografice în a căror explicare religia apare ca o variabilă foarte importantă.

Față de sociologia religiei, locul demografiei este modest, dar onorabil. Această impresie ne este întărită de lectura cărții clasice a lui Joachim Wach *Sociologia religiei*, astăzi disponibilă și în versiunea românească (Traducere de Florin Iorga, Studiu introductiv de Nicu Gavriluță, Polirom, Iași, 1997). Chiar din admirabilul studiu introductiv, se poate vedea anvergura sociologiei religiei, conceptualizarea și metodologia ei, tematica. Demografia rămâne, totuși, în ciuda rolului ei modest, o secvență indispensabilă pentru sociologia religiei, o etapă în „amonte”.